

Identiteti žena na epigrafskim spomenicima Aserije

Pavišić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:895571>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Ivana Pavišić

Identiteti žena na epigrafskim spomenicima Aserije

Diplomski rad

Zadar, 2025.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Identiteti žena na epigrafskim spomenicima Aserije

Diplomski rad

Student/ica:
Ivana Pavišić

Mentor/ica:
Prof. dr. sc. Miroslav Glavičić

Zadar, 2025.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Pavišić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Identiteti žena na epigrafskim spomenicima Aserije** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 13. siječnja 2025.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. PRAVNI POLOŽAJ ŽENA U RIMU	3
2.1. Brak „sine manu“ i brak „cum manu“	3
2.1.1. Tutela mulierum	5
2.1.2. Ius liberiorum	7
2.2. Brakovi između osoba različitog pravnog statusa	8
2.3. Razvod	8
2.4. Concubinitus	9
2.5. Ropkinje	9
2.6. Oslobođenice	12
3. <i>MATER FAMILIAS, UXOR, MATRONA</i> – I KRUG ŽIVOTA	14
3.1. Trudnoća	15
3.2. Dojenje i dadilje	16
3.3. Djetinjstvo	16
3.4. Pogrebni običaji	17
4. IDENTITET, KULTURA SJEĆANJA I EPIGRAFSKA NAVIKA	19
4.1. Une civilisation de l’epigraphie	19
5. ETNICITET I REGIONALNA RAZNOLIKOST	21
6. DOBNI IDENTITET	28
7. CIVITET	31
7.1. Građanke	33
7.2. Peregrinke	34
7.3. Oslobođenice	35
7.4. Ropkinje	37
8. VOTIVNI NATPISI I ULOGA ŽENE U RIMSKOJ RELIGIJI	38

9. ULOGA ŽENA U KOMEMORATIVNIM PRAKSAMA	43
8.1. Majka u ulozi komemoratorice	43
8.2. Djeca koja podižu spomenike majci i ocu.....	45
8.3. Očevi koji podižu spomenike svojim kćerima	45
8.4. Bake koje podižu spomenike svojim unucima.....	46
8.5. Komemorativne prakse vezane uz braću i sestre	47
8.6. Komemorativne prakse vezane uz supružnike	48
8.7. Komemorativne prakse vezane uz prijateljstvo	50
8.8. Spomenici „ante mortem“	50
10. PORTRETNE STELE.....	52
11. ZAKLJUČAK	56
12. KATALOG EPIGRAFSKIH SPOMENIKA	58
13. POPIS LITERATURE	167
SAŽETAK.....	177
SUMMARY	178

1.UVOD

Identitet je složen i izazovan pojam za definiranje, stoga ni danas ne postoji potpuni dogovor oko definicije tog termina. Bilo da govorimo o individualnom ili kolektivnom identitetu, možemo ga opisati kao način na koji pojedinci ili grupe percipiraju sami sebe te svoju raznolikost u odnosu na druge. Gradi se kroz interakcije s drugima i oblikuje ovisno o povijesnim, društvenim, kulturnim i političkim okolnostima. Ljudi tako posjeduju brojne identitete u datom trenutku i oni se prostorno i vremenski mogu mijenjati. U postmodernom društvu, kada je identitet postao dinamičniji i promjenjiviji nego ikad, razumljiv je porast interesa za srodne teme što se vidi i unutar klasične arheologije posljednjih nekoliko desetljeća. Prvi teorijski radovi na temu rimskih žena i njihovih identiteta vezani su za TRAC konferencije (*Theoretical Roman Archaeology Conference*) koje su osnovane 1991. godine i održavaju se jednom godišnje. Tada se pojavljuje sve veće zanimanje za rodne studije i želja da se preispita dotadašnji androcentrizam prijašnjih istraživanja. Na taj je način potaknuto bolje razumijevanje uloga žena u rimskom društvu, ali i razumijevanje drugih identiteta te načina na koji se oni grade i prožimaju.

U rimskom se svijetu identitet žena izražavao kroz različite aspekte pa ga je moguće rekonstruirati proučavanjem pravnih zakona, religije, obitelji, zabilježenih društvenih običaja i onomastike. Epigrafska građa je za to iznimno korisna jer se kroz nju, osim imena spomenutih osoba, navode etnički, dobni, socijalni, religijski i drugi identiteti, ponekad jasno iskazani, a ponekad prepoznatljivi iz konteksta. Ovaj se rad fokusira na žene koje su spomenute na epigrafskim spomenicima Aserije u ulozi komemoratorica ili komemoriranih osoba te njihovu ulogu u običajima povezanim uz pokapanje. Poseban fokus je na tome kako su te žene, različitih društvenih i pravnih statusa, sudjelovale u konstrukciji onoga što nazivamo identitetom rimske žene. Istražuju se identiteti žena poput dobi, religije, etniciteta te građansko-pravne pozadine. Uz proučavanje identiteta temeljenih na epigrafici, moramo se osvrnuti na kulturu sjećanja koja služi kao alat za konstrukciju raznih identiteta i trajnog pamćenja pojedinaca i grupa. Osim toga, izgradnji identiteta časne rimske žene doprinose i institucije poput braka, majčinstva, prakticiranja religije i razne druge vrline poput čednosti (*pudicitia*) i pobožnosti (*pietas*).

U tu svrhu sakupljeno je 64 spomenika s područja Aserije na kojima su spomenute žene. Podatci su sistematizirani u vidu kataloga u kojemu su navedeni najrelevantniji podaci u svrhu lakšeg snalaženja i preglednosti. Katalog je izrađen uz pomoć *online* baza podataka poput *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*, *Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby (EDCS)*, *Epigraphic Database Heidelberg* te ostale relevantne literature. Analitički dio rada napisan je uz pomoć domaćih i stranih radova na temu epigrafike i identiteta u rimskim provincijama.

Ovaj rad ispituje važnost epigrafske građe u rekonstrukciji prošlosti, izgradnji rimske kulture sjećanja i ženskih identiteta. Fokus je na ženama Aserije, pripadnicama romanizirane liburnske peregrinske zajednice koje su na specifičan način sudjelovale u prožimanju rimskih i lokalnih običaja i praksi vezanih uz identitete.

2. PRAVNI POLOŽAJ ŽENA U RIMU

Kada razmatramo identitet i pitanje roda unutar rimskog društva, korisna polazišna točka je rimsko pravo koje je utemeljeno na patrijarhalnim strukturama tog društva. To se najbolje očituje u pravnim pitanjima vezanim uz posjedovanje, brak, obitelj, politiku i religiju gdje su žene često suočene s brojnim ograničenjima, kako u javnom, tako i u privatnom životu. Dixon ističe da prekomjerno oslanjanje na rimsko pravo pri pokušaju rekonstrukcije identiteta i života Rimljana može dovesti do pogrešnih zaključaka, s obzirom na to da su pisani izvori često subjektivni, a zakon nije uvijek primjenjivan.¹ Rimski zakon možda reflektira društvena poimanja svijeta, norme, ideale, ali kao i u današnje vrijeme, pitanje je koliko se radikalno taj zakon provodio u svakodnevnom životu. Vrlo je vjerojatno da su se mnoga neslaganja unutar obitelji ili između supružnika rješavala privatno, unutar zidova kućanstva, a oslanjanje na zakon događalo se u iznimnim slučajevima. Ipak, kako bismo bolje razumjeli ženske identitete, važno je osvrnuti se na fundamentalne stavove i ideale rimskog društva o ženama koji su vrlo dobro sadržani u rimskom pravu.

U nastavku će biti objašnjen položaj žene prema rimskom zakonu, navedena ograničenja s kojima su se suočavale te načini na koje su ih rješavale. Također će biti naglašeno kako su se zakonski okviri mijenjali tijekom vremena, odnosno nekoliko ključnih vremenskih točaka koje su dovele do značajnih promjena rimskog zakona u pogledu prava žena i implikacije tih promjena.

2.1. Brak „*sine manu*“ i brak „*cum manu*“

Kada se govori o rimskom braku, važno je naglasiti da je riječ o zajednici sklopljenoj između osoba koje nisu pod prisilom i koje ispunjavaju zakonske uvjete za brak (Slika 1.). Glavna svrha takve zajednice bila je osiguranje potomstva koje bi kasnije moglo naslijediti obiteljsku imovinu.² Pristanak je morao biti obostran između budućih supružnika, uz odobrenje oca familije (*pater familias*) koji ima očinsku vlast (*patria potestas*) nad cijelom obitelji. Očinskoj vlasti koju obnaša najstariji muški član obitelji bili su podložni svi legitimni

¹ S. DIXON, 2011, 252.

² S. DIXON, 2011, 247.

članovi obitelji (supruga, djeca, adoptivna djeca i unuci).³ Muška djeca ostaju pod tom vlasti do smrti svog oca (kada tu ulogu preuzima sljedeći najstariji muški član obitelji), dok ženska djeca ostaju pod njegovim utjecajem do svoje smrti ili do udaje *cum manu*.⁴ Jedini način da žena bude oslobođena utjecaja drugog muškaraca jest da postane svećenica u službi boginje Veste gdje ostaje do kraja života.⁵ Nakon smrti njezina oca, zaštitničku ulogu prema ženi preuzima najbliži muški rođak ili netko koga je *pater familias* unaprijed odredio za tu ulogu.⁶ Djevojčice su spolnu zrelost doživljavale s dvanaest, a dječaci s četrnaest godina što je unutar rimskog prava prikladan trenutak za stupanje u brak.⁷

Slika 1. Prikaz ceremonije stupanja u brak spajanjem ruku (*dextratum iunctio*)

(https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-143, pristupljeno 7. siječnja 2025.)

Brak *cum manu*, čest do kraja republike, podrazumijeva da je žena udajom za svog muža prestala biti pod skrbništvom svog oca i više nije smatrana članicom obitelji u kojoj je rođena. Ako je žena prije braka bila samostalna (*sui iuris*), iz bilo kojeg razloga, brak *cum manu* značio bi pravnu promjenu - *capitis deminutio*. Ona tada postaje podložna skrbništvu svog muža, njezina imovina prelazi u njegovo vlasništvo te je ona, u pravnom smislu, u rangu njegove kćeri.⁸ Ovo je podrazumijevalo da ona ima jednaka prava na nasljedstvo koliko i njezina djeca, odnosno djeca njezinog muža. Razlika između vlasti koju je otac imao nad

³ R. DOMINGO, 2017, 2.

⁴ A. KURILIĆ, 1994/1995, 52.

⁵ S. POMEROY, 1975, 110.

⁶ M. M. WETHMAR-LEMMER, 2006, 175.

⁷ R. DOMINGO, 2017, 10.

⁸ R. DOMINGO, 2017, 4.

svojom kćeri (*patria potestas*) i vlašću muža nad suprugom (*manus*) je činjenica da muž nije imao ovlasti odlučivati o životu i smrti svoje žene.⁹ U republikansko vrijeme muž je mogao steći *manus* na tri načina: *usus* (upotreba - suživot supružnika jednu godinu, a potom muž dobiva *manus* nad ženom), *confarreatio* (poseban obredni brak) ili *coemptio* (kupnja - prodaja žene u novu obitelj).¹⁰

S druge strane, brak *sine manu* podrazumijeva da žena ostaje članica svoje izvorne obitelji.¹¹ Žena je zadržala vlasništvo nad svojom imovinom i mogla je imati vlastito bogatstvo te raspolagati njime po svom nahođenju, uz odobrenje svoga skrbnika koji je najčešće bio njezin otac ili najbliži, po starosti idući, muški rođak. Muž nije imao nikakva prava nad ženinom imovinom, tako da su čak i pokloni među njima bili zabranjeni.¹² Jedino što je muž dobivao od ženine imovine je miraz koji bi morao vraćati ukoliko bi došlo do razvoda braka ili ako bi on prvi umro.¹³

August je donio zakon *lex Iulia de adulteriis coercendis* 18. godine pr. Kr., u sklopu moralnih reformi, gdje je pored drugih seksualnih prijestupa, preljub bio strogo zabranjen. U tom trenutku ženska seksualnost postaje *res publica*,¹⁴ dok je u ranijim *cum manu* brakovima zadatak zaštite ženske čednosti pripadao mužu, a u brakovima *sine manu* ocu.¹⁵ U slučaju kada bi kćer bila uhvaćena u preljubu, *pater familias* je imao pravo nekažnjeno ubiti i nju i njezinog ljubavnika unutar tzv. *ius occidenti* stavke Augustovog zakona. Drugi dio kazne uključivao je ili progonstvo na otok ili oduzimanje dijela miraza i imovine kćeri te njihovu dodjelu zetu.¹⁶

2.1.1. *Tutela mulierum*

Jedna od najvažnijih stavki rimskog prava koja je imala utjecaj na žene jest zakon *tutela mulierum*.¹⁷ Rimski zakoni koji se tiču žena počivaju na principu slaboumnosti žene (one su *infirmitas sexus*) nasuprot muškarcu koji je njen zaštitnik - tutor u svim pravnim pitanjima. Ovaj sustav zaštite nad ženom nazivao se *tutela mulierum* i pokriva pitanja poput

⁹ R. DOMINGO, 2017, 4.

¹⁰ M. M. WETHMAR-LEMMER, 2006, 176.

¹¹ A. KURILIĆ, 1994/1995, 52.

¹² K. MORELL, 2020, 94.

¹³ K. MORELL, 2020, 94.

¹⁴ M. J. PERRY, 2014, 12.

¹⁵ I. JARAMAZ- RESKUŠIĆ, I. MILOTIĆ, 2022, 60.

¹⁶ I. JARAMAZ- RESKUŠIĆ, I. MILOTIĆ, 2022, 63.

¹⁷ A. ROMAC, 1992, 126.

nasljedstva, posjedovanja, braka i sl.¹⁸ Ako otac posjeduje očinsku vlast (*patria potestas*) nad kćeri, imao je pravo da joj testamentom imenuje stalnog skrbnika - tutora.¹⁹ Ukoliko žena nema nikoga tko nad njom ima *patria potestas*, poput oca ili djeda po očevoj liniji, bila je *sui iuris* - pod svojim pravom, ali je i dalje morala imati zakonskog skrbnika - tutora.²⁰ Rimske žene, u odnosu na žene klasične Grčke, uživale su mnogo veća prava. Svaka odrasla žena, što znači žena starija od dvanaest godina, mogla je raspolagati određenim vlasništvom. To znači da je mogla prodavati i kupovati, posebno ukoliko je pripadala višim društvenim slojevima poput viteškog ili senatorskog. Po udaji, u starija vremena, vlasništvo žene pripalo bi njezinom mužu koji je njime mogao raspolagati po svom nahođenju (brak *cum manu*). U vrijeme kasne republike dolazi do promjene u ovom smislu i sve češći postaje brak *sine manu* koji podrazumijeva da muž i žena posjeduju imovinu odvojeno jedno od drugog i mogu njome raspolagati svatko za sebe. Ženi je za raspolaganje imovinom, po zakonu *tutela mulierum*, bilo potrebno odobrenje tutora. Važno je naglasiti kako tutorstvo nije podrazumijevalo nikakav drugi vid brige oko imovine, osim odobrenja u pitanjima raspolaganja imovinom poput formiranja testamenta, oslobađanja roba, formiranja miraza, ulaska u brak *cum manu* te prodaje ili poklanjanja imovine. Prvobitno, razlog postojanja ovakve institucije leži upravo u ideji o ženskoj nesposobnosti da odlučuje sama za sebe.²¹ U realnosti, ovaj zakon služi kako bi ženin najbliži rođak po muškoj liniji zaštitio obiteljsku imovinu (koja se po ženinoj smrti prebacuje na idućeg nasljednika) od prodaje ili gubitka.²² Kupovina imovine *res manicipi* također je zahtijevala odobrenje tutora, a odnosila se na zemlju na području Italije, robove i tovarne životinje. Sve ostalo se zvalo *res nec manicipi* (kupovina zlata, srebra i provincijalne zemlje te posudba novca) i nije zahtijevalo odobrenje tutora. Ukoliko bi tutor ženi uskratio odobrenje, ona je imala pravo žaliti se pretoru.²³

U slučaju braka *cum manu*, muž bi bio taj koji testamentom može odabrati novog skrbnika svojoj ženi. U nekim slučajevima mogao joj je ostaviti na izbor da sama izabere novog skrbnika, tzv. *optio tutoris*.²⁴ U kasnijim periodima žene bi uzimale tutora koji nema osobnih interesa povezanih s njom, nego bi služio za autorizaciju dokumenata. Zakon je zabranjivao brak između žene i njezinog tutora, a muževi su također izbjegavali dužnost

¹⁸ H. ALISPAHIĆ, 2011, 202.

¹⁹ A. ŠKALIĆ, A. VUČAK, 2019, 139.

²⁰ S. DIXON, 2011, 251.

²¹ Trans. cit. J. DANILOVIĆ, O. STANOJEVIĆ, 1978, 55. prema A. ŠKALIĆ, A. VUČAK, 2019, 140.

²² K. MORELL, 2020, 95.

²³ A. ŠKALIĆ, A. VUČAK, 2019, 140.

²⁴ K. MORELL, 2020, 99.

skrbnika kako ne bi dolazilo do konflikta i narušavala se bračna privrženost.²⁵ U slučaju libertinki, po oslobođenju, one bi pripale pod skrbništvo svog bivšeg patrona.²⁶

Brak *cum manu* do početka Carstva iznimno je rijedak, a i kad je postojao, žena je imala pravo na razvod braka.²⁷ Augustovo vrijeme donosi određene promjene u ovom pogledu, tzv. *Ius liberiorum*: svaka žena koja rodi troje ili više djece ima pravo sama odlučivati o pravnim pitanjima, bez muškog zaštitnika. Smatra se da su odredbe ovoga prava koje se stjecalo preko djece (*ius liberiorum*) dale pravni okvir praksama koje su već postojale u kasnoj republici.²⁸ Tek krajem 4. st. ženama je dano pravo da mogu postati skrbnice u ovom smislu (*tutrix*) nad vlastitom djecom u slučaju kada otac umire, a majka obećava da se neće preudati, čime su se čuvali interesi djece u pogledu nasljeđivanja, koja su bila u opasnosti od očuha.²⁹ *Tutela mulierum* je koncept koji se održao do vremena Dioklecijana, a u Justinijanovo vrijeme je u potpunosti napušten.³⁰

2.1.2. *Ius liberiorum*

Augustove pravne reforme donose dva zakona koja se tiču braka između osoba različitih pravnih pozadina, nasljedstva, djece i sl. To su *Lex Iulia* i njegova blaža verzija *Lex Papia Poppaea*.³¹ Dio zakona koji se odnosio na pitanja tutorstva nad ženom nazivao se *Ius Liberiorum*. Sastojao se od priznavanja određenih prava ženama koje su rodile troje ili više djece, ponajprije oslobađanja tih žena od tutorstva, odnosno ovlasti muškarca nad financijskim i pravnim pitanjima, žene tzv. *tutela mulierum*. Dotad su Vestalke bile jedine žene oslobođene tutorstva te iznimno kada su Livija i Oktavija oslobođene ovog zakona. Neki autori smatraju da je u kasnorepublikanskom periodu zakon tutorstva bio puka formalnost za većinu žena te da je Augustov zakon samo dao pravnu vrijednost nečemu što je već prakticirano.³²

²⁵ R. DOMINGO, 2017, 6.; A. ROMAC, 1998, 122.

²⁶ S. DIXON, 1988, 43.

²⁷ R. DOMINGO, 2017, 4.

²⁸ K. MORELL, 2020, 90.

²⁹ S. DIXON, 1988, 65.

³⁰ R. DOMINGO, 2017, 6.

³¹ K. MORELL, 2020, 90.

³² K. MORELL, 2020, 90.

2.2. Brakovi između osoba različitog pravnog statusa

Unutar rimskih zakona muškarci i žene nisu imali isti tretman ni po pitanju braka s osobom različitog pravnog statusa. Patron je mogao oženiti svoju oslobođenicu, pa je čak i brak bio legitiman razlog za manumisiju.³³ Žena koja je oslobođena nije se mogla razvesti od svog patrona. S druge strane, patronama je bilo zabranjeno stupati u brak s oslobođenicima, osim u slučajevima kada su te osobe već živjele u zajednici tijekom svog servilnog statusa. Ako je žena bila prva oslobođena i postala patrona svog oslobođenika, tada su mogli stupiti u brak.³⁴ Mnoge žene senatorskog staleža birale su živjeti u neformalnoj monogamnoj zajednici sa svojim oslobođenikom jer je udaja bila strogo zabranjena i mogla je rezultirati gubitkom pravnog statusa patrone.³⁵ Žene u provincijama nisu mogle stupati u brak s namjesnicima provincije, osim ako su bili zaručeni prije njegovog preuzimanja dužnosti. Namjesnikova djeca, s druge strane, imala su puno pravo stupati u brak sa stanovnicima te provincije.³⁶

2.3. Razvod

Razvod braka u rimskom društvu nije zahtijevao nikakav legalni okvir, posebno od vremena kasne republike. Bio je to jednostavno usmeni dogovor između supružnika na temelju zajedničke odluke ili želje jednog od njih. U slučaju kada su supružnici pod očinskom vlašću (*patria potestas*), njihov *pater* je imao posljednju riječ po ovom pitanju. Kada je riječ o razvodu unutar braka *cum manu*, supružnici su razvedeni, ali žena ostaje pod očinskom vlašću (*patria potestas*) muževljeve obitelji.³⁷ Ukoliko je brak bez *manusa*, muškarac mora vratiti miraz natrag ženinoj obitelji, osim u slučaju kada je ona kriva za razvod braka (preljub, abortus bez muževa znanja, pijanstvo).³⁸ Bivši supružnici imaju pravo na ponovni brak, iako to nije nužno. U slučaju kada je brak završio smrću jednog od supružnika, muškarac se mogao odmah ponovno oženiti, dok je žena morala čekati minimalno deset mjeseci do ponovne udaje. Razlozi za to su praktične prirode jer, ukoliko bi žena bila trudna, na taj način bi se izbjegle nejasnoće u smislu očinstva nad djetetom. U vrijeme Augustovih reformi, udovice su bile dužne ponovno se udati unutar dvije godine od smrti muža, a razvedene žene tijekom

³³ A. ROMAC, 1998, 120.

³⁴ J. EVANS GRUBBS, 2002, 146.

³⁵ J. EVANS GRUBBS, 2002, 148.

³⁶ J. EVANS GRUBBS, 2002, 157.

³⁷ R. DOMINGO, 2017, 11.

³⁸ S. DIXON, 2011, 248.

godine i pol nakon razvoda.³⁹ Prilikom razvoda braka između dvoje punopravnih rimskih građana, kao i u slučaju smrti majke, djeca će pripadati ocu, budući da *patria potestas* razvodom ne prestaje.⁴⁰ U praksi su supružnici vjerojatno dolazili do mirnih dogovora oko glavnih pitanja jer razvod nije nužno morao uključivati sukob.

2.4. *Concubinatus*

Concubinatus ili priležništvo podrazumijevalo je legalan vid zajedništva između muškarca i žene koji nije brak. To je značilo da muškarac nije mogao biti istovremeno u legalnom braku i konkubinatu.⁴¹ Žena u priležničkom odnosu bila je često nižeg pravnog statusa od muškarca. Muškarci senatorskog statusa zbog zakona nisu mogli stupiti u brak s oslobođenicama zbog čega je pod Augustovom vladavinom došlo do formiranja institucije priležništva.⁴² Razlikovanje zajednice konkubinata i braka može biti izazovno. Jedna od glavnih razlika je u tome što u konkubinatu nije postojao miraz, dok je miraz bio uobičajen u braku.⁴³ Također, u priležničkoj zajednici bilo je dopušteno međusobno darivanje između partnera što nije bio slučaj u braku. Djeca rođena unutar ovakvih zajednica nisu imala pravo nasljeđivanja. U kasnom Carstvu to se promijenilo, kad je postalo moguće legalizirati priležnički odnos naknadnim sklapanjem braka.⁴⁴

2.5. *Ropkinje*

Rimsko pravo prepoznavalo je dvije vrste ljudi, slobodno rođene i robove.⁴⁵ Na ovoj društvenoj skali ljudi su se mogli podizati i spuštati, ovisno o okolnostima. Napredovanje u pravnom smislu moglo se dogoditi npr. oslobođenjem ili preuzimanjem titule *pater familias*, dok se gubitak prava nazivao *capitis deminutio*.⁴⁶ Rob je osoba bez ikakvih prava u rimskom zakonu. Slobodni ljudi su promatrani kao „subjekt prava“, dok su robovi promatrani kao „objekt prava“. To je značilo da se zakon prema njima odnosio kao prema vlasništvu te se u skladu s tim i postupalo prema njima. Način na koji je osoba postajala robom bio je

³⁹ R. DOMINGO, 2017, 12.

⁴⁰ R. P. SALLER, 1999, 185.

⁴¹ J. EVANS GRUBBS, 2002, 151.

⁴² S. DIXON, 2011, 248.

⁴³ R. DOMINGO, 2017, 12.

⁴⁴ R. DOMINGO, 2017, 12.

⁴⁵ A. ROMAC, 1992, 77.

⁴⁶ M. HORVAT, 2020, 101.

zarobljavanjem neprijatelja ili rođenjem od majke ropkinje.⁴⁷ Zarobljavanje je sve rjeđa praksa, kako vrijeme odmiče i Carstvo doseže svoj teritorijalni vrhunac, pa je „regrutacija” robova smanjena. Ipak, bilo je potrebno održavati broj robovske radne snage, pa je taj zadatak pao na ropkinje s dobrim izgledima za uspješnu trudnoću i porod.⁴⁸ Dakle, zadatak prokreacije robova u kućanstvu padao je velikim dijelom na ropkinje. Nije bilo bitno tko je otac djetetu jer je dijete po rođenju prelazilo u vlasništvo oca familije (*pater familias*). S druge strane, djetetova jedina šansa za slobodno rođenje bila je ukoliko je majka u bilo kojem trenutku, barem nakratko, od začeca do rođenja djeteta imala slobodan status. Robovska djeca, rođena u kući gospodara, zvala su se *vernae*.⁴⁹ *Vernae* su korištene na različite načine od strane gospodara, u kućanstvu. Brojna djeca robovskog statusa bila su posebno voljena od strane svojih gospodara o čemu nam svjedoče brojni epigrafski natpisi diljem Carstva. Takva djeca su najčešće bila istaknuta kao posebna zbog svoje ljepote, inteligencije i talenata, pa se od njih očekivalo da prisustvuju druženjima i zabavljaju svoje gospodare kao kućni ljubimci. Takvu djecu nazivalo se *delicie* i posvećeni su im brojni spomenici od strane njihovih gospodara (Slika 2.). *Vernae* su mogle biti zamjenska djeca, ali od nekih su se vjerojatno očekivale i seksualne usluge.⁵⁰

⁴⁷ A. ROMAC, 1992, 80.

⁴⁸ M. J. PERRY, 2014, 49.

⁴⁹ E. A. HEMELRIJK, 2021, 72.

⁵⁰ C. LAES, 2010, 251.

Slika 2. Stela iz Baške Vode posvećena dječaku koji je nesretno poginuo u brodolomu, podignuta od strane njegovog gospodara koji ga naziva *delicatus* (<https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/foto/F033486>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)⁵¹

Od rimskih žena očekivalo se da utjelove idealne kulturne principe poput čednosti (*puđicitia*) i morala manifestiranog kroz suzdržavanja od javnog ispoljavanja seksualnosti i očuvanja spolne čistoće do braka, unutar kojeg se seksualni odnos smatrao prihvatljivim samo s vlastitim suprugom.⁵² Ropkinje su, s druge strane, rođene bez koncepta časti te zbog njihovog statusa „imovine” te pravne i društvene uskraćenosti nisu mogle posjedovati vrline slobodnih rimskih žena.⁵³ Stoga je seksualni integritet slobodno rođene rimske žene stajao nasuprot nemoralnim karakteristikama (*impudicitia*) tradicionalno pripisivanim ropkinjama. U literaturi se često ističe kako je upravo nedostatak seksualne čistoće ono što razlikuje ropkinju od slobodno rođene žene. Perry pak naglašava važnost još jednog aspekta društvenih stavova prema ropkinjama, a to je njihov status vlasništva, prema kojemu ni društvena očekivanja za ropkinje nisu bila jednaka kao za slobodno rođene žene.⁵⁴ Njihov moralni karakter nije bio ni vrednovan od strane rimskog društva. Shodno tome, rimski zakon procjenjivao je ozbiljnost seksualnog nasilja (*stuprum*) u odnosu na status žrtve. Kaznene posljedice za seksualno nasilje nad ropkinjom bile su puno blaže nego nad slobodnom ženom što se očituje u

⁵¹ Tekst natpisa glasi: *D(is) M(anibus) / M(arcus) Allius / Firminus / Ursino filio) / C(ai) Septimi / Carpop(h)o/ri delica/to infeli/cissimo p(uero) / naufragio / obito an(norum) XI / cuius mem/bra consum<p>/sit maris(!) per / se quot nomen / titulus praestat / suisq(ue) dolo/rem* (CIL 03, 01899; EDCS-27500180; HD053673;)

⁵² M. J. PERRY, 2014, 11.

⁵³ M. J. PERRY, 2014, 6.

⁵⁴ M. J. PERRY, 2014, 9.

zakonima poput *lex Scantinia*.⁵⁵ Također se *Lex Iulia de adulteriis* odnosio na sve vrste preljube, osim na one s ropkinjama. Kroz zakone poput *Lex Scantinia* i *Lex Iulia de adulteriis* koji su regulirali kazne za seksualno nasilje nad ženama, ženska seksualnost sada postaje pitanje od javnog značaja, premda je stoljećima pripadala domeni oca obitelji (*pater familias*).

Ropkinje nisu pravno mogle stupiti u brak. Imale su pravo biti u zajednici s drugim robom unutar zajednice zvane *contubernium* - zajednica bez pravnih posljedica.⁵⁶ Robovi su u osnovi bili „stvar” i s njima se tako postupalo, ali ipak su mogli sudjelovati u obiteljskim kultovima te je gospodar bio dužan osigurati pokope robovima na ukopnom mjestu koje je također *locus religiosus*.⁵⁷ To je ono što je razlikovalo robove od životinja ili drugih vrsta vlasništva.

2.6. Oslobodjenice

Sloboda se stjecala pravnim aktom zvanim *manumissio* - oslobodjenje roba od strane gospodara.⁵⁸ Libertini su se pravno razlikovali od slobodno rođenih rimskih građana jer nisu posjedovali *ius honorum*.⁵⁹ Stjecanjem statusa oslobodjenice žene su dobivale pravo posjedovanja imovine i braka. Postoji mišljenje kako je libertinski položaj dobivao svoju potpunu društvenu prihvaćenost tek kroz instituciju braka, zbog prošlosti oslobodjenice i njezine eventualne seksualne povezanosti s bivšim gospodarom.⁶⁰ Ropkinjama je katkad jedini put k oslobodjenju predstavljala udaja za svog gospodara, pri čemu bi one morale biti oslobođene kako bi brak dobio pravnu osnovu.⁶¹ U slučaju manumisije zbog braka, žena nije imala pravo razvoda.⁶²

Po oslobodjenju žena pada pod tutelu svog patrona. Usvajanjem zakona *Ius liberiorum*, oslobodjenice su dobile priliku izbjeći skrbništvo, na način da su morale roditi minimalno četvero djece, za razliku od slobodno rođenih žena koje su trebale roditi troje djece.⁶³ Pitanje je koliko je to bilo praktično moguće za oslobođenu ženu, što zbog prethodnih poroda u vremenu dok je bila servilnog statusa, što zbog dobi u vrijeme oslobođenja.⁶⁴ Dodatno, ovaj

⁵⁵ M. J. PERRY, 2014, 23.

⁵⁶ M. HORVAT, 2020, 103.

⁵⁷ A. ROMAC, 1992, 79.

⁵⁸ A. ROMAC, 1992, 80.

⁵⁹ A. ROMAC, 1998, 93.

⁶⁰ M. J. PERRY, 2014, 7.

⁶¹ A. ROMAC, 1998, 120.

⁶² A. STARAC, 1991, 93.

⁶³ S. POMEROY, 1975, 139.

⁶⁴ S. DIXON, 1988., 89.

zakon poticao je slobodno rođene muškarce, koji su bili nižeg statusa od senatorskog⁶⁵, na ženidbu libertinkama, vjerojatno zbog disbalansa u broju slobodno rođenih žena i muškaraca.⁶⁶ Po oslobođenju, libertini su do kraja života ostajali dužni i povezani sa svojim bivšim gospodarima, a puno građansko pravo dobivaju tek njihova djeca.⁶⁷

Neke oslobođenice su značajno napredovale na društvenoj skali, pa su i same posjedovale i oslobađale robove. Ipak, većina libertinki rimskog svijeta bila je lošijeg ekonomskog statusa i time su bile primorane raditi kao frizerke, kurtizane, tekstilne radnice, trgovkinje ili bi ostale pri kućanstvu iz kojeg su oslobođene i nastavile s prethodnom profesijom.⁶⁸ Na epigrafskim natpisima je katkad teže detektirati zanimanje žene jer su na spomenicima radije naglašavane njihove ženstvene vrline, nasuprot radu i privređivanju što esencijalno spada u mušku domenu.⁶⁹

⁶⁵ Senatorima je bilo zabranjeno stupiti u brak s bivšom oslobođenicom.

⁶⁶ T. A. J., MCGINN, 2003, 200.

⁶⁷ A. ROMAC, 1998, 93.

⁶⁸ S. POMEROY, 1975, 140.

⁶⁹ H. BECKER, 2016, 916.

3. *MATER FAMILIAS, UXOR, MATRONA* – I KRUG ŽIVOTA

Termin *mater familias* u vrijeme republike odnosio se na suprugu pod vlašću svoga muža (*manus*), a kasnije je to svaka ugledna žena u legalnom braku.⁷⁰ Rimska matrona, bez obzira na tutorstvo muža ili oca, uživala je određeno poštovanje članova kućanstva kao *mater familias*, odnosno gospodarica kućanstva.⁷¹ Ona je bila utjelovljenje idealne rimske žene - časne, čedne i ponizne. Njeno ponašanje, osim što je utjecalo na njezinu reputaciju, utjecalo je i na reputaciju svih članova uže obitelji. Budući da je *pater familias* bio odgovoran za sve članove kućanstva, od njega se očekivalo da utječe na ponašanje bliskih srodnika i, ukoliko to nije mogao, njegova je reputacija također bila narušena.⁷² Ovaj se model u literaturi naziva *honor-shame model*, odnosno model „časti i srama” te je zbog kulturne homogenosti koju pretpostavlja za cijeli teritorij Mediterana te asocijacije časti s muškarcem, a srama sa ženom, oštro kritiziran.⁷³

Poštovanje koje je matrona uživala dodatno je osnaženo u trenutku kada ona postaje majkom, a poslije i udovicom. Po pitanju nasljeđivanja, majčino krvno srodstvo nije imalo puno utjecaja. Nasljeđivalo se po očevoj liniji te, iako je majka testamentom mogla svojoj djeci ostaviti nasljeđe, ona nije pravno obvezna to učiniti, niti se to društveno od nje očekivalo. Žene pod tutorstvom svojih muških srodnika ostavljale su nasljedstvo svojoj izvornoj obitelji, a smatralo se kako je odnos majke s djecom nadilazio pravne obaveze.⁷⁴ Temelj rimske obitelji obuhvaćen je pojmom *pietas* - koncept koji je opisivao vrlinu odanosti, pobožnosti i poštovanja prema bogovima, državi te između članova obitelji.⁷⁵ Od gospodarice se očekivalo da upravlja kućanstvom, nadzire robove, brine o obrazovanju djece te da poznaje tehnike pređenja i tkanja.⁷⁶

⁷⁰ R. DOMINGO, 2017, 3.

⁷¹ S. DIXON, 1988, 44.

⁷² M. J. PERRY, 2014, 10.

⁷³ Z. CROOK, 2009, 594; M. J. PERRY, 2014, 10.

⁷⁴ S. DIXON, 1988, 46.

⁷⁵ B. RAWSON, 2003, 223.

⁷⁶ S. POMEROY, 1975, 122.

3.1. Trudnoća

Žene su legalno mogle stupati u brak od 12. godine života, ali bi zatrudnjele u kasnijoj adolescenciji jer je preuranjena trudnoća često značila smrt za majku.⁷⁷ Žene iz viših društvenih staleža su ranije stupale u brak nego žene iz nižih društvenih staleža.⁷⁸ Iz pisama sućuti upućenih Ciceronu od strane njegovih prijatelja saznajemo tragične okolnosti smrti njegove kćeri. Ona je preminula nedugo nakon razvoda od Publija Kornelija Dolabele, svega mjesec dana nakon što je na svijet donijela njihovog sina koji je također tragično završio.⁷⁹ Da su Rimljani bili svjesni opasnosti rađanja, govori opsežna literatura koja se tiče začeca, trudnoće i rađanja. Soranova *Gynaikeia* nam daje opsežan pregled i smjernice koje se tiču začeca, trudnoće, rađanja, brige o novorođenčetu i sl. U praksi su se tim pitanjima bavile ženske primalje ili, u vrlo ozbiljnim slučajevima, muški doktori.⁸⁰ Primalje su, prema Soranu, osim pomoći kod rađanja, morale biti u blizini majke i djeteta prvih nekoliko dana po rođenju u slučaju kakvih komplikacija te su, uz doktore, uvrštene na popis Ulpijanovih „liberalnih zanimanja”.⁸¹

Smrt pri porodu bila je česta pojava. O tome svjedoči i epitaf iz Salone na kojemu je jedna ropkinja nakon četiri dana rađanja umrla zajedno sa svojim novorođenčecom.⁸² Generalno, u slučaju smrti majke, dijete bi bilo odstranjeno iz njezine utrobe kako bi se spriječilo pokapanje živog djeteta s majkom.⁸³ Po rođenju, ukoliko prihvaća novorođenče, otac bi ga simbolički podigao s poda u znak prihvatanja. Ukoliko to ne bi učinio, dijete bi bilo napušteno, tj. izloženo na nekom javnom mjestu gdje postoji mogućnost da će ga netko drugi uzeti i odgojiti. Često su bila napuštena djeca s fizičkim deformacijama, djeca robova, djeca siromašnih roditelja te djeca nemoralnih kćeri.⁸⁴ Djevojčice su u osnovi imale puno veću šansu biti napuštene, s obzirom na to da su bile manje poželjne od dječaka. To je možda dovelo do smanjenog broja žena u dobrostojećim rimskim obiteljima i odredbi Augustovog zakona koje su se odnosile na ženidbu libertinki i slobodnih građana pokušavajući povećati broj zakonitih brakova i potomstva među uglednijim obiteljima.⁸⁵ U svakom slučaju, procjena

⁷⁷ B. RAWSON, 2003, 96.

⁷⁸ S. DIXON, 2011, 257.

⁷⁹ B. RAWSON, 2003, 96.

⁸⁰ B. RAWSON, 2003, 101.

⁸¹ B. RAWSON, 2003, 105.

⁸² M. P. CAROLL, 2006, 153.; CIL 2267;

⁸³ J. P. HALLETT, 1984, 211.

⁸⁴ P. VEYNE, 1987, 10.

⁸⁵ G. CLARK, 1981, 194; T.A.J., MCGINN, 2004, 200.

koje bi dijete trebalo ostaviti, a koje prihvatiti, pripadala je babici.⁸⁶ Neku su djecu majke potajno davale poznanicima, susjedima ili robovima na odgajanje, pa bi ta djeca odrastala kao robovi, ali bi imala šansu za kasnije oslobođenje.

3.2. Dojenje i dadilje

Mnoge majke nisu bile u stanju dojiti svoju novorođenčad odmah po rođenju, što zbog oporavka, što zbog agalaksije. Dodatno, visoka stopa smrtnosti majki tijekom porođaja zahtijevala je uključivanje dojilja koje su najčešće bile ropkinje ili oslobođenice iz obitelji novorođenčeta.⁸⁷ Dojilje su ponekad postajale dadilje toj djeci, zadržavajući posebnu povezanost s njima tijekom cijelog života.⁸⁸ Bile su odgovorne za obrazovanje djece do vremena puberteta, a njihova važnost vidi se na primjeru da su stajale uz majku djevojke neposredno prije udaje dajući joj savjete za bračnu noć.⁸⁹ Dadilje su također mogle sudjelovati u obrazovanju djece kao *educatrices* i *pedagogae*, iako vrlo rijetko zanimanje za žene, obavljale su ga redovite ropkinje ili oslobođenice.⁹⁰

3.3. Djetinjstvo

Kada je dijete napunilo sedam godina, smatralo se da završava vrijeme djetinjstva i počinje vrijeme puberteta, i za djevojčice i za dječake. U dobi između pet i sedam godina smatralo se da dijete postaje svjesno sebe i okoline i da je u stanju učiti. To je vrijeme kada se djeci dodjeljuju određene rodne uloge i kada ono postaje dijelom društvene strukture kojoj pripada.⁹¹ Tada dječaci, a možda i djevojčice, počinju sa svojim obrazovanjem. Sedma godina je i trenutak kada je dijete doseglo razinu zrelosti kada po smrti može biti kremirano jer je kod mlađe djece, zbog njihove „krhkosti” i „nerazvijenosti”, prakticirana samo inhumacija. U vrijeme prelaska u pubertet, i životni period za legalni brak, dječaci su prolazili ritual skidanja dječачke toge (*toga praetexta*) i odijevanja toge *virilis*, dok nema podataka da su djevojčice prolazile sličnu ceremoniju.⁹² Dan prije vjenčanja, djevojke bi simbolično ostavljale svoje igračke u Vestinu hramu ili u kućnim svetištima, obilježavajući time prelazak iz puberteta u

⁸⁶ G. CLARK, 1981, 194.

⁸⁷ E. A. HEMELRIJK, 2021, 130.

⁸⁸ B. RAWSON, 2003, 123.

⁸⁹ P. VEYNE, 1987, 14.

⁹⁰ E. A. HEMELRIJK, 2021, 133.

⁹¹ B. RAWSON, 2003, 139.

⁹² B. RAWSON, 2003, 145.

odraslu dob.⁹³ Taj čin predstavljao je vrlo značajan trenutak u njihovim životima, označavajući prelazak iz jednog životnog razdoblja u drugo.

Djeca do godinu dana u slučaju smrti rjeđe su komemorirana na natpisima u odnosu na stariju djecu.⁹⁴

3.4. Pogrebni običaji

Po smrti člana obitelji ili kućanstva, očekuje se od živućih članova obitelji da budu izolirani od ostatka društva jer se smatralo da su „zagađeni smrću” (*funestatus*).⁹⁵ To je značilo da su članovi obitelji preminulog/e obvezni suzdržavati se od bilo kakve vrste kontakta s „netaknutim” članovima društva devet dana, koliko je trajao period oplakivanja.⁹⁶ Osim zbog higijenskih razloga, biti „zagađen smrću” imalo je utjecaj i na razne vrste aktivnosti poput političkih i religijskih dužnosti. Upravo tu leži razlog zašto je briga oko pogrebnih obreda pripadala najčešće ženama. Muškarci su imali puno veću javnu i političku ulogu i zbog toga nisu smjeli dugo biti u kontaktu s preminulom osobom jer bi im to onemogućilo obavljanje dužnosti. Za svećenike je posebno bilo važno da ne dođu u kontakt s preminulima, do te razine da je i samo spominjanje ili pogled na preminulu osobu značilo zabranu provođenja bilo kakvih rituala od strane „zaraženog”.

Pokapanje djece i odraslih nije se odvijalo na isti način. Djeca su kremirana tijekom noći, a pokapana tijekom dana. Dok god se pokapanje djece pretpubertetske dobi odvijalo na taj način, nije postojala šansa za „zarazom”.⁹⁷ Još jedan od mogućih razloga za takav pristup je to da se ne privlači pažnja na tugujuće roditelje.⁹⁸

U ritualu po smrti pokojnika, zadatak žene, a katkad i muškarca, je da kao najbliža rođakinja poljubi usne pokojnoga kako bi „uhvatila” dušu preminule osobe.⁹⁹ Žena koja sudjeluje u pogrebnim obredima katkad je opisana kao „primalja mrtvih” jer, kao što joj je zadatak iznijeti novi život na svijet pri rođenju, tako joj je zadatak i da vrati pokojnika natrag zemlji. Dakle, žena hvata posljednji pokojnikov dah poljupcem, zatvara kapke, čisti tijelo i zamata ga u pogrebno platno.¹⁰⁰ Tako su žene iz viših društvenih staleža bile zadužene za

⁹³ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 61.

⁹⁴ B. RAWSON, 2003, 140.

⁹⁵ D. ŠTREBENC- ERKER, 2011, 42.

⁹⁶ F. P. RETIEF, L. CILLIERS, 2010, 129.

⁹⁷ F. P. RETIEF, L. CILLIERS, 2010, 130.

⁹⁸ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 138.

⁹⁹ D. ŠTREBENC- ERKER, 2011, 46.

¹⁰⁰ F. P. RETIEF, L. CILLIERS, 2010, 137.

brigu o tijelu i njegovoj pripremi za izlaganje unutar obiteljske kuće (*collocatio*). Izvori svjedoče kako su visokopozicionirane rimske matrone te pripreme samo nadgledale, dok bi te zadatke umjesto njih obavljali tzv. *pollinctores*, radnici iz nižih društvenih slojeva zaduženi za brigu o tijelu pokojnika.¹⁰¹ Pitanje rituala i mjesta ukapanja nije ovisilo o rodu pokojnika, nego o socijalnom statusu i preferencijama. Zajednička pokapanja u istu grobnicu su ovisila o mogućnostima i odnosima među pokojnicima.¹⁰² Neke osobe katkad nisu niti spomenute na obiteljskim grobnicama, poput robova, dok su siromašni pojedinci pokapani u kolektivnim grobnicama poput kolumbarija (*columbarium*), a katkad i anonimno u masovnim grobnicama.¹⁰³ Dobrostojeće obitelji često su gradile grobnice koje bi bile rezervirane za užu obitelj, ali katkad i za robove i oslobođenike koji su pripadali kućanstvu.

Pogrebna procesija, predvođena glumcima koji nose pogrebne maske, praćena je i unajmljenim narikačama. Iako se od žena očekivalo da javno prezentiraju tugu za pokojnim, prekomjerno žaljenje smatralo se neukusnim. Tugu su iskazivale na nekoliko načina; pjevanjem žalopojki, naricanjem i plakanjem od tuge (*eiulatio*), iako se to ponekad očekivalo i od muškaraca.¹⁰⁴ Narikače su tu bile kako bi još više naglasile obiteljsko žaljenje. Za istaknutije pokojnike provodila se javna sahrana gdje bi im tijelo bilo izloženo na forumu, dok bi najstariji sin izvodio pogrebni hvalospjev. Za siromašnije članove društva procesija bi išla direktno na groblje ili krematorij gdje bi se nastavio obred sahrane.¹⁰⁵ Tijekom carskog perioda, mnoge su žene imale priliku za javnu sahranu, posebno žene koje su to zaslužile raznim munificijencijama, rodbinskim odnosima s prominentnim muškarcima te svećeničkom službom.¹⁰⁶

¹⁰¹ D. ŠTREBENC- ERKER, 2011, 44.

¹⁰² E. COLANTONI, 2012, 281.

¹⁰³ E. A. HEMELRIJK, 2021, 7.

¹⁰⁴ D. ŠTREBENC- ERKER, 2011, 44.

¹⁰⁵ F. P. RETIEF, L. CILLIERS, 2010, 140.

¹⁰⁶ E. COLANTONI, 2012, 282.

4. IDENTITET, KULTURA SJEĆANJA I EPIGRAFSKA NAVIKA

Identitet se oblikuje kroz društveni angažman, odnose i identifikaciju s određenom grupom ili zajednicom, pri čemu svaka osoba nosi višestruke identitete. Suprotno teorijama 19. st., kulturni identitet nastaje procesom socijalizacije preko koje pojedinac usvaja norme, vrijednosti, običaje i sustave vjerovanja društva, odnosno zajednice kojoj pripada.¹⁰⁷ Takvom vrstom interakcije nastaje i tzv. kultura sjećanja koja ima za svrhu očuvanje kolektivnog i individualnog identiteta neke zajednice. Objektivizirana kultura (kada sjećanja dobivaju simbolički aspekt - kada se ona počnu obilježavati spomenicima, tekstovima, ritualima i sl.) pomaže zajednici da održi i ojača svoj identitet prenoseći ga na nove naraštaje.¹⁰⁸

Rimljanima je kultura sjećanja bila iznimno važna, do granica da je prožimala jako puno aspekata njihovog privatnog i javnog života, poput festivala, banketa, sahrana, literature, umjetnosti itd.¹⁰⁹ To se iznimno dobro vidi na rimskim epigrafskim spomenicima. Često naglašavanje genealoškog stabla, od strane vojnika, magistrata, državnih službenika i careva imalo je za svrhu istaknuti, opravdati i naglasiti njihov autoritet, društveni status, ugled i sl. Koliko je kultura sjećanja bila važna unutar rimskog društva, pokazuje i kazna *damnatio memoriae* koja se primjenjivala od republikanskog do vremena kasne antike i označavala je jednu od najtežih kazni namijenjenu izdajnicima države. Brisanje nečijeg imena s javnih natpisa označavalo je brisanje kolektivnog sjećanja na tu osobu, tj. pokušaj zaboravljanja da je ona ikada postajala.¹¹⁰

4.1. *Une civilisation de l'epigraphie*

Rimljani nisu bez razloga nazivani Epigrafskom civilizacijom.¹¹¹ Prema dosad objavljenim spomenicima u CIL-u, preživjelo je oko 180 000 rimskih natpisa. Baza podataka, tipa EDCS broji preko 530 000 natpisa. No, treba uzeti u obzir činjenicu da se u *online* bazama podataka neki natpisi ponavljaju čak i do 100 puta, pa se točan broj preživjele

¹⁰⁷ J. ASSMAN, 1995, 125.

¹⁰⁸ J. ASSMAN, 1995, 128.

¹⁰⁹ J. RANTALA, 2019, 21.

¹¹⁰ M. P. CAROLL, 2011, 71.

¹¹¹ F. BELTRÁN-LLORIS, 2015, 134.

epigrafske građe teško može sa sigurnošću znati. Velikim dijelom ova građa pripada prvim stoljećima Carstva kada je razvidan nagli porast količine epigrafske građe na tlu Italije i u ostatku Carstva. Razlog tome je, prema Plinijevim riječima, *humanissima ambitio*, odnosno želja tadašnje elite da ostavi trag svoje društvene iznimnosti što je tada bila popularna praksa. Kako bi naglasili tu iznimnost, postavljali su kamene i brončane spomenike na popularnim javnim mjestima, poput foruma, s naglašenim postignućima, ulaganjima, popisom časti itd. Unatoč želji elite da nakon njihove smrti ili za života njihov lik i djelo ostanu zapamćeni, ne možemo ovaj poriv podizanja spomenika smatrati isključivo posljedicom rivalstva među članovima elite ili posljedicom društvenih očekivanja. Mnogi spomenici svjedoče o drugoj svrsi podizanja nadgrobnih spomenika; istinskom oplakivanju i želji za sjećanjem na pokojnika.¹¹²

U tom kontekstu, natpisi nisu samo bilješke društvene izvrsnosti, već i sredstva za komunikaciju između mrtvih i živih. Iskustvo gubitka barem jednog djeteta za roditelje, gubitka braće i sestara u djetinjstvu, gubitka roditelja relativno je često u životima Rimljana. Način nošenja s gubitkom bio je individualan. Niz natpisa svjedoči o dubokoj tuzi i oplakivanju članova obitelji preminulih. Navođenje dobi na natpisima najčešće nalazimo kod osoba koje su umrle prije navršenih 25 godina života i komemorirani su od strane roditelja.¹¹³ Taj običaj nije samo podatak, nego predstavlja i duboko žalovanje za nizom postignuća koje preminula osoba nije stigla ostvariti: brak, karijera, obrazovanje, majčinstvo i još mnogo toga.

Komemoracija članova obitelji značila je nastavak suživota sa živućom obitelji, očuvanje memorije na preminule te primjer budućim naraštajima kako brinuti o preminulima.¹¹⁴ U tom smislu, oni koji danas komemoriraju jednog će dana postati predmeti sjećanja, a njihovi nasljednici će preuzeti ulogu komemoratora, nastavljajući ovu naviku kroz generacije.

Postoji niz natpisa u kojima se kroz fiktivnu verbalnu interakciju preminulog sa živućima nastoji očuvati sjećanje na tu osobu. Prolaznik se moli da naglas izgovori ime pokojnika ili se pokojnik prikazuje kao da razgovara s prolaznikom.¹¹⁵ S druge strane, brisanje ili isključivanje s natpisa često je posljedica neprihvatljivog ponašanja određene osobe i značilo je da je toj osobi reputacija uništena za vječnost.¹¹⁶

¹¹² F. BELTRÁN-LLORES, 2015, 135.

¹¹³ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 133.

¹¹⁴ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 133.

¹¹⁵ E. A. HEMELRIJK, 2021, 9.

¹¹⁶ E. A. HEMELRIJK, 2021, 9.

5. ETNICITET I REGIONALNA RAZNOLIKOST

Što je značilo biti Rimljanin za osobe različitog pravnog i društvenog statusa te kako se proces romanizacije provodio u različitim dijelovima Carstva? Možemo li reći da je taj proces predstavljao nametanje novog kulturnog identiteta ili je riječ o oblicima kulturnog miješanja, gdje se autohtono stanovništvo trudilo očuvati svoj prethodni identitet? Jones navodi da je dolaskom Rimljana na područje Britanije došlo do kulturne promjene koja je trajala određeni period i dovela do kombinacije autohtonih i stranih utjecaja što je vrlo vjerojatan scenarij i za područje Liburnije i drugih provincija.¹¹⁷ Neki autori, poput Mattinglyja, izbjegavaju termin "romanizacija", smatrajući da je on nedovoljno adekvatan u oslikavanju kompleksnosti tih procesa.¹¹⁸ U literaturi se često kod opisivanje procesa romanizacije provincijalno stanovništvo prikazuje pasivnim u prihvaćanju rimske kulture i identiteta. Međutim, realnost je vjerojatno bila kompliciranija jer je malo vjerojatno da je Rimsko Carstvo imalo kapacitet za sustavno nametanje kulture na tako velikom teritoriju.¹¹⁹ Vjerojatnije je da je Rim surađivao s lokalnim elitama koje su imale ključnu ulogu u uvođenju i integraciji rimskih kulturnih elemenata. Za elite je prihvaćanje rimske kulture značilo očuvanje svog društvenog i političkog statusa, povećavanje prestiža, pristup raznim privilegijama i sl. Viši društveni slojevi imali su više koristi naglašavati taj identitet, nego pojedinci iz nižih društvenih staleža.¹²⁰ Ipak je elita ta koja prakticira rimski način odijevanja, pisma, jezika i štovanja bogova, dok su niži društveni slojevi oponašali te obrasce, slijedeći primjer bogatijih članova zajednice.¹²¹ U tom kontekstu su i epitafi posljedica oponašanja rimskih pogrebnih običaja i težnje za integracijom u rimsko društvo.¹²²

Osim toga, etnički identitet osvojenih populacija procesom kulturne razmjene taktički je zataškavan što je Rimu pomoglo održavati stabilnost i mir diljem Carstva. Naglašavan je opći rimski identitet na način da je identifikacija tekla na statusnoj i pravnoj osnovi, dok je

¹¹⁷ S. JONES, 1998, 33.

¹¹⁸ D. J. MATTINGLY, 2011, 204.

¹¹⁹ D. J. MATTINGLY, 2011, 204.

¹²⁰ D. J. MATTINGLY, 2011, 204.

¹²¹ S. JONES, 1998, 35.

¹²² E. A. MEYER, 1990, 74.

etnički identitet najviše naglašavan na perifernim dijelovima Carstva gdje je utjecaj Rima bio najslabiji.¹²³

S obzirom na veliku raznolikost autohtonih utjecaja diljem Carstva, ishod kulturnih promjena nije svugdje isti. Te razlike su zasigurno postojale na razini provincije, ali vrlo vjerojatno i na razini regija, pa čak i pojedinih zajednica.¹²⁴ Uvidom u materijalnu kulturu, navike, društvene i ritualne prakse iz perioda kulturne promjene, imajući na umu da izvori nisu uvijek relevantni te da „pobjednici pišu povijest”, možemo ući u trag autohtonim praksama prije kulturnog kontakta.¹²⁵

Primjer različitog prihvaćanja rimskih običaja prikazan je na u studiji o komemoraciji koju su proveli Saller i Shaw 1987. god., čiji je cilj bio utvrditi prosječnu životnu dob stupanja u brak na temelju natpisa iz zapadnih provincija koji spominju vrijeme trajanja braka i godine smrti komemorirane osobe.¹²⁶ Ta je studija rezultirala mnogim diskusijama i često je referencirana u literaturi zbog različitih implikacija do kojih je dovela.¹²⁷ Rezultati studije su varirali između sjeverne i južne Italije te Iberskog poluotoka. Pokazalo se da je za žene na cijelom području Italije prosječna životna dob za udaju rane dvadesete, a na području Španjolske su to kasne dvadesete i rane tridesete. Revell smatra kako srž ovih podataka nije samo informacija o prosječnoj dobi stupanja u brak, nego i činjenica da se preuzimanje odgovornosti komemoracije ne događa istovremeno kad i stupanje u brak. To može ukazivati na različite stavove o ulozi roditelja u pokapanju djece i na razlike u strukturi obitelji na regionalnoj razini.¹²⁸ Na području Hispanije žene su puno zastupljenije u komemoraciji supružnika i svoje djece nego muškarci, što nije slučaj u Italiji. Prema tome, može se pretpostaviti kako se društvene i pravne norme ne provode svugdje na isti način kao na području grada Rima, nego nam se nudi niz varijeteta u ovom smislu diljem Rimskog Carstva.¹²⁹

Analizi etniciteta na epigrafskim spomenicima pristupa se iz pozicije onomastike, ponajprije jer etnicitet često nije izričito naveden na natpisu. U slučaju žena na aserijatskim epigrafskim spomenicima, nemamo niti jednu takvu potvrdu. Druga stavka koja bi mogla poslužiti pri određivanju etničkog identiteta su portretne stele. Uz pomoć njih često se ulazi u

¹²³ D. J. MATTINGLY, 2011, 213.

¹²⁴ S. JONES, 1998, 35.

¹²⁵ D. J. MATTINGLY, 2011, 211.

¹²⁶ R. P. SALLER, 1987, 21.; B. D. SHAW, 1987, 30.

¹²⁷ L. REVELL, 2010, 4.; W. SCHEIDEL, 2007, 391.; I. MUELLER, 2010, 296.

¹²⁸ L. REVELL, 2010, 4.

¹²⁹ L. REVELL, 2010, 4.

trag domaćem etničkom identitetu žena u slučajevima kada imamo jasan prikaz nerimske, tj. domaće nošnje.¹³⁰ U Aseriji zasad ne postoje portretne stele koje bi nam dale kakve podatke u smislu potrebe za naglašavanjem etničkog identiteta kroz prikaze nošnje na spomeniku. Uzimajući dodatno u obzir kako je većina spomenika ovog perioda pronađena u sekundarnoj uporabi, tada ni analiza načina pokapanja ili eventualnih ostataka nošnje nije opcija. Zato nam katkad preostaje poslužiti se jedino imenskim obrascem žena i njegovom analizom ući u trag odgovorima na postavljeno pitanje.

Na području Aserije prepoznajemo domaće i strano stanovništvo. Podrijetlo imena doseljenica je italsko te iz drugih zapadnih i istočnih provincija. Domaće žene prepoznajemo češće po vlastitom imenovanju, ponekad i po imenovanju oca navedenog kao komemoratora ili u sklopu filijacije.¹³¹ G. Alföldy je prvi sakupio dotad poznata osobna imena s područja provincije Dalmacije i podijelio ih prema podrijetlu.¹³² Oslanjanjem na Alföldyja u većoj ili manjoj mjeri, drugi stručnjaci su se također doticali etniciteta, katkad kao centralne teme rada, a katkad usputno. Danas znamo kako Alföldyjev rad, iako vrlo vrijedan kako za ono doba, tako i danas, ima pogrešaka, pa je potrebna opreznost pri oslanjanju na njegove radove na ovu temu.

Za neke strane *nomene* smatra se kako pripadaju osobama domaćeg podrijetla jer se često koriste u svezi s domaćim imenima. Smatra se kako je autohtono stanovništvo u procesu romanizacije preuzimalo rimske *nomene*.¹³³ Tako i u Aseriji postoji niz obiteljskih imena, tradicionalno rimskih koja se pripisuju domaćem stanovništvu poput: *Iulius, Baebius, Vesius, Rubrius, Arruntius...* Kao najzastupljeniji, gentilicij *Iulius* dobar je primjer snažne integracije domaćeg stanovništva u rimsko društvo. Njega nosi čak sedam žena. Da se gentilicij veže uz visokopozicionirane članove aserijatskog društva, svjedoči i svećenica *Iulia Tertulla* (kat. br. 6), koja je k tome sigurno domaćeg podrijetla. Još jedna nositeljica ovog gentilnog imena s nešto kasnije datiranog spomenika je i *Iulia Severina* (kat. br. 33) koja je, unatoč italskim elementima imenovanja, vjerojatno domaćeg podrijetla.¹³⁴ Zanimljive su i pripadnice gensa *Arruntius* kojim se već bavio Fadić.¹³⁵ Gens je vjerojatno etrurskog podrijetla, čest diljem Carstva, ali najčešće ga se sreće na području srednje i južne Italije.¹³⁶ U Aseriji ga često nosi

¹³⁰ M. P. CAROLL, 2012, 282.

¹³¹ A. KURILIĆ, 2010, 134.

¹³² G. ALFÖLDY, 1969, 31-382.

¹³³ A. KURILIĆ, 2010, 135.

¹³⁴ M. GLAVIČIĆ, 2003, 75.

¹³⁵ I. FADIĆ, 1990a, 232.

¹³⁶ G. ALFÖLDY 1969, 62. prema I. FADIĆ, 1990a, 232.

domaće stanovništvo te se, kao i *gens Iulius*, veže uz visoko rangirane pojedince. Nomen *Rubrius* se također veže uz autohtonu zajednicu, pa je tako *Rubria Rufina* (kat. br. 15, kat. br. 16), sudeći prema očevoj filijaciji (*Apli f.*), sigurno bila autohtonog podrijetla.¹³⁷ Ona je mogla priuštiti podizanje spomenika ocu i sebi za života. U kontekstu domaće filijacije relevantna je i *Vadica Apli f. Titua* (kat. br. 25) koja, osim kognomena, posjeduje filijaciju koja nedvosmisleno ukazuje na njeno domaće podrijetlo.¹³⁸ Na spomeniku (kat. br. 26) navodi se *Clodia Turi f. Aeta* čijim je imenovanjem potvrđena ženska inačice muškog kognomena *Aetor*, oko koje je bilo određenih neslaganja u literaturi.¹³⁹ Ona je rođena u autohtonj liburnskoj obitelji što se da zaključiti iz navođenja filijacije i imenovanja njezina oca Tura, pa je time bila prva generacija koja dobiva građansko pravo u ovoj obitelji. Građansko pravo dobila je vjerojatno udajom za svoga muža - možda oca drugih dvoje spomenutih na spomeniku.¹⁴⁰ Osim po majci, ova obitelj je vjerojatno i po ocu autohtonog podrijetla, sudeći po očevom prenomenu i kognomenu¹⁴¹ koja su vjerojatno prijevodni autohtonih imena.¹⁴²

Kurilić, u kontekstu spomenika koji navode osobe s jednočlanom imenskom formulom, kaže kako je moguće pretpostaviti ranu romanizaciju domaće obitelji koja se navodi na spomeniku (kat. br. 32) gdje su navedena tri člana: majka *Maxima*, otac *Secundinus* te petogodišnja kći *Maxima*. Još jedan primjer je i *Volltisa*, čije je ime liburnskog podrijetla, koja je oslobođeničkog statusa, što eksplicitno navodi, a podiže votivni natpis u čast Jupitera (kat. br. 49).

Što se tiče nositeljica stranih nomena, prednjače ona imena italskog podrijetla, a zatim nekoliko primjera orijentalnog/grčkog i galskog/keltskog podrijetla. Italskog podrijetla su pripadnice obitelji *Vesius* (kat. br. 8, kat. br. 9, kat. br. 50) *Vesia T. f. Paullina*, *Vesia Moderata* i *Vesia C f. Quincta*.¹⁴³ Nomen *Vesius* veže se za italsko doseljeničko stanovništvo, uključujući i njihove oslobođenike. *Vesia Moderata* (kat. br. 9) kojoj spomenik podiže *Gellius Chrysogonus* mogla bi biti oslobođenica s obzirom na nedostatak filijacije i na vjerojatan oslobođenički status komemoratora. U svakom slučaju, ništa ne upućuje na njeno moguće domaće podrijetlo. Aufidiji su još jedna obitelj čiji se nomen na ovom području isključivo

¹³⁷ A. KURILIĆ, 2002, 128

¹³⁸ A. KURILIĆ, 2002, 128, 132.

¹³⁹ M. GLAVIČIĆ, 2003, 82.

¹⁴⁰ M. GLAVIČIĆ, 2003, 83.

¹⁴¹ Očevo ime -Tit Safinije Septumije rekonstruirano je iz imena djece: *Titus Safinius Septumi f. Rufus* i *Safinia Septumi f. Secunda* (M. GLAVIČIĆ, 2003, 83.).

¹⁴² M. GLAVIČIĆ, 2003, 83.

¹⁴³ A. KURILIĆ, 2010, 241.

vezuje za italske doseljenike i njihove oslobođenike.¹⁴⁴ Među aserijatskim ženama je jedna pripadnica ove obitelji na spomeniku (kat. br. 11) - djevojčica *Aufidia C f. Balbina*. Spomenik joj je podigla baka *Caesia Luci f. Paula* čija etnička pripadnost na osnovu imenovanja nije sigurna.

Neki spomenici navode imena žena koje upućuju na orijentalno podrijetlo poput kognomena *Agatha* (kat. br. 53) koja podiže spomenik svome sinu Sekundinu. *Agatha* je već potvrđeno ime na području Liburnije u vrijeme ranog principata.¹⁴⁵ Uopće, imena grčkog podrijetla upućuju na servilni status osobe te su uvozom robova donesena i imena na područje Rima i njegovih provincija.¹⁴⁶ Ipak, orijentalno ime osobe ne upućuje nužno na njegov/njezin etnicitet, budući da robovi ta imena dobivaju, osim po rođenju, i od strane trgovaca i gospodara u trenutku zarobljavanja ili kupovine. Najčešće je slučaj da osobe s orijentalnim imenima ne potječu iz orijentalnih provincija, ali bez obzira na to, ova veza se ionako teško može potvrditi samo epigrafsko-onomastičkom analizom.¹⁴⁷ Davanje grčkih imena robovima bila je sveprisutna praksa od strane Rimljana i nužno ne oslikava etničku pozadinu nositelja imena.¹⁴⁸

S druge strane, postoji primjer spomenika (kat. br. 43) na kojemu se spominje *Munatia Cosmia* koja je također ime orijentalne pripadnosti¹⁴⁹, ali sudeći prema ostatku natpisa i činjenici kako posjeduje barem dva elementa imenovanja, sve upućuje na to kako nije riječ o ropkinji, nego pravno više rangiranoj osobi, možda oslobođenici.¹⁵⁰

Nekoliko je primjera i nositeljica galskog/keltskog imena. Jedna od njih je *Stennia Faustina* (kat. br. 39) koja spomenik podiže bratu koji posjeduje nomen različit od njenog.¹⁵¹ Logika njihovog srodstva je tema za dublju analizu, dok je za ovaj kontekst važno kako je *Stenia Faustina* zasad jedina nositeljica ovog nomena na području Liburnije, a rijedak je i njezin kognomen. Galsko podrijetlo pripisuje se i komemoratoricama Ticiji Ursuli (kat. br. 28) i Apuleji Ticiji (kat. br. 29).¹⁵² Podrijetlo iz neke od keltskih provincija mogli bismo s oprezom pripisati i osobi sa spomenika kat. br. 42 - *Sextilla Ingenua*. Riječ je o nomenu koji je rijedak na području Liburnije (zasad samo tri potvrde gdje niti jedna osoba nije domaćeg

¹⁴⁴ A. KURILIĆ, 2010, 193.

¹⁴⁵ A. KURILIĆ, 1999, 175.

¹⁴⁶ A. KURILIĆ, 1999, 175.

¹⁴⁷ A. KURILIĆ, 1999, 262.

¹⁴⁸ A. KURILIĆ, 1999, 176.

¹⁴⁹ A. KURILIĆ, 1999, 176.

¹⁵⁰ A. KURILIĆ, 1999, 177.

¹⁵¹ A. KURILIĆ, 2006, 36.

¹⁵² A. KURILIĆ, 1999, 67; 183.

podrijetla), dok je za kognomen ovo zasad jedina potvrda u Liburniji. Nomen je čest u Italiji i zapadnim provincijama, a kognomen diljem Carstva, ali ponajviše u keltskim provincijama¹⁵³ što me je i potaknulo da ga ovdje navedem.

Značajnom broju osoba s aserijatskih spomenika teško je odrediti podrijetlo, pa nam takva imena dobro oslikavaju kako traženje identiteta na osnovu onomastike može biti nesigurno. Spomenik kat. br. 3 navodi Bebiju Saturninu čiji je nomen korišten od strane visokorangiranih članova rimskog društva, na području Liburnije, npr. u Zadru (*Gneius (Baebius Gnei filius) Tamphilus Vala (Numonianus)*)¹⁵⁴ Slika 3.).¹⁵⁵ Njeno podrijetlo nije sigurno, pa je tako mogla biti iz libertinske aserijatske obitelji, doseljeničke obitelji ili pak iz romanizirane liburnske obitelji.¹⁵⁶ Kognomen *Saturnina* čest je među keltskim robovima i oslobođenicima te na području Afrike, posebno u kasnijim razdobljima, pa čak i kod kršćana.¹⁵⁷ Sličan slučaj je slučaj i na natpisu kat. br. 6 koji podiže *Arruntia Severa* svojoj kćeri Juliji Tertuli. Prema imenovanju Aruncije Severe nije moguće ući u trag njenoj etničkoj pripadnosti¹⁵⁸ jer su i nomen i kognomen korišteni kako od strane domicilnog, tako i doseljeničkog stanovništva. Problem nastaje i kod odnosa ovih dviju pokojnica s obzirom na to da sufiks na riječi *mater* nije sačuvan. Ukoliko je Aruncija kći, a Julija majka, onda bi Aruncija bila sasvim sigurno autohtonog podrijetla. Također, ukoliko je Aruncija potomak obitelji romanizirane prije nekoliko generacija, trag njezinog autohtonog podrijetla bi dotad bio neprepoznatljiv. Ono što je sigurno je da je ona rimska građanka. Ako bi Aruncija bila majka, mogli bismo pretpostavljati o njenom došljačkom podrijetlu na osnovu prostora na natpisnom polju između njenih dvaju imena, gdje je trebala stajati filijacija, koji je taman toliko velik da stane ime oca u obliku sigle što je navođenje standardno kod rimskih prenomena.¹⁵⁹

¹⁵³ G. ALFÖLDY, 1969, 121.; A. KURILIĆ, 2007, 100.

¹⁵⁴ AE 1986, 0547; EDCS-07600348; HD004544;

¹⁵⁵ I. FADIĆ, 2006, 78.

¹⁵⁶ A. KURILIĆ, 2010, 212.

¹⁵⁷ G. ALFÖLDY, 1969, 288. prema I. FADIĆ, 2006, 79.

¹⁵⁸ Ovaj nomen je vjerojatno etrurskog podrijetla (I. FADIĆ, 1990a, 232.).

¹⁵⁹ A. KURILIĆ, 2010, 192.

Slika 3. Ograda fontane iz Zadra sa spomenom imena donatora koji je posjedovao nomen *Baebius* (<https://lupa.at/24143>, pristupljeno 7. siječnja 2025.)

Iz analize etniciteta na aserijatskim spomenicima zaključujemo kako etnicitet nije lako prepoznatljiva kategorija. Prilikom proučavanja ove teme treba imati na umu i druge aspekte koji se preklapaju s etnicitetom poput onih pravnih, društvenih i kulturnih. Studije etniciteta u ovom kontekstu mogu nam pomoći i kod istraživanja romanizacije domaćeg stanovništva i načina kako su se kulturni utjecaji prožimali te provincijalne razlike uslijed tog procesa. Kroz ovakav pristup etnicitet nam može poslužiti kao vrijedan alat za uvid u život i identitete žena Liburnije.

6. DOBNI IDENTITET

Unutar arheološke discipline postoji sveprisutna tendencija za prikazivanjem prošlosti lišene heterogenih dobnih skupina. Donedavno, arheološke studije rijetko su uzimale u obzir koju su ulogu imala djeca i starije osobe u izgradnji društvenih struktura, pa je fokus uglavnom ostajao na odraslima.¹⁶⁰ Rezultat toga je takva percepcija prošlosti u kojoj su obitavali većinski odrasli ljudi. To ne iznenađuje, s obzirom na to da su mnoge kategorije identiteta u nekoj mjeri bile zanemarivane. Kako stručnjaci tog vremena nisu dovodili u pitanje društvenu i kulturnu pozadinu dobnog identiteta (a ni ostalih kategorija identiteta), tako nisu postavljali takva pitanja ni prilikom proučavanja prošlosti. Drugim riječima, takva pitanja nisu bila relevantna za tadašnje pristupe proučavanju i teme kojima su se bavili. Dodatan razlog tome može biti nevidljivost određenih dobnih skupina u arheološkom zapisu.¹⁶¹ Na primjer, novorođenčad i dojenčad u funerarnom kontekstu često nisu bila tretirana na isti način kao pripadnici ostalih dobnih skupina, a i njihove kosti će se manje vjerojatno očuvati do te mjere da bismo ih mogli detektirati.¹⁶² S druge strane, na mjestima gdje je pronađena veća količina dječjih pokopa postojale su pretpostavke o iznimno čestim praksama infanticida u rimskom svijetu. Ipak, istraživanja upućuju na to kako je praksa napuštanja i „izlaganja” djeteta češća u odnosu na praksu infanticida.¹⁶³ U svakom slučaju, djeca mogu u funerarnom kontekstu biti vidljiva ne samo preko skeletnih ostataka, nego i preko artefakata koji se često povezuju s njima.¹⁶⁴ Poznat je primjer tzv. mumije iz Grottarosse - djevojčice pokopane krajem 2. st. u sarkofagu s obiljem priloga.¹⁶⁵ Između ostalog, s njom je pokopana i lutka od bjelokosti s pokretnim udovima (Slika 4.) koja predstavlja klasičnu dječju igračku ovog perioda. Pretpostavka je kako su ove igračke, koje zapravo prikazuju odraslu rimsku matronu predstavljale puno značajniji ideološki alat u izgradnji identiteta djevojčica i njihove budućnosti, a ne da su bile samo sredstvo zabave.¹⁶⁶ Tome ide u prilog i činjenica kako su djevojke posjedovale svoje lutke (kao i druge predmete asocirane s djetinjstvom) sve do posljednjeg dana pred udaju, kada su ih simbolički ostavljale

¹⁶⁰ S. LUCY, 2005, 43.

¹⁶¹ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 138.

¹⁶² S. LUCY, 2005, 44.

¹⁶³ R. L. GOWLAND, A. T. CHAMBERLAIN, 2002, 677; S. LUCY, 2005, 44.

¹⁶⁴ S. LUCY, 2005, 45.

¹⁶⁵ F. DOLANSKY, 2012, 256.

¹⁶⁶ F. DOLANSKY, 2012, 256.

u Vestinom hramu ili kućnom svetištu kako bi obilježile trenutak napuštanja identiteta djevojčice i preuzimanje onoga odrasle žene.¹⁶⁷

Slika 4. Lutka od bjelokosti iz groba djevojčice pokopane na Via Cassia (F. DOLANSKY, 2012., fig. 2-3.)

Druga, pomalo zanemarena dobna skupina, osobe su treće životne dobi. Važno je naglasiti kako sama definicija treće životne dobi varira ovisno o kulturnim, društvenim te vremenskim okolnostima.¹⁶⁸ Iz evolucionističke perspektive, bake su još od prapovijesti, ne samo u rimsko vrijeme, imale značajnu ulogu u pomaganju oko brige za unuke i njihovom odgoju.¹⁶⁹ S druge strane, za djedove se smatralo kako su slabije uključeni u odgoj i brigu za unuke zbog svog statusa glave obitelji te doživotnog statusa oca obitelji (*pater familias*) unutar rimske obitelji koji je podrazumijevao odgovornost i obveze prema obitelji i društvu.¹⁷⁰

Neka istraživanja pokazuju kako je za bake s majčine strane statistički vjerojatnije da će doživjeti vrijeme dolaska svojih unuka na svijet.¹⁷¹ Razlog tome leži u obrascima sklapanja braka, odnosno prosječnoj dobi stupanja u brak koja je bila različita za muškarce i žene, čega sam se prethodno dotakla u poglavlju o etnicitetu i regionalnoj raznolikosti. Ako se uzme u obzir kako u prosjeku žene stupaju u brak s 20 godina, a muškarci s 30 godina, baka po

¹⁶⁷ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 61.

¹⁶⁸ L. M. A. BRUNET, 2022, 31.

¹⁶⁹ L. M. A. BRUNET, 2022, 23.

¹⁷⁰ L. M. A. BRUNET, 2022, 23.

¹⁷¹ T. G. PARKIN, 2003, 51.

majčinoj liniji ima veću šansu da doživi rođenje unuka.¹⁷² Nastavno na to, statistika govori kako je samo 50 % djece do 10. godine života imalo šansu imati žive baka i djed. Do 20. godine samo je 1 % Rimljana imalo živućeg djeda.¹⁷³

Iako korisne, ove procjene najprije oslikavaju opće demografske trendove temeljene na kvantitativnim podacima o populaciji, a ne živote stvarnih pojedinaca. U realnosti situacije su mogle biti puno raznolikije, pa su neki pojedinci mogli imati većinu ili sve bake i djedove prisutne tijekom djetinjstva, dok drugi niti jedno.

Na području Aserije nema nadgrobnih spomenika koji su pronađeni *in situ* s dječjim skeletnim ostacima, a time ni potencijalnim priložima. Pronađeno je nekoliko natpisa koji navode dob preminule djece. Ona su redovito komemorirana od strane roditelja (kat. br. 22, kat. br. 24, kat. br. 28, kat. br. 29, kat. br. 31, kat. br. 32, kat. br. 37, kat. br. 53, kat. br. 58) te u dva slučaja od strane baki (kat. br. 11, kat. br. 18). Navođenje dobi pokojnika na funerarnim natpisima grada Rima najčešće je u svezi s osobama mlađim od 25 godina kada ih komemoriraju roditelji.¹⁷⁴ Na takvim natpisima samo navođenje godina je dostatno za izražavanje žaljenja i tragičnosti zbog smrti mlade osobe, bez potrebe za naglašavanjem toga putem dodatnih opisa i izraza žalosti. Isti slučaj je i u Aseriji gdje se u svezi sa ženama, u bilo kojoj ulozi na natpisu, u većem broju slučajeva navode pokojnici do 25. godine života. Dva slučaja izlaze iz ovakvog obrasca gdje su od strane žena komemorirani odrasli muškarci iznad 30 godina (kat. br. 38. kat. br. 42). Oba su muškarca imala istaknuti društveni i politički status u Aseriji pa je vjerojatno s tim u svezi i navedena njihova dob. Majke najčešće na natpisu izričito navode životni vijek svojih sinova, a rjeđe kćeri.

Proučavanje dobi na natpisima stručnjacima nudi puno više od samih statističkih podataka. To je jezik preko kojeg se ispoljavaju i pregovaraju razni drugi identiteti povezani s dobi. U tom kontekstu nam pomaže da bolje ispitamo koji su to kulturni i društveni okviri dobnog identiteta koji su utjecali na proces njegove konstrukcije. Dobni identitet itekako je ovisan o drugim kategorijama identiteta i različito se oblikuje ovisno o npr. rodu ili socio-ekonomskom statusu. S tim na umu, u budućnosti bi bilo vrijedno razmotriti pitanje potencijalne varijabilnosti dobnog identiteta ovog područja u odnosu na ostatak Carstva, kao i varijabilnost u vremenskom kontekstu i promjenjivosti političke, ekonomske i društvene situacije.

¹⁷² T. G. PARKIN, 2003, 51.

¹⁷³ T. G. PARKIN, 2003, 52.

¹⁷⁴ M. HARLOW, R. LAURENCE, 2005, 133.

7. CIVITET

U osnovi, pravo se odnosi na osobe koje su slobodne i robovi. Slobodni ljudi se dijele na osobe koje posjeduju puno građansko pravo (*ius civile*), libertine, peregrine i Latine koji su u osnovi slobodni ljudi ali ne posjeduju rimski civitet, nego lokalnu inačicu civiteta zvanu *ius gentium*.¹⁷⁵ Na epigrafskim natpisima o građanskom statusu zaključujemo uz pomoć onomastike. Rimski onomastički sustav nije bio stabilan tijekom cijelog razdoblja postojanja rimske države, pa se mijenjao ovisno o prostorno-vremenskim okolnostima.¹⁷⁶ U svakom slučaju, u imenskom obrascu žena, statično je bilo nepostojanje prenomena, osim u iznimnim slučajevima. U vrijeme republike žene nisu imale niti kognomen. Žensko imenovanje u osnovi se sastojalo od jednog imena koje bi bilo gentilno ime oca u ženskoj formi te katkad filijacije.¹⁷⁷ Ova svedenost ženskog imenskog obrasca je posljedica ženske pravne i društvene podređenosti i nevidljivosti u tom smislu, u odnosu na muškarca.¹⁷⁸ Uspostavom Carstva dolazi i do veće popularnosti kognomena kako među aristokracijom, tako i među svim slobodnim građanima. Žene tada po prvi puta imaju individualnu oznaku svog identiteta po kojoj su prepoznate kako od članova obitelji i društva, tako i od strane rimskog pravnog sustava.¹⁷⁹

Liburni su relativno brzo prihvatili rimske značajke; od religije, običaja pa sve do sustava imenovanja. Ovdje vrijedi spomenuti teze o sustavu imenovanja Liburna prije i poslije romanizacije čime se bavilo nekoliko autora. Sustav imenovanja Liburna vjerojatnije je domaća nego rimska tvorevina.¹⁸⁰ U tom svjetlu vrijedi promatrati i ženski imenski sustav na području Liburnije, odnosno Aserije. Činjenica je kako žene u rimskom društvu nisu posjedovale prenamen. S obzirom na nedostatak prenomena u imenovanju žena na ranorimskim natpisima na području Liburnije, čini se logičnim zaključiti kako je tako bilo i kod Liburna, no to nije nužno pravilo. Postoje i tzv. ženska prenomina koja su također zastupljena, iako puno rjeđe, diljem Carstva. Najpoznatiji primjer posjedovanja prenomena

¹⁷⁵ A. ROMAC, 1992, 96.

¹⁷⁶ T. NUORLUOTO, 2021, 14.

¹⁷⁷ T. NUORLUOTO, 2021, 13.

¹⁷⁸ T. NUORLUOTO, 2021, 13.

¹⁷⁹ T. NUORLUOTO, 2021, 16.

¹⁸⁰ A. KURILIĆ, 2008, 164.

kod žena je kod naroda Pelagna.¹⁸¹ Kurilićka pretpostavlja da je važnost srodstva po obje linije kod Liburna dovela do nepostojanja prenomena, sve do dolaska Rimljana kada se događaju određene promjene u tom smislu.

Aserija je u Plinijevoj *Naturalis Historiae* navedena na popisu X. italske provincije uz 14 liburnskih općina koje imaju *ius Italicum*, odnosno kao jedna od četiriju općina koje uživaju određeni imunitet.¹⁸² Lujo Margetić smatra kako je ovo greška u Plinijevom opisu te da je riječ o općinama koje su imale municipalni status i latinsko pravo u vrlo ranom periodu.¹⁸³ Čače smatra kako bi to stavilo trenutak dobivanja municipaliteta za ove općine u prerani period, kada za to nemamo drugih pokazatelja. Dodatno, Margetić smatra kako su se četiri općine s imunitetom greškom našle na Plinijevom popisu općina s imunitetom zbog recentnog pripajanja Histrije desetoj regiji što je, kako i sam navodi, teško dokazivo zbog prevelike udaljenosti općina *Asseriates* i *Nedimates*.¹⁸⁴ Pobija Čačinu tezu o tome da Plinije ne spominje *ius Latii* kada govori o Liburniji jer su ga tada sve općine posjedovale, zbog toga što se Plinije oslanja na starija vrela kada *ius Latii* nisu mogle imati sve općine.¹⁸⁵ Kako bilo da bilo, imunitet na koji se Plinije ovdje referira podrazumijeva određene privilegije koje su neke općine dobile po određenoj zaslugi na poklon od Rima, u ovom slučaju možda oslobođenje od poreza i raznih drugih ekonomskih nameta.¹⁸⁶ Te povlastice idu u svezi s vjerojatnijim peregrinskim statusom Liburna, kao naroda koji se dobrovoljno, bez oružanog sukoba, predao Rimljanima, nego da su imali status dediticija jer je manje vjerojatno da bi tad dobili te privilegije.¹⁸⁷

U svakom slučaju, na aserijatskim natpisima navedene su žene različitog građansko-pravnog statusa. Te statute najčešće identificiramo uz pomoć epigrafsko-onomastičkih analiza koje katkad ne daju očekivane rezultate, pa postoji određeni broj imena koja nam u ovom smislu ne govore puno. U nastavku su navedene i objašnjene prepoznatljive građansko-pravne kategorije žena na spomenicima iz Aserije.

¹⁸¹ A. KURILIĆ, 2008, 164.

¹⁸² S. ČAČE, 1993, 9.

¹⁸³ L. MARGETIĆ, 1979, 308.; L. MARGETIĆ, 1999, 427.

¹⁸⁴ L. MARGETIĆ, 1999, 427.

¹⁸⁵ L. MARGETIĆ, 1999, 432.

¹⁸⁶ S. ČAČE, 1993, 9.

¹⁸⁷ A. KURILIĆ, 1999, 136, bilj. 230.

7.1. Građanke

U imenskom obrascu slobodnorodenih žena, u ranom principatu očekujemo *nomen*, *cognomen* i filijaciju. U Liburniji je takva praksa češće povezana sa ženama autohtonog podrijetla.¹⁸⁸ Sličan imenski obrazac, ali bez filijacije, češći je u vrijeme kasnog principata, posebno kod oslobođenica, ali ga nose sve statusne skupine te podjednako i muškarci.¹⁸⁹ Postoje slučajevi i drugih inačica imenskog obrasca koji navode osobe s građanskim pravom, iako se to na prvi pogled ne čini tako. Npr. navođenjem samo osobnog imena obično se spominju robovi, ali u ranom principatu na području Liburnije tom imenskom formulom su katkad komemorirani slobodnorodeni rimski građani, pa i oni s građanskim pravom.¹⁹⁰ Kurilićka navodi kako je nepostojanje prenomena u imenovanju žena domaćeg podrijetla autohtona tekovina, a ne nužno utjecaj Rima, s obzirom da postoje indicije kako je imenski obrazac "osobno ime + obiteljsko ime" kod Liburna autohtona tvorevina.¹⁹¹

Ženska imena na aserijatskim natpisima upućuju na relativno velik postotak nedvojbeno punopravnih rimskih građanki. Na 17 natpisa spomenuta je 21 žena s imenskom formulom: obiteljsko ime + *kognomen* + filijacija, što upućuje na njihovo posjedovanje civiteta. Na tri natpisa spomenute su slobodnorodene žene koje ne navode filijaciju, možda jer su komemorirane od strane oca, pa nije bilo potrebe za navođenjem tog elementa te prema statusu očeva zaključujemo o građanskom statusu tih žena (kat. br. 16, kat. br. 30, kat. br. 62). Na spomeniku kat. br. 4 otac Gaj Aruncije Sedat, kojeg znamo s nekoliko aserijatskih spomenika, podiže *cipus* u čast kćeri Aruncije Celerine. Unatoč tomu što je na spomeniku jasno navedeno ime oca, kćeri se navodi i filijacija, pa sa sigurnošću možemo reći kako je komemorirana posjedovala građansko pravo. Spomenik kat. br. 1 navodi Elvijju Maksimilu, kćer Lucijevu, kojoj spomenik podiže Lucije Kasije, kojemu nije moguće odrediti odnos s komemoriranom. Ona je podrijetlom negdje sa zapada, a osobe s tim *nomenom* su na područje Dalmacije i Liburnije došle u Augustovom periodu.¹⁹² Posjeduje prenomena, filijaciju i *nomen* te se na osnovu tog može sasvim pouzdano zaključiti kako je i ona bila punopravna rimska građanka. Još nekoliko primjera su spomenute žene na natpisima kat. br. 6, kat. br. 17, kat. br. 25.

¹⁸⁸ A. KURILIĆ, 1999, 129.; A. KURILIĆ, 2008, 162.

¹⁸⁹ A. KURILIĆ, 2008, 162.

¹⁹⁰ A. KURILIĆ, 1999, 31.

¹⁹¹ A. KURILIĆ, 1999, 129.; A. KURILIĆ, 2008, 163.

¹⁹² A. KURILIĆ, 2010, 204.

7.2. Peregrinke

Peregrini su u ranijem periodu predstavljali strance, tj. sve ljude koji su živjeli van granica grada Rima. Kasnije su to svi stanovnici rimske države koji su u osnovi slobodni, ali ne posjeduju rimski civitet.¹⁹³ To se promijenilo Karakalinom reformom iz 212. godine kada su svi slobodni rimski građani dobili *ius civile*. Postojale su dvije vrste peregrina: *peregrini* koji su se bez otpora predali rimskoj državi i time dobili pravo na lokalno samoupravljanje i domaće pravo i *peregrini dediticii* koji su pružali otpor pripojenju Rimu, pa su zbog toga postali najniži sloj slobodnih ljudi na teritoriju Rima na način da nisu imali pravo na lokalno samoupravljanje niti primjenu bilo kakve vrste lokalnog prava.¹⁹⁴ L. Margetić smatra, na osnovu navoda antičkih izvora, kako su sve liburnske zajednice koje na natpisima koriste domaća osobna imena posjedovali latinsko građansko pravo.¹⁹⁵ Važno je naglasiti kako se to pravo dodjeljuje na razini zajednice, a ne pojedinca. Liburnske zajednice su prešle iz statusa peregrina u latinski status vjerojatno u vrijeme julijevske-klaudijeve dinastije, možda čak u vrijeme Cezara ili Augusta, poput Enone.¹⁹⁶ Liburnske zajednice su vjerojatno posjedovale tzv. *Latium minus*, verziju latinskog prava gdje se rimski civitet stjecao samo u slučajevima obnašanja viših i magistratskih službi na razini pojedinca. Ta varijanta je uključivala i *ius commercii*, ali ne i *ius conubii* koji je izuzet iz latinskog prava nekad nakon 89. pr. Kr.¹⁹⁷ U rijetkim je slučajevima *ius conubii* dodjeljivan pojedincima poput veterana po odsluženju vojne zadaće, kad dobivaju i rimsko građansko pravo.¹⁹⁸ Osim mogućnosti sklapanja punopravnog braka, na žene s prethodno latinskim statusom to nije imalo značajnog utjecaja, kako one ni prije ni poslije nisu mogle vršiti političke službe niti glasovati. Osim udajom, puni civitet žene s latinskim pravom, od vremena Hadrijana, stjecale su i rađanjem troje ili više djece.¹⁹⁹

Na području Liburnije imenski obrazac peregrina teško je dokaziv. Postoji stav da se on ne razlikuje od onoga koji bi pripadao rimskim građanima.²⁰⁰ Za liburnska autohtona imena, koja stoje uz rimske gentilicije, pretpostavlja se dobivanje građanstva za vrijeme

¹⁹³ A. ROMAC, 1998, 98.

¹⁹⁴ A. ROMAC, 1998, 99.

¹⁹⁵ L. MARGETIĆ, 1979, 322.

¹⁹⁶ A. KURILIĆ, 1999, 139.

¹⁹⁷ P. LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, 1998, 137.; A. KURILIĆ, 1999, 139.

¹⁹⁸ P. LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, 1998, 143.

¹⁹⁹ P. LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, 1998, 145.; A. KURILIĆ, 1999, 140.

²⁰⁰ A. KURILIĆ, 1999, 34; 137.

magistrata ili carske dinastije koja je vlasnik tog nomena.²⁰¹ Ipak, neki su autori skloniji pretpostavci kako tek romanizirani Liburni uzimaju nomen rimskih obitelji s kojima su imali suradničke odnose ili nekakve zajedničke interese.²⁰² Kako bilo, peregrinski status prepoznatljiviji je u ranijoj fazi romanizacije. Tada se još uvijek koriste domaća imena preko kojih najčešće donosimo zaključke o peregrinskom statusu pojedinaca. Kroz nekoliko generacija preuzimanjem rimskog načina života, običaja i onomastike, gubi se autohtona komponenta u imenovanju te su razlike između autohtonog stanovništva i Rimljana sve manje jasne.

Na aserijatskim natpisima moguće je samo pretpostavljati o peregrinskom statusu osoba, s obzirom na to da se taj status nigdje izričito ne navodi. Najbliži trag peregrinskom statusu osoba je domaći gentilicij, kognomen ili filijacija nositeljice. Tako u Aseriji imamo nekoliko imena povezanih sa ženama u tom smislu: *Turus, Aplus, Vadica, Pasina, Titua, Aeta, Ceunus, Vadisa, Voltisa...*²⁰³ Spomenik (kat. br. 26) na kojemu komemoratorica *Clodia Turi f. Aeta* postavlja spomen sebi i svojoj djeci primjer je mogućeg peregrinskog statusa komemoratorice na osnovu imena njezinog oca koje je domaćeg podrijetla, kao i njezin kognomen.²⁰⁴ U prilog ovakvom shvaćanju ide i nešto ranija datacija spomenika u 2. polovinu 1. st. po Kr. S druge strane, za njih se jednako tako može pretpostaviti da posjeduju puni civitet, ali kako imaju autohtono ime, vjerojatno su među prvima unutar te obitelji koji dobivaju puno građansko pravo.²⁰⁵ Sličan primjer je i stela (kat. br. 25) koja navodi dvije žene; kći Vadiku Tituu i majku Pasinu Voltisu. Obje žene posjeduju domaće nomene uz to što Vadikin otac Aplus također nosi domaći nomen, pa bismo i za njih mogli pretpostaviti peregrinski, jednako kao i puni građanski status.

7.3. Oslobođenice

Oslobođenički imenski obrazac prepoznajemo po izrazu *libertus/liberta* i sličnim inačicama tog izraza. Oslobođenici nemaju filijaciju s obzirom na to da, sukladno rimskom pravnom poretku, robovi u ulozi legitimnog roditelja ne postoje, pa ih oslobođenici ne mogu navoditi.²⁰⁶ Umjesto njih, na mjestu filijacije, navode svoje gospodare koji su im darovali

²⁰¹ M. SUIĆ, 1981, 254.; A. KURILIĆ, 1999, 220.

²⁰² A. KURILIĆ, 1999, 220.

²⁰³ A. KURILIĆ, 2002, 127.

²⁰⁴ A. KURILIĆ, 2002, 127.

²⁰⁵ M. GLAVIČIĆ, 2003, 84.

²⁰⁶ T. NUORLUOTO, 2021, 14.

slobodu. U slučaju kada roba oslobađa žena, zbog nedostatka prenomena, u njegovu se filijaciju stavlja prenamen njezinog oca. U drugim slučajevima koristila se kratica „M. l.” (*mulieris libertus/liberta*). U slučajevima kada žena oslobađa ženu, nedostatak prenomena riješio bi se korištenjem ženske inačice prenomena *Caius* u vidu suprotno okrenutog slova „C”, kako bi se razlikovalo od skraćene muške verzije tog prenomena.²⁰⁷ Robovsko osobno ime koristilo se u funkciji kognomena.²⁰⁸ Kasniji nedostatak filijacije objašnjava se činjenicom da je jako puno robova oslobođeno i da su svoj oslobođenički status pokušali sakriti upravo nenavođenjem patronimika.²⁰⁹

Na području Aserije zasad postoji samo jedan primjer eksplicitnog navođenja libertinskog statusa (kat. br. 49). Riječ je o zavjetnom natpisu Jupiteru kojega je postavila Volltisa Caminis l(ibera). Za ostale slučajeve možemo pretpostavljati. Spomenici kat. br. 38 i kat. br. 50 na kojima se spominju *Laetilia Aprilla* i *Laetilia Fructa* sugeriraju nam potencijalni libertinski status spomenutih žena. Kognomeni *Aprilla* i *Fructa* najčešći su u imenovanju robova; *Aprilla* na području Italije i sjeverne Afrike, a *Fructa*, iako na području Dalmacije predstavlja jedini primjer, svugdje se drugdje često pojavljuje.²¹⁰ *Fructa* je posebno zanimljiva zbog svog obiteljskog imena koje nasljeđuje od majke i koje ukazuje na to da su obje bile libertinke.²¹¹ Ako uzmemo u obzir da djeca u pravilu preuzimaju nomen oca, možemo zaključiti kako *Laetilia Aprilla* vjerojatno nikad nije stupila u *ius conubii*, vjerojatno zbog statusa, ili je *Fructin* otac nepoznat. Još neke od mogućnosti koje nam nudi ova situacija je da je ili *Fructin* otac bio rob, pa su oboje oslobođeni ili je *Aprilla* kao robinja začela *Fructu* sa svojim gospodarom koji ju je poslije oslobodio i oženio.²¹² Drugo rješenje bi možda bolje išlo u prilog kasnijem magistratskom angažmanu *Fructinog* sina, iako postoji mogućnost da je njegov otac pripadao više rangiranoj aserijatkoj obitelji pa da je *Fructin* sin *Priscin* tim putem došao do ovakvog položaja.

²⁰⁷ A. STARAC, 1991, 98.

²⁰⁸ A. STARAC, 1991, 97.

²⁰⁹ A. STARAC, 1991, 98.

²¹⁰ A. KURILIĆ, 2006, 43.

²¹¹ A. KURILIĆ, 2006, 43.

²¹² A. KURILIĆ, 2006, 45.

7.4. Ropkinje

Robovi nisu imali građansko pravo niti su bili slobodni, nego su predstavljali objekt prava i prema njima se postupalo kao prema vlasništvu.²¹³ Robove i ropkinje na natpisima prepoznamo po jednom imenu - njihovom osobnom imenu i katkad navođenju imena gospodara u genitivu u kombinaciji s izrazom *servus,-a, conservus,-a, verna*.²¹⁴

Na natpisima Aserije, a i cijele Liburnije, rijetko nalazimo robove. Robovi su, između ostalog, i zbog ekonomskih prilika rjeđi komemoratori u odnosu na slobodne ljude, iako im je zakon dopuštao dostojnu pogrebnu praksu.²¹⁵ U Aseriji na spomenicima povezanim sa ženama sa sigurnošću se može potvrditi samo jedna ropkinja na spomeniku kat. br. 2 - *Lupa*. Njoj spomenik podiže brat *Ursus*, a vjerojatno su oboje pripadali porodici *Kaninius* tj. *Caninius*.²¹⁶

Žene različitog građanskog statusa podizale su spomenike u Aseriji. Većinski su to bile slobodno rođene žene s punim građanskim pravom što se može zaključiti i prema kvaliteti i skupoći samih spomenika.²¹⁷ Ipak, zastupljene su i druge civilne kategorije žena koje je katkad samo na osnovu onomastike teško prepoznati. Dijelom je to tako jer je možda postojala određena potreba za prikrivanjem građansko-pravnog statusa, pa te kategorije nisu toliko vidljive u sklopu imenovanja. U svakom slučaju, važno je problematici građansko-pravnog statusa pristupiti uz korištenje što više podataka i metoda kako bismo potencijalno došli do najrelevantnijeg rješenja.

²¹³ A. ROMAC, 1998, 99.

²¹⁴ A. KURILIĆ, 2010, 138.

²¹⁵ A. KURILIĆ, 1994/ 1995, 73.

²¹⁶ A. KURILIĆ, 2010, 215.

²¹⁷ A. KURILIĆ, 1999, 22.

8. VOTIVNI NATPISI I ULOGA ŽENE U RIMSKOJ RELIGIJI

Žene su imale iznimno važnu ulogu u religijskom životu Rima. Osim sudjelovanja u privatnim obredima, žene različitih društvenih i pravnih pozadina aktivno su bile dijelom i javnog religijskog života. U prijašnjim radovima o pitanjima ženske religioznosti u Rimu diskutiralo se uglavnom kroz prizmu kultova plodnosti ili kulta Vestalki.²¹⁸ Smatralo se kako je štovanje božanstava plodnosti povezano s rimskom definicijom žene čija je uloga majke i čuvarice doma preslikana i na njezin religijski život.

Može se reći da je postojao opći konsenzus oko toga da su žene u srži rimske religijske prakse imale sekundarnu ulogu te da je ženska aktivnost, u ovom smislu, značila prelazak na „muški teritorij djelovanja”.²¹⁹ Prakticiranje krvnih žrtava bilo je rezervirano samo za muškarce, dok su ti rituali ženama bili zabranjeni. Mislilo se kako ova zabrana oslikava tradicionalne rodne norme unutar rimske religije jer su na ovaj način žene ograničene „nemogućnosti žrtvovanja” - centralnoj praksi mnogih rimskih svećeničkih dužnosti. Samim tim su one žene koje su obavljale čin žrtvovanja, poput Vestalki, ili svećenica misterijskih kultova, promatrane kao iznimke koje prelaze u mušku sferu djelovanja, a ne u svrhu proširivanja ženskog upliva unutar obrednih praksi - hipoteza žustro opovrgavana u literaturi.²²⁰ Dodatno, smatralo se da su muška božanstva štovana uglavnom od strane muškaraca, a ženska od strane žena.²²¹

Čini se da su žene još od vremena republike, na osnovu epigrafskih izvora, imale aktivnu ulogu i bogat religijski život kako unutar klasične rimske religije, tako i unutar kasnijih istočnjačkih misterijskih kultova.²²² Ženske religijske prakse odvijale su se u privatnom okruženju poput rituala posvećenih *Bona Dei*, ali i na javnim mjestima u okviru festivala poput *Matronalia*, *Vestalia* te *Caprotinia* za ropkinje.²²³ Valja napomenuti kako kult *Bona Dee* nije kult koji se veže isključivo za žene jer je, sudeći po votivnim natpisima, štiju i

²¹⁸ C. E. SCHULTZ, 2000, 291.

²¹⁹ J. SCHEID, 1992, 377.

²²⁰ J. SCHEID, 1992, 379.; R. FLEMMING, 2007, 91.; L. L. HOLLAND, 2012, 205.;

²²¹ R. FLEMMING, 2007, 91.

²²² L. L. HOLLAND, 2012, 205.

²²³ L. L. HOLLAND, 2012, 211.

muškarci.²²⁴ Matronalia također nije festival u kojemu su sudjelovale samo matrone (premda je to kult koji je fundamentalno njihov), nego i ostali članovi kućanstva; muškarci i robovi, kako je to Dolansky pokazala.²²⁵ Žene su se molile Junoni za bezbolan i siguran porod, a muškarci za sigurnost svojih supruga, ističući na taj način važnost braka i obiteljskog blagostanja.²²⁶ Brojna rimska božanstva (Diana, Minerva, Belona, Bakus...) u osnovi nisu bila ograničena na isključivo muški ili ženski identitet, nego bi često utjelovljavala elemente obaju identiteta, pa su u skladu s tim i štovani.²²⁷ S druge strane, važnost rodni identiteta u ovim praksama dodatno je naglašena i činjenicom kako je prilikom krvnih žrtvi spol odabrane životinje bio vrlo važan.²²⁸ Muškim bogovima prinosila se žrtva životinja muškog spola, a ženskim bogovima životinje ženskog spola.

U domeni privatne religije postojao je niz domestičkih kultova koji su se vezali za štovanje kućnih bogova koji su predstavljali duhove živućih članova obitelji. Za *pater familias* to je bio genij, a za *mater familias - iuno*. Osim u okviru Matronalia, žene su štovale Junonu Lucinu i unutar kućanstva, a kućne dadilje su također prinosile žrtve bogovima zaštitnicima djece poput Potine i Eduse.²²⁹ U kontekstu djetinjstva i rituala prijelaza u odraslu dob, dječaci su se odricali svojih dječaćkih bula, a djevojčice lutaka dan prije vjenčanja te ih posvećivali Larima.²³⁰

Osim svećnica božice Veste, žene su od vremena Carstva sudjelovale u ritualima štovanja carskog kulta kao flaminike, sacerodote i regine sacrorum. Ranija istraživanja sugeriraju da su tu funkciju svećenice obavljale zajedno sa svojim muževima koji su obnašali mušku verziju tih službi.²³¹ U novije vrijeme, kako je Hemelrijk pokazala na uzorku od 258 epigrafskih natpisa sa spominjanjem svećeničkih službi carskog kulta, flamini i flamine nisu morali biti bračno povezani i ne postoji validan razlog da pretpostavimo da je to u pravilu tako.²³² Za žene je svećenička služba, osim duhovnog samoostvarenja, značila mogućnost ostvarivanja značajnijeg društvenog položaja, s obzirom na to da im je političko djelovanje uveliko bilo ograničeno.²³³

²²⁴ M. L. HÄNNINEN, 2019, 66.

²²⁵ F. DOLANSKY, 2011, 191.

²²⁶ F. DOLANSKY, 2011, 200.

²²⁷ L. L. HOLLAND, 2012, 210.

²²⁸ E. COLANTONI, 2012, 277.

²²⁹ L. L. HOLLAND, 2012, 212.

²³⁰ E. COLANTONI, 2012, 278.

²³¹ L. L. HOLLAND, 2012, 206.

²³² E. A. HEMELRIJK, 2021, 144.

²³³ E. COLANTONI, 2012, 275.

Votivni natpisi su nam značajan trag ženske religijske prakse u Aseriji. Treba imati na umu da su oni također svjedočanstvo potrebe da se pojedinci prikažu kao pobožni i čestiti članovi zajednice, više nego što su odraz stvarnog religijskog iskustva. Žene svih društvenih i pravnih pozadina postavljaju votivne spomenike u čast bogova i ispunjenje različitih zavjeta.²³⁴ Na sedam natpisa iz Aserije posvjedočena je ženska aktivnost u ulozi dedikantice. Ove natpise prepoznamo najprije po izrazima *votum solvit libens merito* i *ex voto* koje upućuju na zavjetni dar nekom božanstvu, tj. da je ispunjen određeni zavjet podizanjem ovog spomenika. U slučaju Aserije, na svim natpisima navedena su imena dedikantica, a na četiri natpisa nedostaju imena božanstava kojima se spomenici posvećuju. U jednom slučaju (kat. br. 49) iz Aserije navedeno je ime dedikantice, njezin pravni status, ime patrona te ime božanstva kojemu je spomenik posvećen. To je ujedno zasad jedini primjer eksplicitnog navođenja libertinskog statusa za ženu u Aseriji. Ona, kao i njen patron, vjerojatno su bili liburnskog podrijetla.²³⁵ *Volltisa* je posvetila ovaj spomenik Jupiteru, kult je to koji je izvan centara rimskih provincija puno rjeđi, a u Aseriji je spomenut na samo tri spomenika.²³⁶ Kult Jupitera često je poistovjećen s carskim kultom i njegove dedikacije se mogu promatrati i kao indirektna posveta caru.²³⁷ Kao zaštitnik Rima i njegovih građana, za osobe koje teže ostvariti puno građansko pravo, ovaj je kult mogao imati poseban značaj u smislu društvene asimilacije i težnje za bivanjem ravnopravnom članicom društva.

Iulia Firmilla podiže žrtvenik u čast Liberu (kat. br. 44, Slika 6.). Ona nije jedina članica aserijatskih Julijevaca koja se povezuje s Liberovim kultom.²³⁸ Unutar svetišta C4, među prostorijama sjeveroistočne strane aserijatskog foruma, pronađena je baza za neku kulturnu statu ili kulturni krater kakav se koristio u svečanostima posvećenim Dionizu/Liberu. Ova baza povezuje se s fragmentom kratera pronađenim u blizini crkvice Sv. Duha.²³⁹ Prema tom nalazu pretpostavlja se da je ovo svetište moglo služiti u čast Liberu, što bi značilo da je ovaj kult u Aseriji puno važniji nego što se mislilo.

²³⁴ E. A. HEMELRIJK, 2021, 251.

²³⁵ D. RENDIĆ- MIOČEVIĆ, 1989, 715.

²³⁶ M. SINOBAD, 2010, 149.

²³⁷ M. SINOBAD, 2010, 75.

²³⁸ I. JADRIĆ- KUČAN, 2005, 58.

²³⁹ I. JADRIĆ- KUČAN, 2005, 58.

Slika 5. Žrtvenik Julije Firmile posvećen Liberu, s detaljem pantere i tirsosa s desne bočne strane (<https://lupa.at/24150>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

Osim toga, u Aseriji je na dva spomenika posvjedočen carski kult u kojemu su sudjelovale žene. Prvi je spomenik kat. br. 6 na kojemu se spominje *Iulia Tertulla*, svećenica Božanske Auguste, kojoj spomenik podiže majka (kat. br. 6, Slika 7.).²⁴⁰ Drugi spomenik koji svjedoči o ženskoj ulozi u religijskoj praksi Aserije je spomenik kat. br. 3 koji navodi Bebiju Saturninu kao pokojnicu kojoj spomenik podiže prijateljica *Iulia Iadestina*. Ovdje se Bebija navodi kao *sodales* što bi moglo upućivati na njezin svećenički status i članstvo u udruzi svećenica koji su se brinuli o carskom kultu carice.²⁴¹ Giunio navodi kako je i *Iulia Iadestina* vjerojatno pripadala istoj udruzi. Kako je već navedeno, neki autori smatraju kako ovdje nije naglašena svećenička služba pokojnice, nego bismo izraz *sodalita* trebali promatrati kao dio perifrize *amicae et sodalis* što bismo prije prevodili kao „prijateljici u jelu i piću”.²⁴²

²⁴⁰ A. KURILIĆ, 2010, 192.

²⁴¹ K. A. GIUNIO, 2007, 146.

²⁴² I. FADIĆ, 2006, 78.; A. KURILIĆ, 2010, 212.

Slika 6. Liburnski cippus posvećen Juliji Tertuli, svećenici Božanske Auguste, podignut od strane njezine majke (<https://lupa.at/23245>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

9. ULOGA ŽENA U KOMEMORATIVNIM PRAKSAMA

O preminulim osobama na nadgrobnim spomenicima najčešće čitamo iz druge ruke jer su komemorirane od strane svojih muških rođaka ili članova obitelji. Ovakva komemoracija žena oslikava tuđe, često muške predodžbe i uvjerenja vezana za preminule žene pa je nemoguće iz takvih spomenika saznati nešto o tome kako su one doživljavale same sebe. Žena nije vrednovana na osnovu svojih individualnih karakteristika, nego na osnovu toga koliko se uklapala u ideal čestite rimske žene.²⁴³ Zato općenito o identitetu žene u rimskom periodu možda najbolje saznajemo iz spomenika koje su žene podizale same sebi ili jedna za drugu.

Aserijatski epigrafski spomenici sa spomenom žena svjedoče nam o raznim obiteljskim odnosima. Žene su predstavljene kao majke, sestre, supruge, kćeri, unuke te u zavjetnom kontekstu kao dedikantice. Komemoracija sa ženama u određenoj ulozi uglavnom se događa u okvirima uže obitelji s nekoliko iznimaka. Interesantan je podatak koji još Fadić donosi 1990. god. o značajnom postotku žena spomenutih na aserijatskim epigrafskim spomenicima.²⁴⁴ Ovaj podatak se ne mijenja značajno s novim istraživanjima, pa nas potiče na dublje razmatranje ovog pitanja. Statistika o postotku žena na natpisima, dakako, ovisi od regije do regije, ovisno o društvenom i vremenskom kontekstu, vrsti spomenika i nizu drugih faktora. Rimsko društvo, iako je fundamentalno patrijarhalno, ipak favorizira žene kao aktere u funerarnim ritualima, osobito kada je riječ o pogrebima unutar obitelji.

9.1. *Majka u ulozi komemoratorice*

Na spomenicima koji su tema ovog rada uloga komemoracije djece najčešće pripada majkama. Od ukupno 64 analizirana spomenika, na njih su 16 (26, 23 %) majke u ulozi komemoratorice. Neznatno je veći broj majki koje podižu spomenike svojim sinovima u odnosu na kćeri, a u tri slučaja to rade zajedno sa svojim suprugom. Zanimljiv je podatak da je, u slučajevima kada majke podižu nadgrobne spomenike svojim sinovima, na sedam od

²⁴³ J. P. HALLET, 1973, 103.

²⁴⁴ I. FADIĆ, 1990a, 210.

devet slučajeva navedena dob pokojnika. To nam može ukazivati na duboku tugu majke zbog gubitka sina koji nije dovoljno dugo poživio da bi se ostvario kao *vir*, bilo u privatnom ili političkom životu, ili pak suprotno - na majčinu želju da naglasi sinovljevo postignuće, kako je to vidljivo na spomeniku kat. br. 38, gdje majka Letilija Frukta podiže spomenik svome sinu Gaju Ticiju Priscinu. Dodatno, komemoracija na nekoliko spomenika gdje bismo očekivali da je pokojnik već u braku, majka je ta koja komemorira, a ne supruga. Znači li to da majčina uloga u nekim slučajevima nadmašuje supruginu ulogu u kontekstu komemoracije te dokad se taj angažman očekuje od majke? Scheidel tvrdi kako se preuzimanje odgovornosti komemoracije supruge događa tek po ženinom ispunjenju majčinske uloge, kada je ona ispunila dužnost kako prema mužu i obitelji, tako i prema rimskom društvu.²⁴⁵ S tim na umu, bračni status ne mora ni biti jedini faktor komemoracije. U nekim slučajevima razlozi za nedostatak supruge na natpisu mogu se tražiti u visokoj stopi smrtnosti žena, zbog bolesti ili tijekom poroda, gdje je žena umrla prije muža, pa stoga nije mogla obaviti ono što se očekivalo od nje u ovom kontekstu. Kada bismo imali dovoljno podataka o dobi pokojnica na aserijatskim natpisima, mogli bismo postaviti slično pitanje. Na jednom natpisu posvećenom djevojčici Maksimi navodi se i njezina dob, a umrla je s tek pet godina. Spomenik joj podižu roditelji Maksima i Sekundin koji su *pientissimi*, a ljubav prema djetetu i njenu vrlinu su istaknuli su epitetom *karissima* (kat. br. 32). U jednom slučaju majka *Clodia Aeta* (kat. br. 26) za života podiže spomenik sebi, kćeri Safiniji Sekundi i sinu Safiniju Rufu što ukazuje na potrebu majke da osigura vječno sjećanje na sebe i na svoju djecu. O uzroku nedostatka oca na ovom i sličnim obiteljskim spomenicima može se diskutirati. Je li to zbog njegove ranije smrti, razvoda ili nekog drugog razloga, ne možemo znati. U konačnici, na većini spomenika gdje majka podiže spomenik u čast više članova obitelji naglašen je obiteljski aspekt, potencijalno emocionalna povezanost među njima, majčina privrženost djeci te važnost i uloga majke u pogrebnim praksama rimske obitelji i društva.

U slučajevima kada majka podiže spomenik svojoj kćeri zanimljiva je posveta kćeri svećenici Božanske Auguste (o čijoj će ulozi biti više riječi kasnije) od strane njene majke (kat. br. 66). Kao u slučaju spomenika kat. br. 38, gdje majka naglašava dužnosti koje je obnašao njen sin, tako i ovdje imamo majku koja naglašava službu svoje kćeri.

²⁴⁵ W. SCHEIDEL, 2007, 391.

9.2. Djeca koja podižu spomenike majci i ocu

Osim privrženosti roditeljima i društvenih očekivanja, djeca podižu spomenike roditeljima kao njihovi legitimni nasljednici čija je dužnost pobrinuti se oko sahrane. U samo tri slučaja na aserijatskim nadgrobnim spomenicima imamo praksu podizanja spomenika majkama od strane njihove djece. U dva slučaja je riječ o kćerima, a u jednom slučaju to čini sin. Jedna od kćeri komemoratorica je ista ona *Laetillia Fructa* koja podiže spomenik svom sinu duoviru na spomeniku kat. br. 38. Na tom spomeniku vidljiva je privrženost sinu, korištenjem pridjeva *dulcissimus* u kontrastu s jednostavnom formom natpisa posvećenog njezinoj majci (kat. br. 50). U drugom slučaju *Vadica Titua* podiže spomenik svojoj majci Pasini Voltisi za života, ali uz pomoć Ceuna i Etora koji su joj prema nomenu braća (kat. br. 25). Na tri natpisa kćeri spomenik podižu svom ocu što dalje ide u prilog tvrdnji kako su djeca rijetki komemoratori te da je ta dužnost pripadala nekom drugom, ukoliko nova otkrića ne pokažu drukčije.

9.3. Očevi koji podižu spomenike svojim kćerima

Iako je prema rimskom pravu otac imao pravo „života i smrti“ nad kćeri, u realnosti su ti odnosi bili puno kompleksniji. Otac je sigurno očekivao određenu dozu odanosti i prihvaćanja društvenih i obiteljskih vrijednosti kao što su ambicija za majčinstvom, nevinost prije braka i nepočinjenja preljuba. Rimski autori navode posebnu povezanost kćeri s očevima u najranijim rimskim periodima, s naglaskom na odanost i njihovu društveno-političku važnost.²⁴⁶ Na primjer, nalazimo u nekoliko antičkih izvora opisan slučaj silovanja Lukrecije i njezinog naknadnog samoubojstva gdje je naglasak stavljen u većoj mjeri na njezinog oca, nego na muža u kontekstu žalovanja nad njezinom sudbinom.²⁴⁷ Možda najpoznatiji primjer duboke povezanosti kćeri i oca je onaj Cicerona i njegove kćeri Tulije, o kojem čitamo u njegovim brojnim pismima.²⁴⁸ S druge strane, bilo kakva vrsta neposluha prema onom što se očekivalo od jedne rimske kćeri nije se tolerirala.

Srž ove obiteljske veze možda je najbolje oslikana u postojanju zakona o braku bez manusa gdje je ocu pravno omogućeno da održi autoritet nad svojom kćeri, čak i nakon

²⁴⁶ J. P. HALLETT, 1984, 116.

²⁴⁷ J. P. HALLETT, 1984, 117.

²⁴⁸ PERSEUS DIGITAL LIBRARY

(<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0022%3Atext%3DF%3Abook%3D14%3Aletter%3D1>, pristupljeno 11. listopada 2024.)

njezinog stupanja u brak. Žena takvom zakonu pristupa i iz pozicije nečije kćeri koja će, u slučaju razvoda ili smrti muža, legalno moći zadržati imovinu dobivenu od oca u nasljeđe.²⁴⁹

Na dva aserijatska natpisa zabilježen je slučaj gdje očevi samostalno podižu spomenike svojim kćerima (kat. br. 4, kat. br. 19), a u jednom slučaju to čine uz majku djevojčice (kat. br. 32) te dječaka (kat. br. 29). Na oba spomenika s roditeljima u ulozi komemoratora djece navodi se i dob pokojnika, dok se na dva prethodno navedena spomenika ove kategorije o dobi može samo nagađati. Na jednom spomeniku (kat. br. 4) otac podiže spomenik svojoj najdražoj kćeri (*carissima*), a u drugom slučaju (kat. br. 19) otac sebe navodi kao najnesretnijeg (*infelicissimus*). Ovakvi epiteti govore u prilog tuži povezanoj uz očevu komemoraciju kćeri. Na jednom (kat. br. 30) od triju spomenika (kat. br. 16, kat. br. 30, kat. br. 62) gdje je komemoriran otac, kći navodi njegovu vrlinu odanosti i pobožnosti epitetom *pientissimus*.

9.4. Bake koje podižu spomenike svojim unucima

U Aseriji imamo dva slučaja pokapanja od strane baka (ili tetki, s obzirom na to da se izraz za unuku i nećakinju na latinskom ne razlikuje)²⁵⁰. Prvi slučaj je spomenik na kojemu baka *Cladia Secunda* komemorira svoju unučicu Arunciju Sekundinu, Titovu kćer (kat. br. 18). Kognomen *Secundina* izveden je iz bakinog kognomena.²⁵¹ Na drugom spomeniku komemorirana je petogodišnja djevojčica *Aufidia Balbina* od strane svoje bake Cezije Paule (kat. br. 11). Cezija naglašava da je podignula spomenik za života. Zbog relativno malog broja spomenika s bakom ili djedom u ulozi komemoratora, Saller i Shaw smatraju kako oni nisu pripadali rimskoj jezgrenoju obitelji, nego prije familiji.²⁵² Iako rijetko, katkad se dogodi da su baka ili djed oni koji odgajaju svoju unučad zbog odsustva ili prerane smrti roditelja, kao što je sudeći po kognomenima moglo biti u slučaju prvog spomenika. U još rjeđim slučajevima, kao kod oba ova navedena, baka ima dužnost da pokopa svoje unuča što se smatralo vrlo tragičnim u rimskom društvu. Oni koji bi trebali biti komemorirani ispraćaju mlađe koji bi po prirodnom redu trebali komemorirati.²⁵³

²⁴⁹ J. P. HALLETT, 1984, 125.

²⁵⁰ A. KURILIĆ, 1994/1995, 64.

²⁵¹ A. KURILIĆ, 2010, 193.

²⁵² R. P. SALLER, 1987, 21.; B. D. SHAW, 1987, 30.

²⁵³ E. A. HEMELRIJK, 2021, 59.

9.5. Komemorativne prakse vezane uz braću i sestre

Nadgrobni natpisi svjedoče i o bratsko-sestrinskim vezama. Tamo gdje bismo očekivali roditelje, supružnike ili rodbinu u službi komemoratora, nalazimo brata ili sestru.²⁵⁴ Razlog za komemoraciju osobe od strane brata ili sestre leži možda u tome da nema živućih članova obitelji koji bi prije obnašali tu dužnost, poput supružnika ili roditelja. Drugi razlog može biti emocionalna povezanost među njima. Bez obzira na odrastanje i različite životne putove koji su im nametnuti, braća i sestre formiraju bliske odnose tijekom odrastanja. Ova je veza posebna iz razloga jer je, pored roditeljske, jedina krvna veza za dijete, imajući na umu potencijalnu distanciranost ili odsutnost roditelja u rimskoj obitelji.²⁵⁵ Visoka stopa smrtnosti novorođenčadi rezultirala je malim brojem preživjele djece u obitelji, ali je mogla dovesti do veće emocionalne povezanosti te povećati dobnu razliku među njima.²⁵⁶

Mnogi sestre se nisu udale pa bi ostale u obitelji gdje bi njihova braća, po smrti oca, preuzimali ulogu novog *pater familiasa*. S druge strane, mnoge udovice i razvedene žene bi se katkad vraćale u obiteljsku kuću po prekidu bračnih odnosa. Žene u braku *sine manu* ostajale su pod vlašću (*manus*) svog oca ili sljedećeg muškog rođaka, katkad brata.²⁵⁷ Iako djeca legalno pripadaju svome ocu, majka je mogla povjeriti dužnost njihove „zaštite” svome bratu, posebno u slučaju odsustva oca. Ujak bi služio kao pomoćnik u odgoju, savjetnik, a katkad i financijska potpora.²⁵⁸ Slično je i teta, po očevoj liniji, uživala određeno poštovanje i autoritet od strane obitelji svoga brata.²⁵⁹

Na šest natpisa u Aseriji komemorirani su odnosi brat - sestra. U dva slučaja brat podiže spomenik sestri, a u četiri slučaja sestra komemorira brata. Zasad ne postoji niti jedan slučaj sestre koja podiže spomenik sestri. U dva slučaja sestre komemoriraju braću koji su sudjelovali u javnom političkom životu Aserije. Jedan je bio dekurion (kat. br. 20), a drugog sestra opisuje kao onoga „koji je obavljao sve časti u službi domovine” (kat. br. 39). U tri od četiriju slučajeva sestre eksplicitno navode svoja imena (kat. br. 20, kat. br. 39, kat. br. 54), dok u jednom slučaju ime komemoratorice ostaje nepoznato (kat. br. 23). U dva primjera komemorirana je sestra, u jednom slučaju rob *Ursio* komemorira sestru Lupu, robinju obitelji

²⁵⁴ E. A. HEMELRIJK, 2021, 60.

²⁵⁵ B. RAWSON, 2003, 243.

²⁵⁶ B. RAWSON, 2003, 245.

²⁵⁷ J. P. HALLETT, 1984, 157.

²⁵⁸ J. P. HALLETT, 1984, 157-167.

²⁵⁹ J. P. HALLETT, 1984, 167.

Kaninija (kat. br. 2), kojoj je vjerojatno i sam pripadao.²⁶⁰ U drugom slučaju brat uz šurjaka komemorira svoju sestru navodeći njeno ime i dob (kat. br. 57).

9.6. Komemorativne prakse vezane uz supružnike

U teoriji, rimski brakovi bazirali su se na ljubavi i privrženosti supružnika. O važnosti uspješnog odnosa između muža i žene govori nam Ciceron koji, govoreći o hijerarhiji odnosa unutar obitelji (*domus*), na prvo mjesto stavlja odnos muža i žene, a tek poslije roditelja i djece te odnose ostalih članova.²⁶¹ Augustov stav prema braku koji nam prenosi Kasije Dio prezentira rimsku suprugu kao poniznu, ali sposobnu domaćicu čija je uloga iznimno važna unutar obitelji u smislu emocionalne podrške, odgoja, zajedništva sa suprugom i sl.²⁶² Takvih brakova je bilo, ali među pripadnicima viših klasa brakovi su također sklapani (ali i prekidani) zbog političkih interesa.²⁶³ Iako razvod nije bio stigmatizirana pojava, žene koje su ostajale vjerne svom prvom suprugom u životu i smrti predstavljale su ideal rimske supruge. Zato nerijetko nalazimo natpise koji navode *univirat* kao jednu od karakteristika pokojnice što nije slučaj kod muškaraca.²⁶⁴ Ipak, za udovicu koja je biološki i dalje u mogućnosti rađati očekivalo se da se što prije ponovno uda.

Da rimski muževi nisu nužno očekivali emocionalnu povezanost sa svojim suprugama, Hallett nam dokazuje kroz brojne primjere iz rimskih izvora.²⁶⁵ Iako teško osuđivan, posebno kroz zakon *Lex Iulia de adulteriis*, preljub je toleriran češće nego što bi se iz zakona dalo zaključiti. Razlog tome leži upravo u tome kakva su očekivanja supružnici imali jedno od drugoga, glede ljubavi i vjernosti, te koja je svrha braka na prvom mjestu. Primjeri iz povijesnih izvora prvog stoljeća obiluju primjerima žena iz visokopozicioniranih obitelji koje su izbjegle smrtnu kaznu (koju je Augustov zakon dopuštao za ovakvu vrstu prekršaja), zahvaljujući muževima koji su to odlučili previdjeti.²⁶⁶

U slučaju komemoracije supružnika, veći je broj natpisa koji muževi podižu svojim ženama nego obrnuto.²⁶⁷ Pri komemoraciji žena vidljivo je korištenje izraza poput *bene*

²⁶⁰ A. KURILIĆ, 2010, 216.

²⁶¹ A. KURILIĆ, 1995, 53.

²⁶² S. DIXON, 1991, 100.

²⁶³ S. POMEROY, 1975, 144.

²⁶⁴ S. TREGGIARI, 1991, 235.

²⁶⁵ J. P. HALLETT, 1984, 230.

²⁶⁶ J. P. HALLETT, 1984, 239.

²⁶⁷ D. E. E. KLEINER, 1987, 548.

merens - kao najbrojniji, zatim slijede *carissima*, *sanctissima*, *dulcissima*, *pietissima*.²⁶⁸ Slične izraze u muškom rodu koriste i žene prilikom komemoracije svojih muževa. Treba imati na umu opći stav rimskog društva prema ženskom oplakivanju umrlih, gdje se na prekomjerno iskazivanje tuge gledalo s neukusom, a cijenila se odmjereno u tom smislu.²⁶⁹ Važno je naglasiti i da su nadgrobni natpisi slika odnosa među spomenutim osobama onako kako ih je komemorator želio prikazati i ne oslikavaju nužno realnost.²⁷⁰

Od sveukupno osam nadgrobnih spomenika sa svjedočanstvom bračnih odnosa, na šest njih komemorirana je supruga (kat. br. 5, kat. br. 9, kat. br. 40, kat. br. 52, kat. br. 55, kat. br. 57), dok je u samo dva slučaja supruga ta koja komemorira muža (kat. br. 42, kat. br. 43) - statistika koja podupire onu na razini Carstva. Nekoliko spomenika zbog razine očuvanosti ne nude puno informacija, pa o njima možemo reći vrlo malo. Na natpisima koji spominju izraz, žena je u šest slučajeva nazvana *uxor*, a u dva slučaja *coniux*. Muževi se prema ženama redovito odnose s pridjevima *carissima* i u jednom slučaju *pietissima*. Pridjev *carissima* je tu da naglasi emocionalnu bliskost između supružnika, ili barem muževu ljubav prema svojoj supruzi, dok *pietissima* ističe ženini moralni identitet kao „najodanije” i „najpobožnije”, što je bila najcjedenija vrлина u rimskoj obitelji. Karakterističan izraz *bene merens* kod komemoriranja pojavljuje se neovisno o spolu. Naglašava ispunjenje cjeloživotnih bračnih dužnosti pokojnika prema njihovim bračnim drugovima, unutar zadanih društvenih okvira. U oba slučaja komemoracije muževa, žene navode dob pokojnika - praksa učestala i kod komemoracije sinova. *Sextilla Ingenua* (kat. br. 42) podiže spomenik svom mužu koji je umro s proživljenih 38 godina. Ona i ostale komemoratorice unutar ove kategorije nakon toga ostaju udovice koje će kasnije možda biti razapete između ideala vjernih supruga do kraja života i zakona i društvenih normi koje ih potiču na udaju.

U dva slučaja navedena je i dob pokojnica. Na jednom spomeniku možemo saznati o pokojnici koja je umrla s dvadeset proživljenih godina, da joj je muž bio netko s kognomenom *Zosimus* te da je njezine vrline odlučio naglasiti izrazom *bene merens* (kat. br. 40). U drugom slučaju pokojnici Valiji Maksimi podižu spomenik brat i muž (kat. br. 55). Ona je također umrla s dvadeset godina, a vrline joj izražavaju obojica pridjevima *carissima* i *pietissima* te naglašavaju kako je ona taj spomenik svojim vrlinama zaslužila. Razlozi umiranja u ovoj dobi već su navedeni u prethodnim poglavljima, pa ih nema potrebe ponavljati.

²⁶⁸ S. TREGGIARI, 1991, 231.

²⁶⁹ D. ŠTREBENC-ERKER, 2011, 45.

²⁷⁰ E. A. HEMELRIJK, 2021, 39.

9.7. Komemorativne prakse vezane uz prijateljstvo

Izvori iz rimskog razdoblja uglavnom su orijentirani prema muškim prijateljstvima, dok su svjedočanstva o ženskim prijateljstvima puno rjeđa.²⁷¹ Termin *amicitia* koristio se jednako za ženska, muška i muško-ženska prijateljstva, s tim da je jasno kako termin pokriva odnos isključivo platonske prirode.²⁷² Vrijedan trag u tom smjeru pružaju nam natpisi, s obzirom na to da je to katkad jedini odraz ženskih emocionalnih odnosa izvan jezgrene obitelji. Iako su razlozi za prijateljstvo mogli biti utilitarne prirode, poput stjecanja društvenog priznanja, u rimskom društvu prijateljstvo se smatralo vrlo vrijednom vrstom odnosa.²⁷³ Činom komemoracije prijatelja, pojedinci pokazuju svoje vrline odanosti i vjernosti čuvanjem sjećanja na osobu koja je imala posebnu važnost.

Jedan natpis iz Aserije svjedoči nam o prijateljskom odnosu dviju žena: Julije Jadestine koja za života podiže spomenik i Bebije Saturnine koja je komemorirana (kat. br. 3). Izraz *amicae et sodali* potaknuo je nekoliko rasprava o odnosu i potencijalnim svećeničkim dužnostima koju je Bebija obnašala.²⁷⁴

9.8. Spomenici „*ante mortem*“

Iako je zadatak komemoracije i brige oko pogrebnih obreda pripadao članovima obitelji, rodbini ili prijateljima, katkad nailazimo na spomenike koje su pokojnici podigli za života. U nekim slučajevima oni to čine za sebe i svoju obitelj, a u nekim samo za sebe. Mnogi spomenici *ante mortem* predstavljaju želju osobe da nadvlada smrt uz samoreprezentaciju na spomeniku te osigura trajno sjećanje na sebe i na svoje bližnje. Takvi spomenici, u kontekstu žena, rijetki su primjeri gdje sa sigurnošću čujemo individualni glas žene i, ukoliko imamo dovoljno podataka, iščitavamo iz prve ruke njezine identitete, osobne odnose, afinitete, vrijednosti itd. Nekoliko primjera iz Aserije govori u prilog tome da su se aserijatske žene itekako trudile očuvati sjećanje na sebe i svoje bližnje, katkad jednostavno u želji da to učine po svom nahođenju, a katkad jer nisu imale nikog drugoga tko bi to učinio.

Ante mortem spomenici u Aseriji su relativno česti u ovom periodu, dok su u ostatku Carstva iznimno rijetki.²⁷⁵ Ovdje imamo dvije portretne stele s komemoracijom cijele obitelji. Spomenik Klodije Ete (kat. br. 26) već je dotican u ovom radu u odjeljku komemoracije djece

²⁷¹ E. A. HEMELRIJK, 2021, 183.

²⁷² L. PEPPE, 2017, 27.

²⁷³ P. J. BURTON, 2004, 213.

²⁷⁴ I. FADIĆ, 2006, 78.; K. A. GIUNIO, 2007, 146.; A. KURILIĆ, 2010, 212.

²⁷⁵ I. FADIĆ, 2004, 84.

od strane majki. Budući da se radi o portretnoj steli, razlog se može tražiti i u činjenici da je riječ o osobi višeg društvenog ranga koja si je mogla priuštiti ovaj tip spomenika i nije htjela prepustiti slučaju komemoraciju sebe i vlastite djece. Drugi primjer je spomenik kat. br. 25 koji podiže *Vadica Titua* za života sebi i svojoj majci Pasiniji Voltisi, uz pomoć svoje braće Vadika Etora i Vadika Ceuna.

Na dva natpisa žene komemoriraju same sebe za života. Obje žene pripadaju obitelji Rubrija. *Rubria Rufina* (kat. br. 15) podiže sama još jedan spomenik iz Aserije, onaj svome ocu Kvintu Rubriju Rufu (kat. br. 16). U slučaju cipusa koji podiže sebi, zanimljivo je navođenje izraza *infelicissima sibi posuit*. Izraz *infelicissimus* u aserijatskom funerarnom kontekstu češće se koristi kako bi se opisala tuga komemoratora zbog smrti pokojnika. Kod Rufininog natpisa ovim izrazom također je naglašena tuga komemoratorice, osim što ona ne tuguje za tuđom smrću, nego za svojom. Moguće je da je element tuge ovdje dodatno naglašen činjenicom da ona, iz bilo kojeg razloga, nema bližnjih koji bi za nju to učinili.

Kako je A. Kurilić pokazala na analizi komemorativnih praksi provincije Dalmacije, jezgrena obitelj je ta koja u najvećem postotku stoji u vezi s komemoracijom.²⁷⁶ Tako i u Aseriji u ulozi komemoratora najčešće pronalazimo roditelje, zatim supružnike te braću i sestre. U samo dva slučaja komemoraciju vrše eksplicitno bake. Zasad nema primjera gdje sestra komemorira sestru, iako se u drugim kategorijama čini da je komemoracije žene od strane žene sasvim očekivana pojava. Na nekoliko spomenika ime komemoratora nije navedeno, a u nekoliko slučajeva žene za života podižu spomenike same sebi. Na području Aserije, ali i cijele Liburnije, primjetna je značajna količina spomenika povezanih sa ženama.²⁷⁷ To ukazuje na vrlo značajnu ulogu žena u održavanju kulture sjećanja, njihov društveni status i sposobnost za ulogu u praksama povezanim s pogrebnim običajima.

²⁷⁶ A. KURILIĆ, 1994/1995, 62.

²⁷⁷ A. KURILIĆ, 1994/1995, 65.

10. PORTRETNE STELE

Jedan od načina za izražavanje identiteta je i vizualni izraz. Njega u epigrafskom kontekstu najčešće nalazimo na portretnim stelama. Kroz odijevanje i ukrašavanje tijela ulazimo u domenu raznih vrsta identiteta poput rodnog, dobnog, etničkog, socijalnog i religijskog. Na mjestima poput glavnih gradova provincija, pogotovo Rima, zbog obilja ovog tipa nadgrobnih spomenika, to je puno lakše, pa često nailazimo na ovakve studije prilikom zanimanja za temu vizualnog identiteta. Međutim, portretne stele i potreba za očuvanjem slike preminulih javlja se i na ostalim područjima Carstva.

Na području Liburnije je taj način očuvanja memorije koristilo i domaće i novopridošlo stanovništvo. Osim učvršćivanja kulture sjećanja, prikaz osoba na portretima katkad je imalo i ulogu u izražavanju drugih vrsta identiteta, često onog etničkog.²⁷⁸ Kroz prikaze, recimo autohtonog načina odijevanja na stelama, naglašena je potreba za očuvanjem etničkog identiteta u vremenima novih okolnosti dolaskom rimske vlasti. S druge strane, rimski način odijevanja izražava usuglašenost s novim kulturnim i društvenim normama te potrebu za integracijom u novi sustav. U tom smislu način odijevanja može poslužiti kao dobar alat za prepoznavanje različitih kategorija identiteta, izražavanje sličnosti ili različitosti, pripadanja i nepripadanja te potrebe za vizualnom ekspresijom tih elemenata.²⁷⁹ Vizualni identitet je u osnovi simboličan, pa se način nošenja udane žene morao razlikovati od prostitutki, ali i od načina nošenja žena povezanih s religijskim praksama poput Vestalki te su i oblačenjem žene izražavale pripadnost određenoj identitetskoj grupi.²⁸⁰ Treba imati na umu, kako ikonografski (ali i epigrafski) prikazi žena vjerojatno nisu oslikavali svakodnevnicu u ovom kontekstu, nego su više služili kao idealizirani arhetip rimske žene i prema tome primjer koji je trebalo slijediti.²⁸¹

U slučaju Aserije zasad postoji tek nekoliko primjera portretnih stela. Onih relevantnih za proučavanje žena postoji zasad tri. Jedan spomenik sadrži sve elemente portretne stele, poput natpisa i portreta (kat. br. 25) drugi sadrži samo portrete bez natpisa, (kat. br. 27) te

²⁷⁸ M. P. CAROLL, 2012, 281.

²⁷⁹ M. P. CAROLL, 2012, 281.

²⁸⁰ E. D'AMBRA, 2007, 3.

²⁸¹ E. D'AMBRA, 2007, 6.

treći spomenik sadrži samo natpis i podnožje stele, ali može se sa sigurnošću zaključiti kako je sadržavao i portret koji nije sačuvan (kat. br. 26).

Prvi spomenik (kat. br. 25) izrađen je od bijelog vapnenca i prikazuje portrete dviju žena.²⁸² Predstavlja klasičan tip arhitektonske stele koja se sastoji iz zabata, niše s portretima, titula te reljefno prikazanih zagrobnih vrata s četiri zvekira (element istočnog podrijetla), dva klasična, dva u obliku lavljih glava.²⁸³ U zabatu je tipičan prikaz Gorgone, a akroteriji su izvedeni u obliku rogatog božanstva, vjerojatno Jupitera Amona.²⁸⁴ Žene su prikazane gotovo istovjetno, s klasičnom nošnjom u vidu pale koja pokriva glave žena i spušta se preko ramena prema dolje. U kontekstu nošnje žena domaćeg podrijetla u okolnostima asimilacije na novi rimski sustav, Rendić - Miočević pretpostavlja kako su desni lik (lik majke) koji je izveden slično kao lik Veturije Ete sa stele iz Bribira (Slika 8.) primjeri kako bi ta nošnja mogla izgledati.²⁸⁵ Ovdje je riječ o obitelji koja iz određenih razloga podiže spomenik pun istočnjačkih elemenata (zagrobna vrata, Gorgona, akroteriji), iako njihova imena ukazuju na liburnsko i ilirsko podrijetlo osoba.²⁸⁶

Slika 7. Usporedba stele Vadike Titue iz Aserije i stele Veturije Ete iz Bribira
(<https://lupa.at/20689>; <https://lupa.at/20687>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

²⁸² D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1959, 117.

²⁸³ P. SELEM, 1997, 61.

²⁸⁴ P. SELEM, 1997, 61.

²⁸⁵ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1959, 119.

²⁸⁶ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1959, 121.

Drugi spomenik (kat. br. 27) također pripada arhitektonskom tipu portretnih stela te se sastoji od zabata, akroterija i niše s prikazom pokojnika.²⁸⁷ S obzirom na to da je spomenik pronađen u sekundarnoj uporabi kao spolija kasnoantičkog fortifikacijskog zida, *titulus* i podnožje stele nisu sačuvani. U svakom slučaju, moguće je sa sigurnošću pretpostaviti kako je ovaj spomenik sadržavao i natpis, s obzirom na karakteristike ostatka stele.²⁸⁸ Unutar zabata, kao i kod prethodne stele, prikazan je lik Gorgone. Akroteriji prikazuju lik ležećeg lava. Unutar niše prikazana su tri pokojnika, vjerojatno muž, žena i sin. Lijevi muškarac i žena prikazani su jednakom stavu. Muškarac nosi tuniku i togu s karakteristično drapiranim balteusom, dok u rukama drži svitak, klasičan motiv koji ukazuje na posjedovanje građanskog prava. Desni muškarac prikazan je s elementima nošnje koji ukazuju na vojničku profesiju, odjeven je u penulu s kapuljačom i vojnu pregaču te mu je ruka položena na balčak mača i nosi bodež. Žena je odjevena u tuniku i palu. Pala joj pokriva glavu i u naborima se spušta preko ramena prema dolje. Ona desnom rukom pridržava ogrtač, dok u lijevoj ruci drži kutijicu ili jabuku. Na ušima su joj viseće naušnice s tri kalotasta privjeska. Kosa je počešljana na razdjeljak i pramenovi u valovnicama uokviruju lice što upućuje na frizure tiberijevskog razdoblja.²⁸⁹

Posljednji relevantan primjer za ovo poglavlje je stela (kat. br. 26, Slika 9.) koja također spada u grupu porodičnih portretnih stela, a podiže je majka *Clodia Aeta* sebi i svojoj djeci Titu Safiniju Rufu i Safiniji Sekundi.²⁹⁰ Pronađena je kao pokrov kasnoantičkog groba pa je vjerojatno prilikom adaptacije za tu svrhu izgubila određene elemente. Može se pretpostaviti kako je pripadala arhitektonskom tipu stela, iako joj zabat s akroterijima, kao ni portreti, nisu sačuvani. Sačuvan je *titulus* ispod kojeg se nalazi uokvireni panel s prikazom kovačkog alata (klijesta, nakovanj, čekić i možda kalup). Natpis je uokviren te su s obje strane bili smješteni mali polustupovi od kojih je sačuvana samo baza lijevog. Može se pretpostaviti kako su postojale jedna ili dvije niše, s raspoređenim portretima pokojnika u formi gdje su svi troje prikazani u jednoj niši ili su raspoređeni u dvije.²⁹¹ Ovdje je riječ o autohtonom romaniziranom stanovništvu i to, po svemu sudeći, prestižnijeg položaja kojima je obiteljski posao bio povezan s kovačkim zanatom.²⁹² Moguće je kako su svoj status i postigli generacijskim bavljenjem obiteljskim zanatom te su na ovaj način to istaknuli na spomeniku.

²⁸⁷ D. MARŠIĆ, 2003, 164.

²⁸⁸ D. MARŠIĆ, 2003, 164.

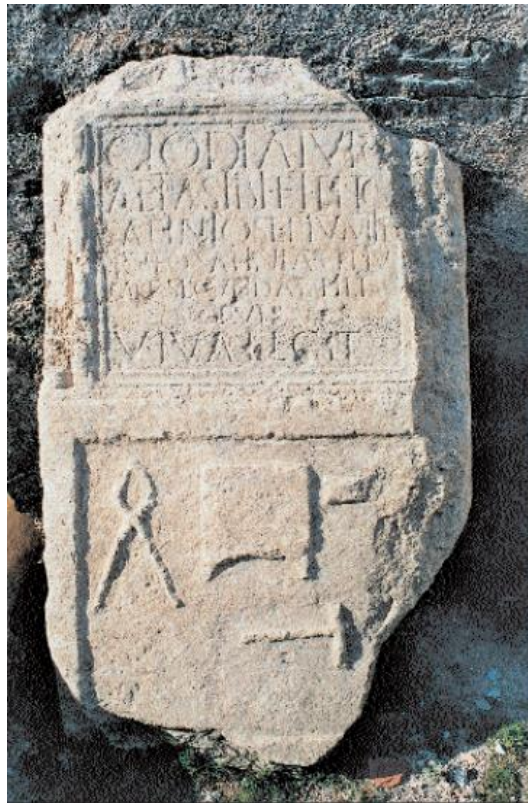
²⁸⁹ D. MARŠIĆ, 2003, 176.

²⁹⁰ M. GLAVIČIĆ, 2003, 79.

²⁹¹ M. GLAVIČIĆ, 2003, 79.

²⁹² M. GLAVIČIĆ, 2003, 84.

Ova stela bi također mogla biti vrijedan izvor za proučavanje problematike socio-ekonomske uloge žena Liburnije s obzirom na elemente ekonomske djelatnosti prikazane na spomeniku.

Slika 8. Arhitektonski tip stele koju podiže Klodija Eta za života, svojoj djeci i sebi (M. GLAVIČIĆ, 2003, 83, sl. 6)

Sve tri navedene stele u ovom odjeljku predstavljaju vrijedan alat u analizi etniciteta i utjecaje romanizacije na domaće stanovništvo. Prva stela, s obzirom na očuvanost možda nudi najviše informacija u tom smislu. Navedena su domaća imena u kombinaciji s rimskom i istočnjačkom portretnom ikonografijom što bi moglo upućivati na potrebu autohtonog stanovništva da se uklopi u šire društvene i kulturne trendove. Druga navedena stela izrađena je u jednakom stilu i, ukoliko bismo imali sačuvan natpis, mogli bismo negirati ili dodatno potvrditi prethodnu ideju. Posljednja navedena stela, jednakog tipa kao dvije prethodne, sasvim je sigurno sadržavala prikaze spomenutih osoba koje su barem po majčinoj liniji autohtonog podrijetla. Ipak, ovoj ideji treba pristupiti s dozom opreza jer je moguće kako nije riječ o svjesnoj potrebi za afirmacijom, nego o jednostavnom procesu adaptacije na nove društvene okolnosti.

11. ZAKLJUČAK

Uključivanje rodni pristupa istraživanju epigrafije može biti iznimno korisno pri rekonstrukciji prošlosti. Baveći se proučavanjem žena i njihovog identiteta na epigrafskim spomenicima, ključno je razmotriti njihov pravni, društveni, religijski položaj i načine na koji su njihovi identiteti postajali vidljivima u natpisima i materijalnoj kulturi. U patrijarhalnom društvu kakvo je bilo ono rimsko, epigrafski spomenici su korišteni katkad kao jedini trajni zapis ženske prisutnosti potekao direktno od žena. Također bi se moglo reći kako su kroz pogrebne rituale prakse, vezane uz očuvanje memorije, žene nadomještale razna pravna i društvena ograničenja reflektirana kroz zakon i institucije poput braka i skrbništva. Te institucije i zakoni varirali su ovisno o društvenom i ekonomskom položaju žene, što je rezultiralo većom marginaliziranosti žena iz nižih društvenih slojeva. Važno je naglasiti kako bi se i metode analize pojedinih i grupnih identiteta trebale prilagoditi u skladu s tim varijablama.

Rimski svjetonazor pravio je jasnu razliku između muških i ženskih uloga, Zbog religijskih stavova muškarci su izbjegavali doticaj sa smrti smatrajući je „nečistom” te bi bilo kakav doticaj s pokojnima značio izuzeće od niza političkih i religijskih aktivnosti. Takav je stav, paradoksalno, ženama otvorio put k određenoj vrsti neslužbene emancipacije koja se ogledala u očuvanju obiteljske memorije i kulture sjećanja - temeljnih vrijednost rimskog društva koje je upravo kroz te kanale gradilo identitete i održavalo vlastitu stabilnost. Dodatno, stavovi prema ženama reflektirali su se i kroz definiciju idealne rimske žene za koju su djevojčice pripremane od vrlo rane dobi. Njegovane su osobine poput časti, odanosti, brižnosti te uloge majke i supruge čija briga o članovima obitelji ne staje u trenutku smrti, nego se nastavlja i simbolički je nadilazi. U ovom kontekstu i Aserija je nizom primjera potvrdila raniju pretpostavku o ključnoj ulozi žena u pogrebnim ritualima na području Liburnije, sa značajnim brojem natpisa sa ženama u ulozi komemoratorica. Ženska aktivnost u duhovnom životu Aserijata potvrđena je, ne samo u sklopu pogrebnih rituala, nego i svakodnevne religijske prakse. Na dva spomenika navode se žene koje obnašaju neku vrstu religijskih autoriteta poput svećenice carskog kulta ili eventualne članice religijske

organizacije. Kao što su pogrebni rituali neformalna potvrda ženskog autoriteta u ovakvim praksama, tako su svećeničke službe institucionalno priznavale žensku ulogu u religijskoj svakodnevnici.

Etnički identitet, osim što povlači mnoga pitanja oko kulturne interakcije Rima s novoosvojenim područjima i romanizacije, također je nezaobilazna tema kod analize epigrafskih spomenika jer je putem onomastike moguće dobiti neke odgovore. Aserija nudi obilje onomastičke raznolikosti koja oslikava nekoliko stranih etničkih identiteta žena, ali i potvrđuje prisutnost domaćeg ženskog stanovništva koje na ovaj način nagovještava vlastitu etničku pripadnost. Prožimanjem građanskog statusa i etniciteta mogli bismo dobiti uvid o dinamici kulturne integracije i segregacije među stanovništvom Aserije i tome koje su alate koristile žene različitog građanskog i etničkog identiteta kako bi potvrdile svoj društveni status ili ga unaprijedile. Analizom portretnih stela mogli bismo ući u trag odgovorima na ovakva i slična pitanja. Aserijatske portretne stele navedene u ovom radu možda reflektiraju potrebu autohtonog življa da prihvati strane utjecaje i na taj se način svjesno afirmira unutar novih društvenih uvjeta. To je samo pretpostavka koju bismo mogli detaljnije istražiti da su stele cjelovitije sačuvane ili da nova istraživanja daju više ovakvih podataka.

U budućnosti bi bilo vrijedno dublje razmotriti pojedine kategorije identiteta žena na natpisima Aserije te ih analizirati logikom intersekcionalnosti. Uz već navedeno, važno je razmotriti socio-ekonomski status koji je također mogao imati značajne posljedice na cjelokupni identitet žene i na njenu identifikaciju s različitim društvenim grupama. Povratkom na početak i osnovnu definiciju identiteta, možemo reći kako su žene, kao i ostale rodne skupine, bile nositeljice i individualnih i grupnih identiteta, povezanih procesom identifikacije. Ovim dvosmjernim procesom identifikacije približavamo se boljem poimanju načina na koje su žene Aserije balansirale osobne, društvene i kulturne norme, nalazeći tako svoje mjesto unutar šireg društvenog okvira.

12. KATALOG EPIGRAFSKIH SPOMENIKA

<u>Kat. br.</u>	1			Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="277 1294 609 1330">I. FADIĆ, 2006, 92, sl. 2.</p>	Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac			
	<p data-bbox="866 555 1182 591">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="866 667 1430 810">Okolnosti nalaza: Pronađen u sekundarnoj upotrebi u kasnoantičkom zidu blizu treće kasnorepublikanske kule.</p> <p data-bbox="866 887 1544 1308">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sačuvan u cijelosti osim šišarke. Prstenasta baza, na prijelazu u cilindrično tijelo ukras u obliku listova akanta. Ukras se ponavlja na gornjem dijelu kod prijelaza u kalotu. Iznad prstenasta traka iznad koje je ukras astragala. Kalota prekrivena skvamama. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom i donesen u četiri reda.</p> <p data-bbox="866 1384 1214 1420">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>			
Tekst spomenika	Restitucija			
<p data-bbox="338 1541 549 1738">ELVIAE L F MAXIMILLAE L CASSIVS P</p>	<p data-bbox="896 1581 1513 1671">(H)elviae L(uci) f(iliae) / Maximillae / L(ucius) Cassius / p(osuit)</p>			
Onomastička analiza navedenih osoba				
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen	
	Lucius		Cassius	

	Helvia	Luci f.	Maximilla
Komemorator/ komemoratorica (odnos)	Komemorirani/ Komemorirana (odnos)		
Lucius Cassius (incerti)	Helvia Luci filia Maximilla (incerti)		
Karakteristični izrazi i kratice	p(osuit)		
Datacija	1. pol. 1. st. po Kr.		
Literatura	I. Fadić, 2006, 92, sl 2. EDCS-57200180; HD057596;		

<u>Kat. br.</u>	2	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="268 1084 619 1124">I. FADIĆ, 2006, 93, sl. 11.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="865 407 1184 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="865 519 1541 658">Okolnosti nalaza: Pronađen u nasipu kasnoantičkoga zida blizu treće kasnorepublikanske kule.</p> <p data-bbox="865 739 1544 1102">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sačuvan gotovo u cijelosti, bez šišarke kojoj je sačuvana baza. Prstenasta baza cipusa čije cilindrično tijelo s gornje i donje strane ima dvostruku profilaciju. Kalota prekrivena skvamama. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom i donesen u četiri reda.</p> <p data-bbox="865 1178 1216 1214">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="363 1344 526 1594">LVPAE KA NINIORV M VRSIO FRATER P</p>		<p data-bbox="922 1451 1487 1487">Lupae Ka/ninioru/m Ursio / frater / p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Ursius
			Lupa
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/Komemorirana (odnos)	

Ursius (frater)	Lupa (soror)
Karakteristični izrazi i kratice	p(osuit)
Datacija	
Literatura	I. Fadić, 2006, 93, sl. 11. A. Kurilić, 2010, 215. EDCS-57200181; HD057597;

Kat. br.	3	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="280 1070 612 1104">I. FADIĆ, 2006, 91. sl. 7.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="868 409 1185 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="868 517 1541 607">Okolnosti nalaza: Pronađen u kasnoantičkom nasipu blizu prve zapadne kasnorepublikanske kule.</p> <p data-bbox="868 680 1544 1104">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sačuvan gotovo u cijelosti. Nedostaje mu manji dio baze i šišarka kojoj je baza očuvana. Dvostruka profilacija s gornje i donje strane cilindričnog tijela. Na prijelazu u kalotu prstenasta profilacija. Kalota prekrivena skvamama. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom i donesen je u šest redova.</p> <p data-bbox="868 1178 1217 1211">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="376 1335 517 1368">BAEBIAE</p> <p data-bbox="341 1391 552 1424">SATVRNINAE</p> <p data-bbox="309 1447 584 1480">IVLIA IADESTINA</p> <p data-bbox="296 1503 596 1536">AMICAE ET SODALI</p> <p data-bbox="328 1559 564 1592">BENE MERITAE</p> <p data-bbox="344 1615 549 1648">VIVA POSVIT</p>		<p data-bbox="895 1431 1520 1520">Baebiae / Saturninae / Iulia Iadestina / amicae et sodali / bene meritae / viva posuit</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Baebia		Saturnina
	Iulia		Iadestina
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	

Iulia Iadestina (amica)	Baebia Saturnina (amica)
Karakteristični izrazi i kratice	Bene meritae, viva posuit
Datacija	Dr. pol. 1.- tijekom 2. st.
Literatura	I. Fadić, 2006, 91, sl. 7. K. A. Giunio, 2007, 146. A. Kurilić, 2010, 195. EDCS-57200183; HD057573;
Komentar	Bebija je navedena kao <i>amica et sodalita</i> , što oboje, Kurilić i Fadić prevode kao „prijateljica u jelu i piću”- čime se izražava prisnost i prijateljstvo jedne prema drugoj. K. A. Giunio smatra kako je ovdje navedena pripadnost svećeničkom redu (<i>sodalitas</i>) vezanim za brigu oko štovanja carskog kulta kojemu su obje žene pripadale.

<u>Kat. br.</u>	4	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="82 1115 810 1205">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23247, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		<p data-bbox="865 407 1184 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="865 519 1481 609">Okolnosti nalaza: U blizini Trajanovih vrata u sekundarnoj upotrebi.</p> <p data-bbox="865 685 1544 1214">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Nedostaje mu šišarka i lijeva stražnja strana trupa. Sadrži prstenastu bazu, s dvostrukom profilacijom na gornjem i donjem dijelu tijela koje se blago sužava prema vrhu. Iznad gornje dvostruke profilacije stoji trakasti element, a iznad njega vegetabilni ukras u obliku gusto isprepletenog lišća u obliku konopa. Kalota je prekrivena skvamama. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom, a donesen je u sedam redova.</p> <p data-bbox="865 1290 1216 1326">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="264 1447 628 1805">ARRVNTIAE C F CELERINAE C ARRVNTI VS SEDATVS FILIAE CARISSIMAE P</p>		<p data-bbox="896 1568 1519 1657">Arruntiae / C(ai) f(iliae) / Celerinae C(aius) Arrunti/us / Sedatus / filiae carissimae / p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

	Arruntia	Cai f.	Celerina
Caius	Arruntius		Sedatus
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	
Caius Arruntius Sedatus (pater)		Arruntia Cai f. Celerina (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		filiae carissimae, p(osuit)	
Datacija		1. pol. 2. st.	
Literatura		<p>I. Fadić, 1990a, 251. I. Fadić, 1990, 715. I. Fadić, 1988, 80. AE 1991, 01293; AE 1993, 01258; EDCS-03700658; HD040070;</p>	
Komentar		<p>Isti komemorator podiže još dva cipusa u Aseriji: jedan u čast svojoj ženi Veraciji Priscilli Gajevoj kćeri (kat. br. 5) i svom sinu Gaju Arunciju Celeru (CIL 03, 15029b). Na ovih nekoliko spomenika je možda komemorirana cijela obitelj.</p>	

<u>Kat. br.</u>	5	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="79 1142 798 1243">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23248, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		<p data-bbox="861 403 1181 448">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="861 515 1516 672">Okolnosti nalaza: Kod sjevernog kasnoantičkog zida, u blizini Trajanovih vrata u sekundarnoj upotrebi.</p> <p data-bbox="861 739 1548 1276">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sastoji se od prstenaste baze, s dvostrukom profilacijom na gornjem i donjem dijelu trupa. Iznad gornje dvostruke profilacije stoji jednostavni trakasti element, a iznad njega vegetabilni ukras u obliku gusto isprepletenog lišća u obliku konopa. Kalota je prekrivena skvamama. Stražnji dio spomenika nedostaje, kao i šiškarka. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom a donesen je u sedam redova.,</p> <p data-bbox="861 1344 1212 1388">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="303 1500 574 1870" style="text-align: center;"> VERATIAE C F PRISCILLAE C AR RVNTIVS SEDATVS VXORI P </p>		<p data-bbox="925 1624 1484 1713" style="text-align: center;"> Veratiae / C(ai) f(iliae) / Priscillae C(aius) Ar/runtius / Sedatus / uxori / p(osuit </p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

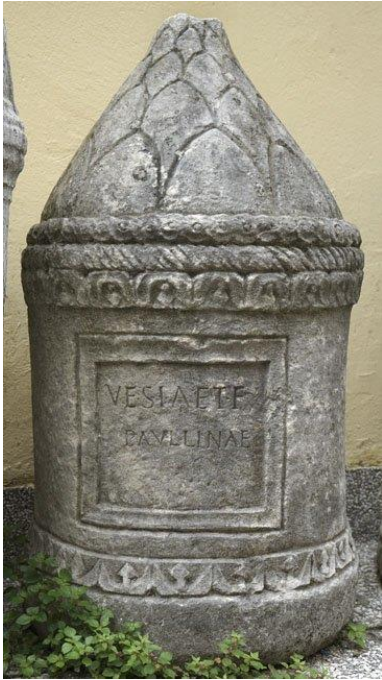
	Veratia	Cai f.	Priscilla
Caius	Arruntius		Sedatus
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	
Caius Arruntius Sedatus (maritus)		Veratia Cai f. Priscilla (uxor)	
Karakteristični izrazi i kratice		p(osuit)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		<p>I. Fadić, 1988, 81. I. Fadić, 1990a, 252. I. Fadić, 1990, 715. AE 1993, 1259; AE 1991, 1293; EDCS-03700659; HD040082;</p>	
Komentar		<p>Isti komemorator podiže još dva cipusa u Aseriji: jedan u čast svojoj kćeri Arunciji Celerini (kat. br. 4) i svom sinu Gaju Arunciju Celeru (CIL 03, 15029b). Na ovih je nekoliko spomenika možda komemorirana cijela obitelj.</p>	

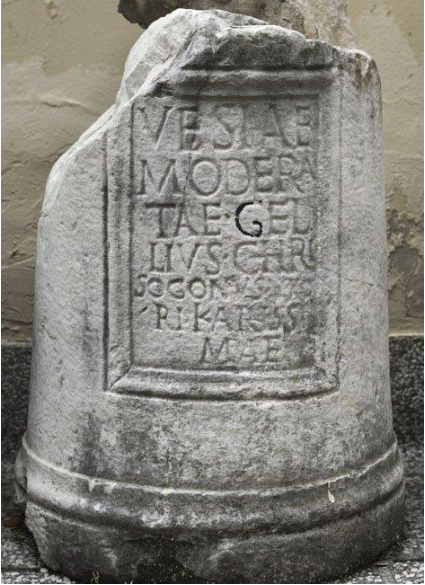
<u>Kat. br.</u>	6	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="71 1160 799 1256">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23245, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		<p data-bbox="842 405 1166 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="842 517 1533 607">Okolnosti nalaza: Kod sjevernog kasnoantičkog zida u blizini Trajanovih vrata, sekundarna upotreba.</p> <p data-bbox="842 680 1544 1211">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sastoji se od prstenaste baze s dvostrukom profilacijom na gornjem i donjem dijelu trupa s biljnim ornamentom u obliku gusto isprepletenog lišća. Na bazi kalote ornament u obliku profilirane tordirane trake. Kalota je prekrivena skvamama. Stražnji dio, desna strana trupa i šišarka nedostaju. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom, a donesen je u šest redova te mu je desna strana zbog oštećenja nečitljiva.</p> <p data-bbox="842 1285 1198 1323">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="336 1447 533 1756">IVLIAE TVRI F TERTVL[] SACERD[] DIVAE A[] ARRVNTI[] SEVERA M[]</p>		<p data-bbox="868 1536 1522 1630">Iuliae Turi / f(iliae) Tertul[lae] / sacerd[oti] / divae A[ugustae] / Arrunti[a] / Severa m[ater]</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Iulia	Turi f.	Tertulla

	Arruntia		Severa
	Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)
	Arruntia Severa (mater)		Iulia Turi f. Tertulla (filia)
	Karakteristični izrazi i kratice		
	Datacija		1. polovica 1. st.
	Literatura		<p>I. Fadić, 1990a, 253. I. Fadić, 1990, 715. A. Kurilić, 2006, 10. K. A. Giunio, 2007, 145. AE 1993, 1260; AE 1991, 1293; EDCS-03700660; HD040083;</p>
	Komentar	<p>Julijina svećenička služba, kao i na primjerima iz Narone, svjedoči o njenom visokom društvenom statusu. Iako žene nisu imale <i>ius honorum</i> te se na njihove službe nije gledalo kao na magistratske svećeničke službe kod muškaraca, ipak je briga oko štovanja carskog kulta zahtijevala određenu odgovornost i bila je velika čast obnašati takvu dužnost. Osim toga, aserijatski cipusi kao najmonumentalniji te Julijin cipus, koji se ubraja u najiznimnije primjerke ove kategorije, potvrđuju pored njene počasne službe, visok društveni status nje i njezine obitelji.</p>	

<u>Kat. br.</u>	7	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="263 1108 614 1153">I. FADIĆ, 1990, 716, sl. 2.</p>		Mjesto pohrane: nije sačuvan	
		<p data-bbox="845 403 1165 448">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="845 515 1516 672">Okolnosti nalaza: : Kod sjevernog kasnoantičkog zida a u blizini Trajanovih vrata, sekundarna upotreba.</p> <p data-bbox="845 739 1548 1108">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Otkriven je 1911. godine. Fadić ga opisuje preko sačuvanih fotografija. Iznimno oštećen cipus, kojemu se vidi dvostruka profilacija koja uokviruje natpisno polje. Na donjem dijelu trupa ispod natpisa isklesan je motiv Tritona u reljefu. Sačuvani dio natpisa donesen je u četiri reda.</p> <p data-bbox="845 1176 1197 1220">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika	Restitucija		
[]TIAE []VNDILLAE [] F QVINTA MATER	[Arrun]tiae / [--- Sec]undillae / [---] f(ilia) Quinta / mater		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Arruntia		Secundilla
			Quinta
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Quinta (mater)		Arruntia Secundilla (filia)	

Karakteristični izrazi i kratice	
Datacija	Rani principat
Literatura	<p>I. Fadić, 1988, 82.</p> <p>I. Fadić, 1990a, 256.</p> <p>I. Fadić, 1990, 715. sl. 2.</p> <p>AE 1991, 1293; AE 1993, 1263 (B);</p> <p>EDCS-03700663; HD040109;</p>

<u>Kat. br.</u>	8	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="71 981 798 1070">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23256, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Nije sačuvan u cijelosti, izuzev šišarke. S gornje i donje strane trupa slične biljne profilacije. Iznad gornje biljne profilacije tordirana traka, a iznad nje ornament u obliku dvostruke pletenice. Kalota prekrivena skvamama. Jednostruka profilacija uokviruje natpisno polje, s natpisom donesenim u dva reda. Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
VESIAE T F PAVLLINAE		Vesiae T(iti) f(iliae) / Paullinae	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Vesia	Titi f.	Paullina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		Vesia Titi f. Paullina	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		1. pol. 2. st.	
Literatura		I. Fadić, 1990a, 255. A. Kurilić, 2010, 241. AE 1993, 01261; EDCS-03700661; HD040090;	

<u>Kat. br.</u>	9	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="76 952 804 1043">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23251, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Sačuvan mu je veći dio trupa i baza, dok su kalota, šišarka, i manji dio gornjeg dijela trupa uništeni. Prstenasta baza na prijelazu u trup ukrašena je dvostrukom profilacijom. Na bazi se nalaze četiri utora za pričvršćivanje cipusa na postolje. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom, a natpis donesen u sedam redaka. Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p style="text-align: center;">VESIAE MODERA TAE GEL LIVS CHR SOGONVS VXO RI KARISSI MAE</p>		<p style="text-align: center;">Vesiae / Modera/tae Gel/lius Chry/sogonus uxo/ri karissi/mae</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Gellius		Chrysogonus
	Vesia		Moderata
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	

Gellius Chrysogonus (maritus)	Vesia Moderata (uxor)
Karakteristični izrazi i kratice	uxori karissimae
Datacija	1. pol. 2 .st.
Literatura	I. Fadić, 1990a, 255. A. Kurilić, 2010, 241. AE 1993, 01262; EDCS-03700662; HD040091;

<u>Kat. br.</u>	10	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="71 996 798 1086">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23250, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Otkriven 1911. godine. Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nedostaje mu gornji dio kalote i šišarka te mali dio prstenaste baze. Iznad prstenaste baze te na vrhu trupa nalazi se biljna profilacija, iznad koje je jednostavna traka. Na bazi kalote je profilacija u obliku tordiranog konopa. Kalota prekrivena skvamama. Natpisno polje uokvireno je dvostrukom profilacijom, a natpis je u tri reda. Vrsta natpisa: sepulkralni
		Tekst spomenika	
OPPIAE L F PAVLINAE		Oppiae / L(uci) f(iliae) / Paulinae	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filiјacija	Cognomen
	Oppia	Luci f.	Paullina
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	
		Oppia L. f. Paullina	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		1. pol. 2 .st.	
Literatura		I. Fadić, 1990a, 259. AE 1993, 01267; EDCS-03700667; HD040120;	

<u>Kat. br.</u>	11	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="76 999 798 1088">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23260, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		<p data-bbox="847 376 1166 412">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="847 488 1091 524">Okolnosti nalaza:</p> <p data-bbox="847 600 1544 1070">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nedostaje mu donji lijevi dio trupa te lijevi gornji dio kalote i šišarka. Prstenasta baza, dvostruka profilacija na donjoj i gornjoj strani trupa. Između trupa i kalote jednostruka trakasta profilacija iznad koje je profilacija u obliku gusto zbijenog lišća. Kalota je prekrivena skvamama. Natpisno polje je uokvireno dvostrukom profilacijom, a natpis donesen u pet redova.</p> <p data-bbox="847 1146 1198 1182">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="336 1303 560 1559">AVFIDIAE C F BALBINE AN V CAESIA L F PAVLA AVIA NEPTI SVAE</p>		<p data-bbox="858 1348 1533 1491">Aufidiae / C(ai) f(iliae) Balbin(a)e / an(norum) V Caesia / L(uci) f(ilia) Paula avia / nepti suae / v(iva) f(ecit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filiacija	Cognomen
	Caesia	Luci f.	Paula
	Aufidia	Cai f.	Balbina
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	
Caesia Luci f. Paula (avia)		Aufidia Cai f. Balbina (neptis)	

Karakteristični izrazi i kratice	an(norum), v(iva) f(ecit)
Datacija	Rani principat
Literatura	I. Fadić, 1990a, 260. A. Kurilić, 2010, 196. EDCS-03700668; HD040124;

<u>Kat. br.</u>	12	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="220 1128 651 1167">I. FADIĆ, 2003, slika na str. 118</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Pronađen u sekundarnoj upotrebi u kasnoantičkom zidu kod prve zapadne kasnorepublikanske kule. Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sačuvan je u cjelosti izuzev šišarke. Stoji na prstenastoj bazi iznad koje je vegetabilnim ornamentom ukrašena dvostruko profilirana baza kakvu nalazimo i na gornjem dijelu trupa. Iznad gornje profilacije nalazi se jednostavna trakasta profilacija na koju naliježe profilacija u vidu konopa s kružnim umetcima. Kalota prekrivena skvamama. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom, a natpis donesen u sedam redova. Vrsta natpisa: sepulkralni
		Tekst spomenika	
TROSIAE C F SECVNDILLAE VERATIA L F MAXIMILLA MATER INF ELICISSIMA P		Trosiae C(ai) f(iliae) / Secundillae / Veratia L(uci) f(ilia) / Maximilla / mater inf/elicissima / p(osuit)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

	Veratia	Luci f.	Maximilla
	Trosia	Cai f.	Secundilla
Komemorator/komemoratorica (odnos)		Komemorirani/komemorirana (odnos)	
Veratia Luci f. Maximilla (mater)		Trosia Cai f. Secundilla (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		mater infelicissima, p(osuit)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		I. Fadić, 2003, 118. I. Fadić, 2007, 111. A. Kurilić, 2010, 235. AE 2003, 1339; EDCS-30101169; HD045064;	
Komentar		Otac Veracije Maksimile, <i>Lucius Veratius</i> je vjerojatno ista osoba kao <i>Lucius Veratius Martialis</i> , kojemu spomenik podiže sin <i>Lucius Veratius Lupus</i> . To bi značilo da su <i>Lupus</i> i <i>Maximilla</i> brat i sestra, <i>Lupus</i> je Trosijin ujak, a <i>Martialis</i> joj je djed.	

<u>Kat. br.</u>	13	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="268 1308 603 1346">I. FADIĆ, 2004, 79, sl. 5.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="847 376 1166 414">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="847 517 1533 607">Okolnosti nalaza: Pronađen u nasipu kasnoantičkog zida kod druge kasnorepublikanske kule.</p> <p data-bbox="847 685 1544 1603">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Sačuvan je u cijelosti, izuzev šišarke. Iznad prstenaste baze nalazi se dvostruka profilacija kao i na gornjem dijelu trupa. Na gornjem dijelu, iznad profilacije je jednostruka traka, a na bazi kalote prstenasta profilacija. Kalota prekrivena skvamama. Na površini trupa cipusa, tamo gdje bi se inače očekivalo natpisno polje stoji vodoravna girlanda koju na ramenima nose dva krilata erota. Eroti u spuštenim rukama imaju vrč, traku ili baklju okrenutu prema dolje. Između erota u donjem dijelu trupa uklesana je mala niša s prikazom božanstva, najvjerojatnije Merkura. Da je riječ o Merкуру, potvrđuje kapa s krilcima, a figura u jednoj ruci drži rog izobilja ili štap, dok u drugoj vrećicu. Natpis je donesen u jednom redu i nalazi se neposredno iznad girlande.</p> <p data-bbox="847 1675 1198 1713">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
IVLIA SECVNDILLA		Iulia Secundilla	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

	Iulia		Secundilla
Komemorator/ komemoratorica (odnos)	Komemorirani/ Komemorirana (odnos)		
	Iulia Secundilla		
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija	Rani principat		
Literatura	<p>I. Fadić, 2004, 79, sl. 5. A. Kurilić, 2006, 11. AE 2004, 1113; EDCS-34100070; HD050562;</p>		

Kat. br.	14	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="215 1137 646 1176">I. FADIĆ, 2003, slika na str. 117</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="837 398 1157 436">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="837 504 1508 660">Okolnosti nalaza: Ispred zapadnog ulaza u grad, u nasipu između kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema.</p> <p data-bbox="837 728 1556 1097">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nedostaje mu šiškarka kojoj je sačuvana samo baza. Kalota je pokrivena skvamama, dok se uz bazu nalazi tordirana traka koja podsjeća na konop. Tijelo ima dvostruku profilaciju na gornjem i donjem dijelu. Natpis je izveden u pet redaka, a uokviren je dvostrukom profilacijom.</p> <p data-bbox="837 1164 1189 1202">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="327 1355 518 1601" style="text-align: center;">SEX LIVIO MAXIMO IVLIA MAXIMILLA P</p>		<p data-bbox="853 1444 1540 1482" style="text-align: center;">Sex(to) Livio / Maximo / Iulia / Maximilla / p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Sextus	Livius		Maximus
	Iulia		Maximilla
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	

Iulia Maximilla (incerti)	Sextus Livius Maximus (incerti)
Karakteristični izrazi i kratice	p(osuit)
Datacija	Rani principat
Literatura	I. Fadić, 2003, 117. AE 2003, 1337; EDCS-30101167; HD045061;

<u>Kat. br.</u>	15	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="248 1151 596 1189">I. FADIĆ, 2004, 82, sl. 10.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="836 409 1155 445">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="836 517 1517 663">Okolnosti nalaza: Ispred druge kasnorepublikanske kule, u nasipu između kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema.</p> <p data-bbox="836 734 1557 1211">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nedostaje mu šišarka i mali dio kalote prekrivene skvamama. Baza spomenika u obliku je cilindričnog postolja za usađivanje u nekakvu bazu. S obje strane natpisa nalazimo dvije viseće girlande od prepletenog lišća, a iznad natpisa jedna finije izvedena cvjetna girlanda s rozetom u sredini. Iznad gornje girlande izveden je portret žene, vjerojatno pokojnice. Natpis je donesen u četiri reda.</p> <p data-bbox="836 1283 1187 1319">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
RVBRIA Q F RVFINA INFELICISI MA SIBI P		Rubria Q(uinti) f(ilia) / Rufina / infelicis(s)i/ma sibi p(osuit)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Rubria	Quinti f.	Rufina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Rubria Quinti f. Rufina (sibi)		Rubria Quinti f. Rufina (sibi)	

Karakteristični izrazi i kratice	infelicis(s)i/ma, sibi p(osuit)
Datacija	Rani principat
Literatura	I. Fadić, 2004, 83, sl. 10. D. Maršić, 2007, 200. AE 2004, 1114, AE 2007, 1106; EDCS-34100071; HD029376;
Komentar	Ista Rubrija Rufina podiže još jedan spomenik svome ocu (kat. br. 16).

<u>Kat. br.</u>	16	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="240 931 592 969">I. FADIĆ, 2007, 130, sl. 5.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	
		<p data-bbox="823 365 1139 400">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="823 474 1414 566">Okolnosti nalaza: U ispuni kod zida uz treću kasnorepublikansku kulu.</p> <p data-bbox="823 640 1544 898">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Kalota pokrivena fino izrađenim skvamama. Profilirani su donji dio tijela, baza, gornji dio tijela i baza kalote. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom, a natpis donesen u četiri reda.</p> <p data-bbox="823 972 1171 1008">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="288 1182 544 1379">Q RVBRIO APLI F RVFO RVBRIA RVFINA PATRI P</p>		<p data-bbox="852 1223 1525 1314">Q(uinto) Rubrio / Apli f(ilio) Rufo / Rubria Rufina / patri p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Quintus	Rubrius	Apli f(ilio)	Rufo
	Rubria	Rufina	
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Rubria Rufina (filia)		Quintus Rubrius Apli f. Rufo (pater)	
Karakteristični izrazi i kratice		p(osuit)	
Datacija		Druga pol. 1.- prva pol. 2. st.	

Literatura	I. Fadić, 2007, 111, sl. 5. AE 2008, 1069; AE 2007, 1108; EDCS-46600042; HD057570;
Komentar	Rubria Rufina se spominje na još jednom spomeniku koji podiže sama sebi (kat. br. 15). Iz imena oca i navođenja filijacije moguće je rekonstruirati obiteljske odnose (kći, otac, djed), ali i etničku pripadnost Rubrije zbog spominjanja imena njezinog djeda, koji nosi liburnsko ime (Aplo).

<u>Kat. br.</u>	17	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="65 1039 766 1128">EPIGRAPHIK DATENBANK HEIDELBERG (Izvor fotografije, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Split	
		<p data-bbox="815 407 1134 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="815 517 1059 553">Okolnosti nalaza:</p> <p data-bbox="815 627 1557 1104">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Jednostavna baza, cilindrično tijelo u donjem i gornjem dijelu ukrašeno vegetabilnom profilacijom. Tijelo i kalota odvojeni jednostavnom trakom, iznad koje je u bazi kalote izveden motiv astragala. Kalota prekrivena skvamama. Prstenasta tordirana profilacija na prijelazu u šiškarku. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom, a natpis je raspoređen u pet redova.</p> <p data-bbox="815 1178 1166 1214">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="277 1335 549 1585">RVBRIAE T F MAXIMILLA[] VALERIA M F MARCELLA F P</p>		<p data-bbox="836 1402 1533 1491">Rubriae / T(iti) f(iliae) Maximilla[e] / Valeria M(arci) f(ilia) / Marcella / f(iliae) p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Rubria	Titi f.	Maximilla
	Valeria	Marci f.	Marcella
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Valeria Marci f. Marcella (mater)		Rubria Titi f. Maximilla (filia)	

Karakteristični izrazi i kratice	f(iliae) p(osuit)
Datacija	rani principat
Literatura	I. Fadić, 1990a, 259. AE 1993, 1266; EDCS-03700666; HD040114;

<u>Kat. br.</u>	18	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="76 1059 753 1149">EPIGRAPHIK DATENBAK HEIDELBERG (Izvor fotografije, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Verona, Rimski teatar Arheološkog muzeja	<p data-bbox="817 409 1153 443">Mjesto nalaza: Podgrađe</p> <p data-bbox="817 517 1374 551">Okolnosti nalaza: Pronađen je prije 1757.</p> <p data-bbox="817 629 1560 1211">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Sadrži prstenastu bazu, s dvostrukom profilacijom na gornjem i donjem dijelu tijela. Iznad profilacije neprekinuta kima i na gornjem i donjem dijelu trupa. Tijelo i kalota razdvojeni vegetabilnim ukrasom u obliku gusto isprepletenog lišća lovora, u obliku konopa. Na prednjoj strani konopa je rozeta s osam latica. Kalota je prekrivena skvamama. Na vrhu kalote nedostaje šišarka. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom, a donesen je u sedam redova. S obje strane natpisnog polja reljefno su isklesani goli eroti u nišama.</p> <p data-bbox="817 1290 1166 1323">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
		Tekst spomenika	Restitucija
<p data-bbox="320 1473 512 1839">ARRVN TIAE T F SECVNDI NAE VII ANN VII CLADIA SEC VNDA NIPII</p>	<p data-bbox="826 1615 1549 1704">Arrun/tiae T(iti) f(iliae) / Secundi/nae / ann(orum) VII / Cla<u>dia Sec/unda n<e=i>p<t=i>i</p>		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

	Arruntia	Titi f.	Secundina
	Cladia		Secunda
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Cladia Secunda (avia)		Arruntia Titi f. Secundina (neptis)	
Karakteristični izrazi i kratice		ann(orum)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		<p>I. Fadić, 1988, 73. I. Fadić, 1990a, 262. I. Fadić, 1990, 719. CIL 05, 02200 (B); CIL 05, 08852 (B); CIL 05, 08852; CIL 03, 02190 (B); AE 1991, 1293; AE 1982, 0400; AE 1981, 0698; EDCS-04201255; HD002026;</p>	

<u>Kat. br.</u>	19	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="204 1218 632 1256">I. FADIĆ, 2003, slika na str. 119</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	<p data-bbox="810 405 1129 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="810 517 1506 607">Okolnosti nalaza: U kasnoantičkom zidu ispred prva zapadne kasnorepublikanske kule.</p> <p data-bbox="810 680 1544 1211">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cippus. Prstenasta baza, dvostruka profilacija s gornje i donje strane trupa. Jednostruka traka iznad gornje profilacije. Na traku naliježe jednostruka prstenasta profilacija kao organski dio kalote. Kalota bez skvama. Cippus završava vegetabilnim reljefnim ukrasom s rozetom u sredini, iznad kojeg je, umjesto šišarke, poluloptasti izdanak. Natpisno polje uokvireno girlandama na tri strane, koje po sredini imaju motiv rozete. Natpis donesen u šest redaka.</p> <p data-bbox="810 1285 1161 1323">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
		Tekst spomenika	
<p data-bbox="277 1447 560 1749">CAE[]IAE FACVNDAE []AELIVS []A CVNDVS PAT FILIAE INFELICISS POS</p>	<p data-bbox="836 1541 1522 1630">Cae[]iae / Facundae / [C]aelius [F]a/cundus pat(er) / filiae infeliciss(imus?) / pos(uit)</p>		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Caelia		Facunda

	Caelius		Facundus
	Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)
	Caelius Facundus (pater)		Caelia Facunda (filia)
	Karakteristični izrazi i kratice		infeliciss(imus), pos(uit)
	Datacija		Sredina 1.st.- sredina 2.st.
	Literatura		I. Fadić, 2003, 119. AE 2003, 1340; EDCS-30101170; HD045065;

<u>Kat. br.</u>	20	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="73 1128 799 1218">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23252, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		<p data-bbox="847 409 1166 443">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="847 517 1513 607">Okolnosti nalaza: Pronađen je kod crkve sv. Duha na Gradini.</p> <p data-bbox="847 680 1544 1211">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Profilirana baza, donji dio tijela omeđen vegetabilnim ornamentom. Gornji dio tijela nije sačuvan, kao ni kalota i šiškarka. Dno baze ima rupu možda za usađivanje spomenika, a gornji dio tijela sadrži naliveno olovo s klinom, što bi upućivalo na to da je spomenik izrađen iz više dijelova. Na dnu se nalazi četvrtasta rupa za usađivanje na postolje. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom a tekst je donesen u sedam redaka.</p> <p data-bbox="847 1285 1198 1319">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="341 1447 533 1805">T IVLIO CLEMEN TI DEC AS SERIA IVLIA T F PROCLI NA FRATRI P</p>		<p data-bbox="855 1570 1538 1659">T(ito) Iulio / Clemen/ti dec(urioni) As/seria(e) Iulia / T(iti) f(ilia) Procli/na fratri / p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

Titus	Iulius		Clemens
	Iulia	Titi f.	Proclina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Iulia Titi f. Proclina (soror)		Titus Iulius Clemens (frater)	
Karakteristični izrazi i kratice		fratri p(osuit)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		<p>A. Kurilić, 2006, 25. I. Fadić, 1990a, 256. S. Čače, 2003, 17.</p> <p>CIL 03, 02850; CIL 03, 09930; EDCS-28300179; HD057588;</p>	
Komentar		<p>Moguće je da je na drugom aserijatskom spomeniku komemoriran otac ovih dvoje spomenutih Tit Julije Celer (CIL 03, 15024). Ova poveznica bazira se na vremenskoj podudarnosti obaju spomenika i nomenu i filijaciji.</p>	

<u>Kat. br.</u>	21	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="296 1160 576 1196">I. FADIĆ, 2003, 122.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac	<p data-bbox="847 405 1166 441">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="847 517 1541 663">Okolnosti nalaza: Pronađen ispred zapadnog ulaza u grad, između kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema.</p> <p data-bbox="847 736 1541 1267">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Sačuvan je iz dva komada. Oštećen na velikom dijelu trupa i kalote. Baza cipusa nije pronađena. Sudeći po kružnoj izbočini na dnu trupa, cipus je napravljen kako bi se usadio u bazu. Gornji dio trupa završava dvostrukom profilacijom iznad koje se nalazi jednostavna traka, a iznad nje je jednostavna prstenasta profilacija. Kalota prekrivena skvamama. S lijeve strane natpisnog polja vidi se trag reljefno izrađene girlande.</p> <p data-bbox="847 1341 1198 1377">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
		Tekst spomenika	Restitucija
<p data-bbox="400 1525 472 1561">[]AE</p> <p data-bbox="384 1576 488 1612">[]INAE</p> <p data-bbox="336 1628 536 1664">C []SIA TERT</p> <p data-bbox="328 1680 544 1715">VLLA MATER</p> <p data-bbox="328 1731 544 1767">INFELICISIMA</p> <p data-bbox="424 1783 448 1818">P</p>	<p data-bbox="911 1644 1477 1733">[---]ae / [---]inae / C[ae]sia Tert/ulla mater / infelicis(s)ima / p(osuit)</p>		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen

	[]a		[]ina
	Caesia		Tertulla
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
C[ae]sia Tertulla (mater)		[---]a [---]ina (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		infelicis(s)ima, p(osuit)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		I. Fadić, 2003, 121. A. Kurilić, 2010, 197. AE 2003, 1341 (B); EDCS-30101171; HD045066;	
Komentar		Moguće je da je <i>Caesia Tertulla</i> u srodstvu s Cezijom Tertullinom (kat. br. 35) te da im je objema otac Tit Cezije koji Tertulini podiže spomenik.	

<u>Kat. br.</u>	22	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza: Cipus spominje A. Tresić-Pavičić koji ga zatiče ispred Trajanovih vrata.	
		Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cibus. Po sredini tijela pukotina. Spomenik leži na prstenastoj bazi. Na donjem i gornjem dijelu trupa vegetabilni ukras u obliku gusto raspoređenih listova. Između trupa i kalote prstenasta traka iznad koje je još jedno prstenasto zadebljanje. Kalota je prekrivena skvama. Šišarka nedostaje. Natpis uokviren dvostrukom profilacijom, a natpis izveden u šest redaka.	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p style="text-align: center;">TITO LAELIO MAXIMO AN XIX TROSIA SEVERA MATER F P</p>		<p style="text-align: center;">Tito / Laelio / Maximo / an(norum) XIX, Trosia / Severa mater / f(ilio) p(osuit)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Titus	Laelius		Maximus
	Trosia		Severa

Komemorator/ komemoratorica (odnos)	Komemorirani/ Komemorirana (odnos)
Trosia Severa (mater)	Titus Laelius Maximus (filius)
Karakteristični izrazi i kratice	an(norum), f(ilio) p(osuit)
Datacija	Rani principat
Literatura	A. Tresić-Pavičić, 2007, 288. H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 79. I. Fadić, 1990a, 254. CIL 03, 15033; EDCS-31200534; HD057576;
Komentar	Tit Lelije Maksim možda pripada obitelji komemoriranoj na jednom spomeniku iz Petrčana (ILJug-02, 0906), gdje se spominje <i>Laelia Luci f. Maxima</i> , koja mu je možda sestra. Djeca Lelije Maksime nose jednake kognomene kao aserijatski dobročinitelj Lucije Lelije Prokul (CIL 03, 15021). Moguće da je komemorirana cijela obitelj.

<u>Kat. br.</u>	23	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza: Nađen blizu Podgrađa, 1911. godine.	
		<p>Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Vrlo oštećen spomenik. Baza u obliku prstenaste stope. Cilindrično tijelo s gornje i donje strane ima dvostruku profilaciju, dok je se između tijela i kalote nalazi još jedna jednostruka profilacija. Kalotu prekrivaju skvame, a baza kalote obavijena tordiranim konopom s reljefnim kružićem u sredini. Šišarka nije sačuvana, ali je odvojena od kalote tordiranim prstenastim elementom. Dvostruko profiliran okvir natpisnog polja s natpisom izvedenim u četiri retka.</p> <p>Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p>L PETILIO CELERI SOROR POSIT</p>		<p>L(ucio) Petilio / Celeri / soror / pos(u)it</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Lucius	Petilius		Celer
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	

(soror)	Lucius Petilius Celer (frater)
Karakteristični izrazi i kratice	pos(u)it
Datacija	Rani principat
Literatura	M. Suić, 1952, 209. I. Fadić, 1990a, 258. ILJug 0861; EDCS-10000872; HD034407;

<u>Kat. br.</u>	24	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cibus.. U sekundarnoj upotrebi kao četvrtasti stup, u blizini cisterne.	
		Opis spomenika: Cibus kojemu je sačuvan donji dio.	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
] ANNO[] VIRAT[] MAXIMI[] MAT[]		-----] / anno[s? ---] / virat[---] / Maximi[na? ---?] / mat[ri ---?]	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Viratius		Maximinus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Viratius Maximinus (filius)		(mater)	
Karakteristični izrazi i kratice		mat[ri posuit]	
Datacija		Rani principat	
Literatura		H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 71. A. Kurilić, 2010, 148. ILLug 2839; EDCS-10101862; HD035449;	

<u>Kat. br.</u>	25	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="76 1077 802 1167">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/20689, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Nadgrobna portretna stela. Gornji dio stele u obliku zabata s akroterijima. Ispod se nalazi lučna niša s bistama dviju žena (majke i kćeri). U sredini stele je uokvireno natpisno polje. Ispod njega je reljefni prikaz vrata s četiri uokvirene kasete. U dvije gornje su prikazi lavljih glava s prstenima u ustima (u funkciji zvekira), a u donjim kasetama prstenasti zvekiri. Vrsta natpisa: sepulkralni
		Tekst spomenika	
VADICA APLI F TITVA V F SIBI ET PASINAE Q F VOLTISAE MATRI SVAE ADIVTORIO AETORIS ET CEVNI VADICIS FECERVN		Vadica Apli / f(ilia) Titua v(iva) f(ecit) / sibi et Pasinae / Q(uinti) f(iliae) Voltisae / matri suae / adiutorio Aetoris et / Ceuni Vadici s(ibi) fecerun(t)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Vadica	Apli f.	Titua
	Pasina	Quinti f.	Voltisa

	Vadicus		Aetor
	Vadicus		Ceunus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Vadica Apli f.Titua (filia et soror) Vadicus Aetor (aiutor, filius et frater) Vadicus Ceunus (adiutor, filius et frater)		Pasinae Quinti f. Voltisae (mater)	
Karakteristični izrazi i kratice		v(iva) f(ecit), s(ibi) fecerun(t), matri suae, adiutorio	
Datacija		Rani principat	
Literatura		P. Selem, 1997, 61. D. Rendić-Miočević, 1959, 117. ILJug 0207; EDCS-10000298; HD033244;	

<u>Kat. br.</u>	26	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="233 1357 639 1395">M. GLAVIČIĆ, 2003, 83, sl. 6.</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar
		<p data-bbox="847 461 1166 499">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="847 573 1544 719">Okolnosti nalaza: Pronađen kao pokrov kasnoantičkog groba 22, uz sjeverni kasnoantički zid u smjeru Trajanovih vrata.</p> <p data-bbox="847 792 1544 1491">Opis spomenika: Obiteljska portretna stela. Dio s nišama s portretima spomenutih osoba nedostaje. Natpisno polje uokvireno „S” profilacijom i okvirom koji obavija natpisno polje s tri strane. S lijeve bočne strane nalazimo bazu polustupa koja bi vjerojatno bila vidljiva i s druge strane da je ona sačuvana. Natpis je vrlo dobro sačuvan i donesen je u šest redova. Donji dio stele uokviren je jednostrukom trakom. Unutar polja koje traka uokviruje nalazimo prikaz kovačkog alata: kliješta, nakovanj i čekić. U gornjem desnom kutu nazire se prikaz još jednog predmeta, možda kalupa ili metalne sirovine za kovanje. Klin za nasad stele nije sačuvan.</p> <p data-bbox="847 1565 1198 1603">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
Tekst spomenika	Restitucija	
<p data-bbox="261 1727 611 1984"> CLODIA TVR[] AETA SIBI ET TITO SAFINIO SEPTVMI F RVFO SAFINIAE SEPTV MI F SECVNDAE FILIS </p>	<p data-bbox="890 1767 1501 1912"> Clodia Tur[i f(ilia)] / Aeta sibi et Tito / Safinio Septumi f(ilio) / Rufo Safiniae Septu/mi f(iliae) Secundae fili(i)s / suis / viva fecit </p>	

SVIS			
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Clodia	Turi f.	Aeta
Titus	Safinius	Septumi f.	Rufus
	Safinia	Septumi f.	Secunda
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Clodia Turi f. Aeta (mater)		Clodia Turi f. Aeta (sibi) Titus Safinius Septumi f. Rufus (filius) Safinia Septumi f. Secunda (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		Sibi, suis, viva fecit	
Datacija		Druga pol. 1. st.	
Literatura		M. Glavičić, 2003, 79, sl. 6. AE 2003, 1335; EDCS-30101165; HD045059;	

Kat. br.

27

Nalazište: Podgrađe (Asseria)

Mjesto pohrane: Vanjsko dvorište benkovačkog kaštela, Zavičajni muzej Benkovac

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Pronađen na dijelu između zapadnih i Trajanovih vrata, kao spolija unutar kasnoantičkog fortifikacijskog zida. Postavljen licem prema gore pa su portreti u lošijem stanju.

Opis spomenika: Portretna stela arhitektonskog tipa. Sačuvana je niša s portretom pokojnika i zabatno polje s akroterijima u obliku ležećih lavova od kojih je samo jedan djelimično sačuvan. Stela je u nekom trenutku razbijena i zasad nije poznato gdje se nalaze dio s uklesanim natpisom i podnožje stele. Zabatno polje uokvireno profilacijom, a unutar njega se nalazi prikaz Gorgone. Zabat je odvojen od portretne niše jednostavnim poljem u funkciji arhitrava i leži na dva korintska polustupa od kojih je jedan odvaljen. Ispod portretne niše koja leži na sličnom polju kakvo se nalazi iznad, sačuvan je mali fragment kapitela koji upućuje na to da se ispod nalazila još jedna portretna niša. Na portretima su prikazani jedna žena koja stoji između dva muška lika. Lijevi muškarac odjeven je u tuniku i togu i ruci drži svitak. Žena je odjevena u palu i

D. MARŠIĆ, 2003, 170, sl. 5.

	<p>tuniku i stoji u potpuno identičnom položaju kao prethodni muškarac. Na ušima nosi naušnice i u lijevoj ruci nekakav predmet, kutijicu ili jabuku. Desni muškarac nosi penulu s kapuljačom koja se kopča na prsima. Prema položaju lijeve ruke vjerojatno u njoj drži držak mača. Između ruku, pri dnu prikaza nalazi se najvjerojatnije bodež i vojna pregača.</p> <p>Vrsta natpisa: sepulkralni</p>		
Tekst spomenika	Restitucija		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		Druga četvrtina 1.st.	
Literatura		I. Fadić, 2002, 52. D. Maršić, 2003, 157, sl. 5.	
Komentar		Na spomeniku nije sačuvan natpis, ali uvršten je u ovu bazu zbog potencijalnog doprinosa pitanjima ženskog vizualnog identiteta i činjenici da je gotovo sigurno kako je postojao natpis koji nije sačuvan.	

<u>Kat. br.</u>	28	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="76 1281 794 1370">UBI ERAT LUPA(https://lupa.at/22983, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		<p data-bbox="849 564 1407 609">Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar</p> <p data-bbox="849 676 1232 721">Mjesto nalaza: blizu Gradine</p> <p data-bbox="849 788 1449 878">Okolnosti nalaza: Nađena 1911. godine blizu Podgrađa.</p> <p data-bbox="849 958 1551 1370">Opis spomenika: Nadgrobna stela. Nedostaje donji dio. Na spomeniku uklesan zabat i natpisno polje. Prikaz rozete u središnjem dijelu zabata s listovima koji izlaze iz nje. Iznad krova zabata uklesani jednaki listovi, ali okrenuti u suprotnom smjeru tako da popunjavaju kutove stele. Kratica D M donesena je van natpisnog polja, a ostatak natpisa sačuvan je u šest redaka.</p> <p data-bbox="849 1451 1200 1496">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
Tekst spomenika	Restitucija	
<p data-bbox="322 1617 545 1975">D M M AVRELIO TI TIA VRSVLA FILIO INFIL ICSSIMO QVI VIXIT []N XXIII</p>	<p data-bbox="849 1729 1551 1818">D(is) M(anibus) / M(arco) Aurelio Ti/tia Ursula / filio inf<e=I>/ic(i)ssimo / qui vixit / [an]n(os) XXIII</p>	

Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Marcus	Aurelius		
	Titia	Ursula	
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Titia Ursula (mater)		Marcus Aurelius (filius)	
Karakteristični izrazi i kratice		inf(e)l(ic)issimo, qui vixit [an]n(os)	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		M. Suić, 1952, 209. ILJug 0857; EDCS-10000868; HD034403;	

<u>Kat. br.</u>	29	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="161 1196 692 1285">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23039, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
	<p data-bbox="839 636 1155 672">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="839 748 1522 837">Okolnosti nalaza: Pronađena blizu Podgrađa, 1910. godine, iznad urne koja nije sadržavala priloge.</p> <p data-bbox="839 913 1554 1218">Opis spomenika: Nadgrobna stela, s uklesanim upisanim zabatom koji ima u sredini rozetu iz koje izlaze dva lista. Vegetabilni ukras iznad zabata ispunjava kutove stele. Natpisno polje uokvireno jednostrukim urezom, a natpis je donesen u 13 redaka. Ispod natpisnog polja uklesana ascia- sjekira.</p> <p data-bbox="839 1294 1187 1330">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika	Restitucija	

D M
M AVREL
IO PAETILIO
FILIO DVLCI
SSIMO ANN
III ME VIII D
IER VIII M A
VRELIVS S
VRILLIO ET A
PVLEIA TITI
A PARENTES
PISS POSVE
RVNT

D(is) M(anibus) / M(arco) Aurel/io Paetilio / filio
dulci/ssimo ann(or)um / IIII me(nsium) VIII
d/ier(um) VIII M(arcus)A/urelius S/urilio et A/puleia
Titi/a parentes / pi(i)ss(imi) posue/runt

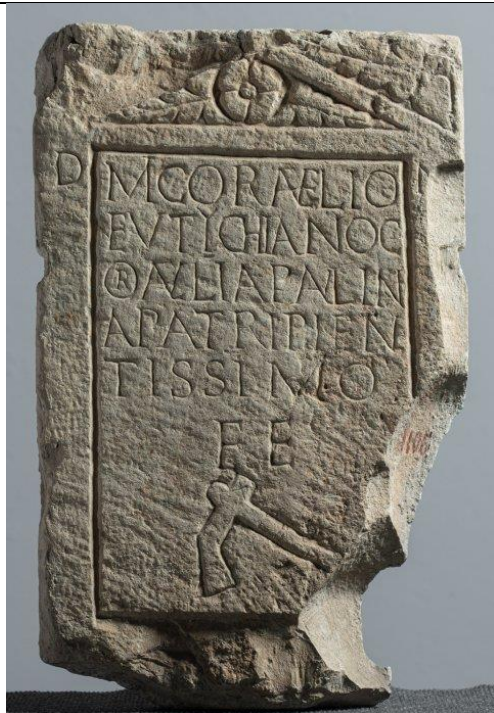
Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Marcus	Aurelius		Paetilio
Marcus	Aurelius		Surilio
	Apuleia		Titia
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Marcus Aurelis Surilio (pater) Apuleia Titia (mater)		Marcus Aurelius Paetilio (filius)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), filio dulcissimo, ann(or)um, me(nsium), dier(um), posuerunt	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		M. Suić, 1952, 209. ILJug-02, 00858; EDCS-10000869; HD034404;	

Kat. br.

30

Nalazište: Podgrađe (Asseria)

UBI ERAT LUPA (<https://lupa.at/9643>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

Mjesto pohrane: Kunsthistorisches Museum u Beču

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza:

Opis spomenika: Nadgrobna stela. Donji desni dio stele nedostaje, a ukras u gornjem dijelu djelomično otučen.

U gornjem dijelu sačuvan urezani prikaz zabata s rozetom u sredini iz koje sa svake strane izlaze listovi i popunjavaju zabatno polje. Natpisno polje uokvireno jednostrukom profilacijom. Formula DM nalazi se izvan natpisnog polja. Natpis donesen u 7 redaka. Ispod urezani prikaz sjekire.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

Restitucija

D M
M CORNELIO
EVTYCHIANO C
ORNELIA PAVLIN
A PATRI PIEN
TISSIMO
FE

D(is) M(anibus) // M(arco) Cornelio / Eutychiano C/ornelia
Paulin/a patri pien/tissimo / fe(cit)

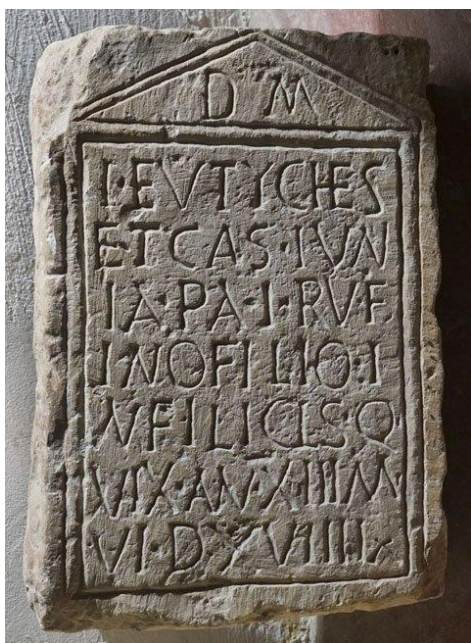
Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Marcus	Cornelius		Eutychianus
	Cornelia		Paulina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Cornelia Paulina (filia)		Marcus Cornelius Eutychianus (pater)	
Karakteristični izrazi i kratice		patri pien/tissimo, fe(cit)	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		CIL 03, 02851; CIL 05, 00198; EDCS-28300180; HD056757;	

Kat. br.

31

Nalazište: Podgrađe (Asseria)

UBI ERAT LUPA (<https://lupa.at/22884>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Nađena je 1910. godine blizu Podgrađa.

Stajala poviše urne koja nije imala priloga.

Opis spomenika: Nadgrobna stela s upisanim zabatom. Natpisno polje uokvireno jednostrukim urezom a zatim je uklesan još jedan okvir oko zabata natpisnog polja zajedno. Formula DM uklesana u zabat, a ostatak natpisa donesen u sedam redaka u natpisnom polju.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

Restitucija

D M I EVTYCHES ET CAS IVN IA PA I RVF INO FILIO I NFILICIS Q VIX AN XIII M VI D XVIII	D(is) M(anibus) // I(ulius) Eutyches / et Cas(sia) Iun/ia pa(rentes) I(ulio) Ruf/ino filio i/nfilicis(simo)(!) q(ui) / vix(it) an(nos) XIII m(enses) / VI d(ies) XVIII
--	--

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Iulius		Eutyches
	Cassia		Iunia
	Iulius		Rufinus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Iulius Eutyches (pater) Cassia Iunia (mater)		Iulius Rufinus (filius)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), filio infilicis(simo), q(ui) / vix(it) an(nos), m(enses), d(ies)	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		M. Suić, 1952, 210. ILJug-02, 0860; EDCS-10000871; HD034406;	

<u>Kat. br.</u>	32	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="118 1742 699 1787">H. LIEBL, W. WILBERG, 2006, 241, sl. 56.</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar
		<p data-bbox="788 1312 1107 1348">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="788 1424 1385 1460">Okolnosti nalaza: U blizini Trajanovih vrata.</p> <p data-bbox="788 1536 1544 1796">Opis spomenika: Nadgrobna stela kojoj nedostaje donji dio. Natpisno polje uokvireno uklesanim valovitim linijama, a iznad natpisnog polja reljefni motiv dvaju antitetično postavljenih dupina s klasjem kod repa i prikazom školjke između njih.</p> <p data-bbox="788 1863 1139 1899">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
Tekst spomenika	Restitucija	

D M MAXIM[]E FELIAE KAR ANN V MENS III MAXIMA ET SECUNDINVS PARENTIS PIENTISSIM[]	D(is) M(anibus) // Maxim(a)e f <i=e>liae / kar(issimae) ann(orom) V mens(ium) / III Maxima et / Secundinus / parentis(!) pie/ntissim[i ---] / [-----?]		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Maxima
			Maxima
			Secundinus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Maxima (mater) Secundinus (pater)		Maxima (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), ann(orom), mens(ium), parentis(!) pietissimi	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 79, sl. 56. CIL 03, 15035; EDCS-31200536; HD057619;	

Kat. br.

33

Nalazište: Podgrađe (Asseria)

M. GLAVIČIĆ, 2003, 74, sl. 3.

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Uz sjeverni kasnoantički zid u smjeru Trajanovih vrata, u sekundarnoj upotrebi kao pokrov kasnoantičkog groba.

Opis spomenika: Nadgrobna stela od lokalnog vapnenca, lijepo obrađene površine s dvostrukom profilacijom koja uokviruje natpisno polje. Natpis kvalitetno izrađen u šest redova. Manji gornji dio je odlomljen kao i mali dio profilacije s desne strane natpisnog polja.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika		Restitucija	
D M T PLAETO T F POSTV MINO IVLI A SEVERINA FIL		D(is) M(anibus) / T(ito) Plaeto/rio T(iti) f(ilio) Postu/mino Iuli/a Severina / fil(io)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Titus	Plaetorius	Titi f.	Postuminus
	Iulia		Severina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Iulia Severina (mater)		Titus Plaetorius Titi f. Postuminus (filius)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus)	
Datacija		2. st.	
Literatura		M. Glavičić, 2003, 74, sl. 3. D. Maršić, 2005, 33. AE 2003, 1334; AE 2005, 1190; HD045058;	

<u>Kat. br.</u>	34	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p data-bbox="161 1498 655 1532">H. LIEBL, W. WILBERG, 2006, 231.</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar
		Mjesto nalaza: Gradina
		<p data-bbox="791 1330 1541 1420">Okolnosti nalaza: Uzidano u temelj crkvice Sv. Duha, na sjevernoj strani.</p> <p data-bbox="791 1496 1374 1529">Opis spomenika: Fragment nadgrobne stele.</p> <p data-bbox="791 1606 1139 1639">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
Tekst spomenika	Restitucija	
<p data-bbox="373 1789 440 1823">D []</p> <p data-bbox="331 1843 491 1877">[]AEBIA[]</p> <p data-bbox="320 1897 496 1930">ANE FIL I[]</p> <p data-bbox="339 1951 477 1984">SSIME []</p>	<p data-bbox="804 1827 1528 1917">D(is) [M(anibus)] / [B]aebia[e ---]/an(a)e fil(iae) I(?)[---] /ssim(a)e [---] / [-----</p>	

[
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Baebia		Valeriana/ Ulpiana
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		Baebia Valeriana/Ulpiana (filia)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), infelicissima/carissima?	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 231. CIL 03, 15030, 1; EDCS-31200530; HD057601;	

<u>Kat. br.</u>	35	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p>UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22994, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	Mjesto nalaza: Gradina
	Okolnosti nalaza:	Opis spomenika: Nadgrobna stela.
Tekst spomenika		Restitucija

CAESILIAE T F TERVTLLIN AE		Caesiliae T(iti) f(iliae) / Tertullin/ae	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Caesilia	Titi f.	Tertullina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		Caesillia T. f. Tertullina	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		Rani principat	
Literatura		A. Kurilić, 2010, 196. EDCS-63400010; TM 660750;	
Komentar		Moguće je da je <i>Caesia Tertullina</i> u srodstvu s Cezijom Tertulom (kat. br. 21) te da im je objema otac Tit Cezije koji Tertulini podiže spomenik.	

<u>Kat. br.</u>	36	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
 <p>A. KURILIĆ, 2006, 27, sl. 11.</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
	Mjesto nalaza: Gradina	
	Okolnosti nalaza:	
	Opis spomenika: Nadgrobna stela koja je odlomljena sa svih strana. Sačuvan mali dio natpisa.	
Vrsta natpisa: sepulkralni		
Tekst spomenika		Restitucija

] []GVRI[] []VNTIA[] []NTIN[] [-----] / [--- Au?]guri[nus? ---] / [--- Arr?]untia[e? ---] / [--- -]ntin[ae? ---] / [-----
---	---

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Arruntia		Florentina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Arruntia Florentina (incerti)		auguri (?)	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		Druga pol. 1.st.	
Literatura		I. Fadić, 1990, 717. A. Kurilić, 2006, 27, sl. 11. H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 80. CIL 03, 15028; AE 1991, 1293; EDCS-03700663; HD051035;	

<u>Kat. br.</u>	37	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
------------------------	----	--------------------------------------

D. MARŠIĆ, 2005, 31, sl. 4.

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Otkrivena 1900. godine prilikom istraživanja austrijskoga arheološkog instituta, zapadno od Trajanovih vrata.

Opis spomenika: Tripartitna nadgrobna ara. Nedostaju baza i krunište. Na osnovu are Gaja Ticija Priscina možemo rekonstruirati i izgled ove are. Natpisno polje ukovireno 'S' profilacijom, uokolo kojeg je ostala neukrašena jednostavna traka.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

Restitucija

C O P P I O
C F C L A
C L E M E N T I
R V S T I C E L L I
A N X V I B A E B I
T F O P P I A M A T
F P

C(aio) Oppio / C(ai) f(ilio) Cla(udia) / Clementi / Rusticell[o] / an(norum) XVI Baebi[a] / T(iti) f(ilia) Oppia mat[er] / f(ilio) p(osuit)

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen	Tribus
Caius	Oppius	Cai f.	Clemens Rusticellus	Claudia
	Baebia	Titi f.	Oppia	

Komemorator/ komemoratorica (odnos)

Komemorirani/ Komemorirana (odnos)

Baebia Titi f. Oppia (mater)

Caius Oppius Cai f. Clemens Rusticellus (filius)

Karakteristični izrazi i kratice	an(norum), f(ilio) p(osuit)
Datacija	1. st.
Literatura	D. Maršić, 3, 2005, 31, sl. 4. CIL 03, 15036, 1; AE 2005, 1190; EDCS-31200538; HD052482;

<u>Kat. br.</u>	38	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
------------------------	----	--------------------------------------

D. MARŠIĆ, 2005, 33, sl. 5.

Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Otkrivena s unutrašnje strane kasnoantičkog zida, blizu jugozapadnih vrata Aserije 1999. godine. Pronađena je u funkciji spolije, razdvojena, s kruništem i bazom koji su stajali jedan na drugome, a kvadar par metara južnije.

Opis spomenika: Tripartitna nadgrobna ara. Profilirana baza (cyma reversa), profilirano krunište (cyma reversa, cyma recta), kvadar okomito izdužen, sa 'S' profiliranim okvirima na tri strane. Prednja strana unutar okvira sadrži natpis raspoređen u devet redaka.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

D M
 C T PRISCINO
 AED IIVIR A
 NNORVM
 XXXIII M VII D
 VIII LETILIA FR
 VCTA MATER F
 ILIO PIENTIS
 SIMO FECIT

Restitucija

D(is) M(anibus) / C(aio) T(itio) Priscino / aed(ili)
 Iivir(o) a/nnorum / XXXIII m(ensium) VII / d(ierum) /
 VIII L(a)etilia Fr/ucta mater f/ilio pientis/simo fecit

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen

Nomen

Filijacija

Cognomen

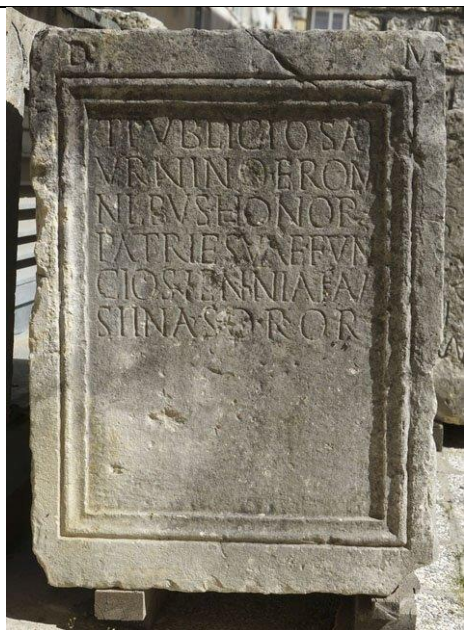
Caius

Titius

Priscinus

	Laetilia		Fructa
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Laetilia Fructa (mater)		Caius Titius Priscinus (filius)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), annorum, m(ensium), d(ierum), filio pientissimo fecit	
Datacija		Sredina 2.st.	
Literatura		I. Fadić, 2001, 157. D. Maršić, 2005, 32, sl. 5. A. Kurilić, 2006, 42. AE 2001, 1624 (B); AE 2005, 1190; EDCS-24200371; HD039797;	
Komentar		Letilija Frukta postavila je još jedan natpis pronađen u Perušiću svojoj majci Letiliji Aprili (kat. br. 50.)	

<u>Kat. br.</u>	39	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
------------------------	----	--------------------------------------

UBI ERAT LUPA (<https://lupa.at/23221>, pristupljeno 4. siječnja 2025.)

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Bupalovac, njiva braće Katić.

Opis spomenika: Nadgrobna ara tripartitnog tipa. Kratica D M nalazi se izvan natpisnog polja, raspoređena u gornjem desnom i lijevom kutu spomenika. Ostatak natpisa sačuvan unutar natpisnog polja je u sedam redaka.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

Restitucija

D M
T PVBLICIO SAI
VRNINO ER OM
NLBVS HONOR
PATRIE SVAE FVN
CIO SIENNIA FAV
SIINA SOROR

D(is) M(anibus) // T(ito) Publicio Sa<t=i>/urnino
<f=E>r(atri) om/n<i=L>bus honor(ibus) / patri(a)e suae
fun/c<t=i>o S<t=i>ennia Fau/s<t=i>ina soror

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Titus	Publicius		Saturninus
	Stennia		Faustina
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Stennia Faustina (soror)		Titus Publicius Saturninus (frater)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), omn{i}bus honor(ibus) (functus)	
Datacija		Prva pol. 2. st.	

Literatura	A. Kurilić, 2006, 34. P. Sticotti, 1893, 45. CIL 03, 09941; EDCS-30301453; HD057593;
-------------------	--

<u>Kat. br.</u>	40	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
------------------------	----	--------------------------------------

H. LIEBL, W. WILBERG, 2006, 241, sl. 57.

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: U blizini Trajanovih vrata.

Opis spomenika: Nadgrobna stela kojoj nedostaje gornji dio. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

]

D[]

XX[]

ZOSIM[]

VXORI I[]

F

Restitucija

-----] / D[---] / XX[---] / Zosim[us] / uxori I(?)[-] /
f(ecit)

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Zosimus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Zosimus (maritus)		(uxor)	
Karakteristični izrazi i kratice		annorum?, f(ecit)	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		H. Liebl, W. Wilberg, 1908, 81, sl. 57. CIL 03, 15036, 2; EDCS-31200539; HD057621;	

Kat. br.

41

Nalazište: Podgrađe (Asseria)

D. MARŠIĆ, 2005, 29, sl. 3.

Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Pronađena zapadno od Trajanovih vrata kao spolija u kasnoantičkom zidu. Jedan manji fragment pronadjen je na groblju kod crkve Sv. Duha i po svoj prilici pripada istom spomeniku.

Opis spomenika: Nadgrobna ara. Natpis obrubljen kimom reversom i širokom trakom ispunjenom vegetabilnim motivom. Ime žene koje se rekonstruira kao Barbia je samo pretpostavka s obzirom na to da prvo slovo jednako tako može biti i 'P'.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

Restitucija

L IVLIVS []LA PR[]
CVLVSSIBI []X IVLIO
AETORI ET F[]BI[]
[]

L(ucius) Iulius [L(uci)? f(ilius) Cl]a(udia) Pr[o]/culus
sibi [et Se]x(to) Iulio / Aetori et B[ar]bi[ae ...]

Onomastička analiza navedenih osoba

Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen	Tribu
Lucius	Iulius	Luci f.	Proculus	Claudia
Sextus	Iulius		Aetor	
	Barbia			

Komemorator/ komemoratorica (odnos)

Komemorirani/ Komemorirana (odnos)

Lucius Iulius Luci f. Proculus (incerti)

L. Iulius L. f. Proculus (sibi)
Sextus Iulius Aetor (incerti)
Barbia (incerti)

Karakteristični izrazi i kratice	
Datacija	Rani principat
Literatura	D. Maršić, 2005, 26, sl. 3. CIL 03, 15032; CIL 03, 15031a; AE 2005, 1190; HD052483;

<u>Kat. br.</u>	42	Nalazište: Podgrađe (Asseria)
------------------------	----	--------------------------------------

A. KURILIĆ, 2007, 88, sl. 5.

Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac

Mjesto nalaza: Gradina

Okolnosti nalaza: Spolija u nasipu kasnoantičkog obrambenog nasipa, paralelnog sa sjevernim dijelom kasnorepublikanskog bedema.

Opis spomenika: Trodijelna profilirana monolitna ara. Izrađena je od vapnenca lošije kvalitete. Izgled are odaje dojam rustikalnosti zbog kasnije uporabe u funkciji spolije. Nedostaje dio kruništa i lijeva bočna strana. Sastoji se od baze, tijela i kruništa. Profilirana baza postavljena je na četvrtasto postolje. Uže tijelo s jednostavno uokvirenim natpisnim poljem. Na tijelo nasjeda profilirano krunište s jednostavnim niskim zabatom i akroterijima koje završava centralno postavljenim stiliziranim češerom. Obje bočne strane u donjem dijelu imaju izbočinu koja je je trebala biti obrađena u nekakav reljefni motiv, što znači da ara nikad nije dovršena. Kratica D M isklesana u gornjoj vodoravnoj gredi, s tim da sigla D nije sačuvana. Ostatak natpisa donesen u šest redaka.

Vrsta natpisa: sepulkralni

Tekst spomenika

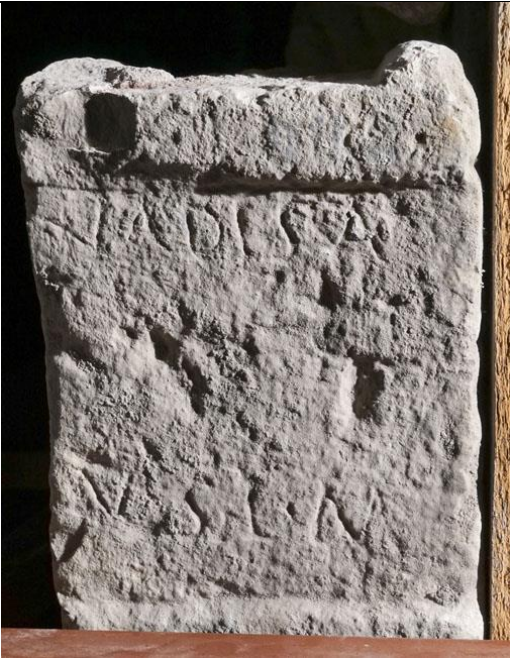
Restitucija

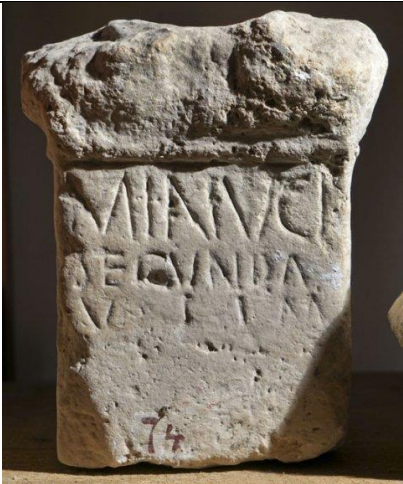
[] M			
ADIVTORI CONI VGI BENE MERE NTI CON QVO VIXI ANNOS XXXVIII M III SEXTILIA I NFGENVA F ECIT	[D(is)] M(ani bus) / Adiutori, coni/ugi bene mere /n ti con quo vixi(t) / annos XXXVIII / m(enses) III Sextilia I/<n =NF>ge nua f/ecit		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Adiutorio		
	Sextilla		Ingenua
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Sextilla Ingenua (uxor)		Adiutorio (maritus)	
Karakteristični izrazi i kratice		bene merenti, quo vixi annos, fecit	
Datacija		2. ili 3. st.	
Literatura		A. Kurilić, 2007, 85, sl. 5. AE 2007, 1107; EDCS-46600041; HD035130;	

<u>Kat. br.</u>	43	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika: Liburnski cipus. Sačuvan samo središnji dio natpisnog polja.	
Vrsta natpisa: sepulkralni			
Tekst spomenika		Restitucija	
] []ORVM [] [] V DIERV [] [] AEDILI II [] [] O MVNAT [] [] COSMIA M [] [] INFELICIS [] [-----] / [--- ann]orum [---] / [mensium] V dieru[m ---] / [---] aedili II[viro] / [---]o Munat[ia ---] / [---] Cosmia m[arito ---] / [---] infelicis[simo] / [-----	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen		Nomen	
		[-----]	
		Munatia	
		Cosmia	
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Munatia Cosmia (odnos)		[-----] (maritus)	
Karakteristični izrazi i kratice		ann]orum,[mensium], dieru[m], infelicis[simo], [posuit?]	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		A. Kurilić, 2006, 54. CIL 03, 09940; HD057594;	

Kat. br.	44	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="60 1128 785 1218">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/24150, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		<p data-bbox="820 286 1372 322">Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar</p> <p data-bbox="820 506 1139 542">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="820 613 1062 649">Okolnosti nalaza:</p> <p data-bbox="820 721 1544 1034">Opis spomenika: Votivna ara. Otučen joj je gornji dio. Četvrtasta baza, iznad koje se nalazi jednostruka profilacija na koju naliježe kvadar are. S lijeve bočne strane reljefno je izrađen prikaz jareta koji jede grožđe ispod loze, a s desne je strane prikazana pantera s tirsosom. Natpis je donesen u pet redaka.</p> <p data-bbox="820 1106 1117 1142">Vrsta natpisa: votivni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
LIBERO PATRI SAC IVLIA FIRMI LLA V S L M		Libero Patri / sac(rum) / Iulia Firmi/Ila v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Iulia		Firmilla
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		Iulia Firmilla	

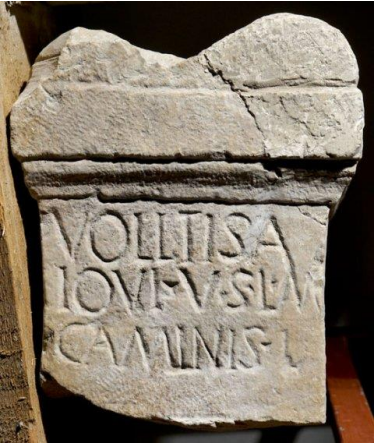
Karakteristični izrazi i kratice	sac(rum), v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito)
Datacija	Rani principat
Literatura	I. Jadrić- Kučan, 2005, 58. CIL 03, 09934; EDCS-30301441; HD058028;

Kat. br.	45	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar		
	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Vrsta natpisa: votivni		
UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/23036 , pristupljeno 4. siječnja 2025.)			
Tekst spomenika		Restitucija	
] VADISA V S L M		-----] / Vadisa / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Vadisa
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		Vadisa	
Karakteristični izrazi i kratice		v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		V. Zović, A. Kurilić, 2015, 436. CIL 03, 09936; EDCS-30301443; HD058030;	

Kat. br.	46	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22969, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Mala žrtvena ara. Vrsta natpisa: votivni		
	Tekst spomenika		Restitucija
MINVCI SECVNDA V S L M		Minuci(a) / Secunda / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Minucia		Secunda
Božanstvo		Dedikantica	
		Minucia Secunda	
Karakteristični izrazi i kratice		v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		V. Zović, A. Kurilić, 2015, 437. CIL 03, 13994; EDCS-31900021; HD058063;	

<u>Kat. br.</u>	47	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika: Votivna ara. Slova SV u posljednjem retku su prilikom pronalaska bila sačuvana.	
Vrsta natpisa: votivni			
Tekst spomenika		Restitucija	
<p style="text-align: center;">I O M CASSIA PA[] []A EX V[] []</p>		<p style="text-align: center;">I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Cassia Pa[uli?]/[n?]a ex v[oto] / [--- posuit]</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Cassia		Paulina
Božanstvo		Dedikantica	
Iuppiter		Cassia Paulina	
Karakteristični izrazi i kratice		I(ovi) O(ptimo) M(aximo), ex v[oto], [po]su[it]	
Datacija		Rani principat	
Literatura		CIL 03, 09933; EDCS-30301440; HD058027;	

Kat. br.	48	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>A. KURILIĆ, 2006, 55, sl. 28.</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar		
	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Vrsta natpisa: počasni/sepulkralni		
Tekst spomenika		Restitucija	
] []ORINA []D L P		[Vict?]orina[e?] / [d(ecreto)] d(ecurionum) l(oco) p(ublice) [d(ato)]	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			[Vict?]orina[e?]
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		[Vict?]orina[e?]	
Karakteristični izrazi i kratice		d(ecurionum) l(oco) p(ublice) [d(ato)]	
Datacija		Sredina 2. st. (?)	
Literatura		A. Kurilić, 2006, 55, sl. 28. CIL 03, 13996; CIL 03, 13996; EDCS-31900022; HD057595;	

<u>Kat. br.</u>	49	Nalazište: Asseria	
 <p>UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22968, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar		
	Mjesto nalaza: Kula Atlagić Okolnosti nalaza: Nađena je na njivi prilikom oranja 1951. godine kod Atlagić kule. Opis spomenika: Mala votivna ara. Sačuvan joj je samo donji dio. Natpis je u tri retka. Vrsta natpisa: votivni		
Tekst spomenika	Restitucija		
VOLLTISA IOVI V S L M CAMINIS L	Volltisa / Iovi v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Camini s l(iberta)		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Volltisa	Camini s l.	
Božanstvo	Dedikantica		
Iuppiter	Volltisa Camini s l.		
Karakteristični izrazi i kratice	Iovi, v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)		
Datacija	Rani principat		
Literatura	M. Suić, 1950/51, 236. V. Zović, A. Kurilić, 2015, 435. ILJug 0856; EDCS-10000867; HD034402;		

Kat. br.	50	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22941, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar		
	Mjesto nalaza: Gradina kod Perušića Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Votivna ara kojoj je otučen gornji dio. Natpis sačuvan i donesen u četiri retka. Vrsta natpisa: votivni		
Tekst spomenika		Restitucija	
VESIA C F QVI NCTA V S L M		Vesia / C. f. Qui/ncta / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Vesia	Cai f.	Quincta
Božanstvo		Dedikantica	
		Vesia Cai f. Quincta	
Karakteristični izrazi i kratice		v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	
Datacija		Rani principat	
Literatura		V. Zović, A. Kurilić, 2015, 437. CIL 03 9937; EDCS-30301449; HD058031;	

<u>Kat. br.</u>	51	Nalazište: Perušić (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Kaštel u Perušiću	
		Mjesto nalaza: Perušić	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus.	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
D M LAETILIAE APRILLAE LAETILIA FRVCTA MATRI EECIT		D(is) M(anibus) / Laetiliae / Aprillae / Laetilia / Fructa / matri <f=E>ecit	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Laetilia		Aprilla
	Laetilia		Fructa
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Laetilia Fructa (filia)		Laetilia Aprilla (mater)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), fecit	
Datacija		Sredina 2. st.	
Literatura		CIL 03, 02852; EDCS-28300181; HD058022;	
Komentar		Letilija Frukta je postavila još jedan natpis i to onaj svome sinu Gaju Titu Priscinu (kat. br. 38).	

<u>Kat. br.</u>	52	Nalazište: Kožlovac (Asseria)	
 <p data-bbox="60 840 758 929">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22991, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	Mjesto nalaza: Kožlovac
		<p data-bbox="790 515 1037 548">Okolnosti nalaza:</p> <p data-bbox="790 627 1548 884">Opis spomenika: Nadgrobna stela s upisanim zabatom. Unutar zabata rozeta s listovima koji popunjavaju kutove zabata. Iznad zabata vegetabilni motivi koji popunjavaju kutove stele. Natpisno polje uokvireno jednostrukim urezom. Natpis izveden u šest redaka.</p> <p data-bbox="790 952 1141 996">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="311 1120 502 1422">D M EPICATIE C OIVGI GEM INVS MARIT VS B M PO SVIT</p>		<p data-bbox="845 1209 1492 1299">D(is) M(anibus) / Epicati(a)e c/o(n)iugi Gem/inus marit/us b(ene) m(erenti) po/suit</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Epicatia
			Geminus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Geminus (maritus)		Epicatia (uxor)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), b(ene) m(erenti) posuit	
Datacija		Kasni principat	

Literatura

G. de Bersa, 1923, 415.
ILJug-03, 02842; EDCS-10101865; HD035458;

<u>Kat. br.</u>	53	Nalazište: Kožlovac (Asseria)	
 <p data-bbox="60 779 753 869">UBI ERAT LUPA (https://lupa.at/22990, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar	Mjesto nalaza: Kožlovac Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Nadgrobna stela s akroterijima u dva gornja kuta u kojima su reljefno isklesane rozete. Vrsta natpisa: sepulkralni
		Tekst spomenika	
D M AGATE SAECVNDI NO FILIO AN XV SV PO []		D(is) M(anibus) / Agat(h)e / Saecundi/no(!) filio / an(norum) XV / SV PO / [-----]	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
			Agat(h)e
			Saecundinus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Agat(h)e (mater)		Saecundinus (filio)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), an(norum)	
Datacija		Kasni principat	

Literatura

G. de Bersa, 1923, 416.
ILJug 2841; EDCS-10101864; HD035457;

<u>Kat. br.</u>	54	Nalazište: Kožlovac (Asseria)	
		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej u Benkovcu	
		Mjesto nalaza: Kožlovac	
		Okolnosti nalaza: Pronađen na njivi Podvornice Dušana Bašića pri oranju 1947. godine.	
		Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nema sačuvan donji dio. U gornjem dijelu trupa, dvostruka profilacija, iznad koje je jednostruka traka. Na bazi kalot prstenasta profilacija. Kalota bez skvama. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom, iako donji dio nije sačuvan. Natpis donesen u četiri retka.	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
TITO MA MAESTRO PRISCA FR ATRI P		Tito Ma/maestro / Prisca fr/atri p(osuit)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Titus	Mamaester		
			Prisca
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Prisca (soror)		Tito Mamaestro (frater)	
Karakteristični izrazi i kratice		fratri p(osuit)	

Datacija	Rani principat
Literatura	M. Suić, 1950/51, 234. I. Fadić, 1990, 264. ILJug 0864; EDCS-10000875; HD034410;

<u>Kat. br.</u>	55	Nalazište: Buković (Asseria)	
		Mjesto pohrane:	
		Mjesto nalaza: Buković	
		Okolnosti nalaza: U sekundarnoj upotrebi.	
		Opis spomenika:	
Vrsta natpisa: sepulkralni			
Tekst spomenika		Restitucija	
<p style="text-align: center;">D M []ALIAE MAXIME VERATI VS MAXIMVS CONIVGI PI []TISSIME T VALIVS MAX []VS FRATER SORORI CAR []ME QVE VIXIT AN XX B M []I P</p>		<p style="text-align: center;">D(is) M(anibus) / [V]aliae Maxim(a)e Verati/us Maximus coniugi pi/[en]tissim(a)e <e>t Valius Max/[im]us frater sorori car/[issi]m(a)e qu(a)e vixit an(nos) XX / b(ene) m(erenti) [---]I p(osuerunt)</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Valia		Maxima
	Veratius		Maximus
	Valius		Maximus
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Veratius Maximus (maritus) Valius Maximus (frater)		Valia Maxima (uxor et soror)	
Karakteristični izrazi i kratice		D(is) M(anibus), car[issi]m(a)e, qu(a)e vixit an(nos), b(ene) m(erenti), p(osuerunt)	
Datacija		Kasni principat	

Literatura

CIL 03, 09943 (B);
CIL 03, 13254; EDCS-31400329; HD058034;

<u>Kat. br.</u>	56	Nalazište: Lepuri (Asseria)	
 <p data-bbox="220 1193 592 1229">D. MARŠIĆ, 2005, 37, sl. 9.</p>		Mjesto pohrane: Zavičajni muzej u Benkovcu	
		<p data-bbox="791 356 1086 392">Mjesto nalaza: Lepuri</p> <p data-bbox="791 468 1517 611">Okolnosti nalaza: Pronađen na njivi Dolac u Lepurima, području groblja tamošnje <i>villae rusticae</i>, prilikom micanja kamene gomile.</p> <p data-bbox="791 687 1544 1272">Opis spomenika: Nadgrobna ara izrađena iz jednog komada kamena. Oštećena joj je desna strana u cijeloj visini, pa joj nedostaje i dio baze na toj strani. Spomenik je sadržavao na gornjem dijelu sa sve četiri strane zabat, s rozetom u sredini (sačuvane su tri strane). Zabati sa svake strane imaju akroterije. S donje i gornje strane kvadera are nalazi se jednostruka profilacija na koju u gornjem dijelu naliježe zaobljena profilirana traka. Na gornjoj strani kruništa nalazi se udubljenje za žrtvu ljevanicu. Tekst je u cijelosti sačuvan, s manjim oštećenjima i donesen je u četiri reda.</p> <p data-bbox="791 1348 1139 1384">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="373 1507 440 1538">D M</p> <p data-bbox="328 1561 485 1592">RVBRIA R</p> <p data-bbox="328 1615 485 1646">ESTVTA S</p> <p data-bbox="316 1668 497 1700">VIVA FECIT</p>		<p data-bbox="836 1570 1497 1606">D(is) M(anibus) / Rubria R/estuta s(ibi) / viva fecit</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Rubria		Restuta
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	

	Rubria Restuta (sibi)
Karakteristični izrazi i kratice	D(is) M(anibus), viva fecit
Datacija	Druga pol. 2. st.
Literatura	I. Fadić, 2004, 86. D. Maršić, 2005, 36, sl. 9. AE 2004, 1115; AE 2005, 1190; EDCS-34100072; HD051038;

<u>Kat. br.</u>	57	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="261 1099 609 1133">I. FADIĆ, 2004, 86, sl. 14.</p>		Mjesto pohrane: incerti	
		<p data-bbox="849 376 1166 409">Mjesto nalaza: Gradina</p> <p data-bbox="849 488 1501 573">Okolnosti nalaza: Kod druge kasnorepublikanske kule, u blizini Trajanovih vrata.</p> <p data-bbox="849 651 1544 1182">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Natpis otučen tako da su ostali samo krajevi od pet redaka teksta. Spomenik leži na prstenastoj bazi. Gornji i donji dio spomenika prati dvostruka zaobljena profilacija. Kalotu od tijela dijeli jednostruka trakasta profilacija na kojoj je još jedna prstenasta profilacija. Sačuvani dio kalote ima uklesane skvame. Masivnog je cilindričnog tijela na kojemu se nalazi natpis uokviren dvostrukom profilacijom.</p> <p data-bbox="849 1261 1198 1294">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>	
Tekst spomenika		Restitucija	
<p data-bbox="400 1417 472 1451">[]AS</p> <p data-bbox="400 1469 472 1503">[]TI</p> <p data-bbox="384 1525 488 1559">[]SELL</p> <p data-bbox="384 1581 488 1615">[]ESC</p> <p data-bbox="384 1637 488 1671">[]ORI</p>		<p data-bbox="935 1536 1461 1570">[---]as / [---]ti/ [---]sell / [---]esc / [---]ori</p>	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		(uxor)	

Karakteristični izrazi i kratice	
Datacija	1. st./ 2. st.
Literatura	I. Fadić, 2004, 85, sl. 14. HD056492;

<u>Kat. br.</u>	58	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: incerti	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika:	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
CA[]C[] LIANC[]PI ENTISSIMO VIXIT PLVS [] NVS ANNIS X[] IM[]ELIX MA[] []T[]		Ca[c]/lianc[---] pi/entissimo / vixit plus [mi]/nus annis [---] / i<n=M>[f]elix ma[ter] / [---]t[
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
(mater)			
Karakteristični izrazi i kratice		pientissimo, vixit plus [mi]nus annis	
Datacija		Kasni principat	
Literatura		CIL 03, 02854 (B); CIL 03, 09931; EDCS-28300183; HD058023;	

<u>Kat. br.</u>	59	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: incerti	
		Mjesto nalaza: Gradina	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika:	
Vrsta natpisa: sepulkralni			
Tekst spomenika		Restitucija	
] []ILINAE [] []VTIVS L[] [-----] [---]ilinae [---] [---]utius L[---] [-----	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
]ilina		
	[---]utius		
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
[---]utius (incerti)]ilina (incerti)	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija			
Literatura		CIL 03, 09947; EDCS-30301461; HD058039;	

<u>Kat. br.</u>	60	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
		Mjesto pohrane: incerti	
		Mjesto nalaza: Lisičić, sekundarna uporaba	
		Okolnosti nalaza:	
		Opis spomenika:	
Vrsta natpisa: sepulkralni			
Tekst spomenika		Restitucija	
] []IA[] F[]INAE []IVS []DVS M[]		-----]ia[---] / []F[---]inae [---] / [---]ius [---] / [---]dus [---]] / m)	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	---]iae		F[aust?]inae
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
		---]iae F[aust?]inae	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		Kasni principat	
Literatura		CIL 03, 13255; EDCS-31400330; HD058251;	

Kat. br.	61	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>M. SUIĆ, 1950/1951, slika na str. 235</p>	Mjesto pohrane: zbirka Vladana Desnice u Islamu Grčkom Mjesto nalaza: prema izjavi vlasnika zbirke, potječe s Gradine. Okolnosti nalaza: Opis spomenika: Fragment votivne are. Sačuvan je samo gornji dio spomenika i natpis gotovo u cjelosti. Natpis je u četiri retka. Vrsta natpisa: votivni		
	Tekst spomenika	Restitucija	
RVBRIA CEVNI F POLA SALVTI VS []	Rubria / Ceuni f(ilia) Pola / Saluti / v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)]		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
	Rubria	Ceuni f.	Pola
Božanstvo	Dedikantica		
Salus	Rubria Ceuni f. Pola		
Karakteristični izrazi i kratice	Saluti, v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)]		
Datacija	Rani principat		
Literatura	M. Suić, 1950/51, 235. V. Zović, A. Kurilić, 2015, 436. ILJug 0868; EDCS-10000879; HD034504;		

<u>Kat. br.</u>	62	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p data-bbox="357 999 534 1016">EDR - Epigraphic Database Roma</p> <p data-bbox="60 1048 770 1137">EPIGRAPHIC DATABASE ROMA (Izvor fotografije, pristupljeno 4. siječnja 2025.)</p>		Mjesto pohrane: Arheološki muzej Este	<p data-bbox="799 432 1485 521">Mjesto nalaza: incerti, pretpostavlja se da potječe iz Aserije</p> <p data-bbox="799 600 1043 633">Okolnosti nalaza:</p> <p data-bbox="799 712 1538 1126">Opis spomenika: Nadgrobni spomenik tipa tzv. liburnski cipus. Nedostaje mu šišarka. Prstenasta baza, na prijelazu u cilindrično tijelo ukras u obliku listova akanta. Isti ukras ponavlja se na gornjem dijelu trupa. Jednostruka traka i na prijelazu u kalotu jednostruka profilacija. Kalota prekrivena skvamama. Natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom. Natpis donesen u pet redaka.</p> <p data-bbox="799 1205 1145 1238">Vrsta natpisa: sepulkralni</p>
		Tekst spomenika	Restitucija
<p data-bbox="339 1361 491 1608">L TROSIO CRESCEN TI TROSI A TERTIA F P</p>	<p data-bbox="903 1429 1433 1518">L(ucio) Trosio/ Crescen/ti Trosi/a Tertia/ f(ilia) p(osuit)</p>		
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Lucius	Trosius		Crescens
	Trosia		Tertia
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	

Trosia Tertia (filia)	Lucius Trosius Crescens (pater)
Karakteristični izrazi i kratice	f(ilia) p(osuit)
Datacija	1. st. po Kr.
Literatura	S. Don, 2018, 100. CIL 05, 03051; CIL 06, 36458; EDCS-04202098;

<u>Kat. br.</u>	63	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>M. GLAVIČIĆ, 2003., 85, sl. 7.</p>	Mjesto pohrane: Zavičajni muzej Benkovac		
	Mjesto nalaza: Gradina		
		Okolnosti nalaza: Korišten kao pokrov kasnoantičkog groba 22 kod sjevernog antičkog zida.	
		Opis spomenika: Monumentalna stela. Ukas u vidu profilacije koja uokviruje natpisno polje. Sačuvani su posljedni retci natpisa koji su zauzimali otprilike dvije trećine natpisnog polja. Slovo M nalazi se na desnoj bočnoj strani spomenika koje je vjerojatno bilo dio posvete <i>Dis Manibus</i> ili radionička oznaka.	
		Vrsta natpisa: sepulkralni	
Tekst spomenika		Restitucija	
]NAE PCLI []SPVBLVS FILVS [] V F M		-----]nae PCLI [-]SPVBLVS fil(i)us [-----] v(ivus,-a?) f(ecit) M	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Karakteristični izrazi i kratice		v(ivus,-a?) f(ecit)	

Datacija	Rani principat
Literatura	M. Glavičić, 2003, 86, sl. 7. AE 2003, 1336; EDCS-30101166; HD045060;
Komentar	Slabo sačuvan natpis. Na osnovu sufiksa <i>-nae</i> spomenik je uvršten u ovu bazu podataka.

<u>Kat. br.</u>	64	Nalazište: Podgrađe (Asseria)	
 <p>K. A. GUINO, 2007, 156, sl. 12.</p>	Mjesto pohrane: Arheološki muzej Zadar		
	Mjesto nalaza: Gradina Okolnosti nalaza: U blizini cisterne. Opis spomenika: Fragment spomenika. Sačuvan mali dio pa nije sigurno kako je izgledao. Vrsta natpisa: sepulkralni		
Tekst spomenika		Restitucija	
[]SAE[] []AVG [] [---]SAE[---] / [---]AUG[---]	
Onomastička analiza navedenih osoba			
Praenomen	Nomen	Filijacija	Cognomen
Komemorator/ komemoratorica (odnos)		Komemorirani/ Komemorirana (odnos)	
Karakteristični izrazi i kratice			
Datacija		Kasni principat	
Literatura		K. A. Giunio, 2007, 146, sl. 12. CIL 03, 15029;	
Komentar		Nije sigurno o čemu se radi. Na osnovi ligature AE, uvršten je u ovu bazu podataka.	

13. POPIS LITERATURE

ALFÖLDY, G., 1969. – Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Winter, Heidelberg.

ASSMANN, Jan, 1995. – Jan Assman, *Collective Memory and Cultural Identity*, New German Critique 65, 125–133.

BECKER, H., 2016. – Hilary Becker, *Roman Women in the Urban Economy: Occupations, Social Connections, and Gendered Exclusions*, u: Stephanie Lynn Budin & Jean MacIntosh Turfa (ur.), *Women in Antiquity: Real Women across the Ancient World*, Routledge, London/New York, 915–931.

BELTRÁN-LLORIS, F., 2015. – Francisco Beltrán-Lloris, *The “Epigraphic Habit” in the Roman World*, in *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, Christer Bruun and Jonathan Edmondson (ur.), Oxford University Press, Oxford, 131-153.

BERSA G., 1923. – Giuseppe de Bersa, *Dalmatia*, *Notizie degli Scavi di Antichità*, 20, 413–418.

BRUNET, L. M. A., 2022. – Lisa M. A. Brunet, *Grandparents in the Roman Empire: The Evidence of the Latin West*, doktorski rad, University of Manchester.

BURTON, P. J., 2004. – Peter J. Burton, *Amicitia in Plautus: A Study of Roman Friendship Processes*, *American Journal of Philology*, 125 (2), 209–243.

CARROLL, M., 2011. – Maureen Carroll, *Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and Erasing Identities in Roman Funerary Commemoration*, in P.M. Carroll & J. Rempel (ur.), *Living through the Dead: Burial. and Commemoration in the Classical World*, Oxbow Books, Oxford, 65-90.

CROOK, Z., 2009. – Zeba Crook, *Honor, Shame, and Social Status Revisited*, *Journal of Biblical Literature*, 128, 591–611.

ČAČE, S., 1993. – Slobodan Čače, *Prilozi povijesti Liburnije u 1. st. prije Krista*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 35, 1–35.

DIXON, S., 1988. – Suzanne Dixon, *The Roman Mother*, University of Oklahoma Press.

DIXON, S., 2011. – Suzanne Dixon, *From Ceremonial to Sexualities: A Survey of Scholarship on Roman Marriage*, u: Beryl Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, Wiley-Blackwell, Oxford, 245-261.

DOLANSKY F., 2012. – Fanny Dolansky, *Playing with Gender: Girls, Dolls, and Adult Ideals in the Roman World*, *Classical Antiquity*, 31(2), 256–292.

DON, S., 2018. – Simone Don, *Tre cippi liburnici nella collezione Obizzi*, *MHM*, 5, 99-112.

EVANS- GRUBBS, J., 2002. – Judith Evans-Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, Routledge, London/New York.

FADIĆ, I., 1988. – Ivo Fadić, *Liburnski nadgrobni spomenik u Veroni*, *Diadora*, 10, 73- 99.

FADIĆ, I., 1990. – Ivo Fadić, *Aruntii u Asseriji*, *Arheološki Vestnik*, 41, Ljubljana, 713–724.

FADIĆ, I., 1990a. – Ivo Fadić, *Aserijatska skupina liburnskih nadgrobnih spomenika*, *Diadora*, 12, 209–299.

FADIĆ, I., 2001. – Ivo Fadić, *Priscinus - edil i duovir Asserije*, *Diadora*, 20, 157- 176.

FADIĆ, I., 2002. - Ivo Fadić, *Asseria – istraživanja godine 2001.*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, god. XXXIV, 1, Zagreb, 51-57.

- FADIĆ, I., 2003. – Ivo Fadić, *Novi liburnski cipusi iz Aserije*, *Asseria*, 1, 97–131.
- FADIĆ, I., 2006. – Ivo Fadić, *Novi liburnski nadgrobni spomenici iz Aserije*, *Asseria*, 4, 73–104.
- FADIĆ, I., 2007. – Ivo Fadić, *Ponovni susret s Rubrijom Rufinom i nomenom Veratius*, *Asseria*, 5, 111–138.
- FLEMMING, R., 2023. – Rebecca Fleming, *Festus and the Role of Women in Roman Religion*, u: J. A. North (ur.), *The Religious History of the Roman Empire: The Republican Centuries*, Oxford Academic, Oxford, 205–233.
- GLAVIČIĆ, M., 2003. – Miroslav Glavičić, *Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije*, *Asseria*, 1, 1–71.
- GOWLAND, R. L., CHAMBERLAIN, A. T., 2002. – Rebecca L. Gowland i Andrew T. Chamberlain *A Bayesian Approach to Ageing Perinatal Skeletal Material from Archaeological Sites: Implications for the Evidence for Infanticide in Roman Britain*, *Journal of Archaeological Science*, 29 (6), 677–685.
- GIUNIO, K. A., 2007. – Kornelija A. Giunio, *Carski kult u Aseriji. The Imperial Cult at Asseria*, *Asseria*, 5, 139–163.
- HALLET, J. P., 1973. – Judith P. Hallett, *The Role of Women in Roman Elegy: Counter-Cultural Feminism*, *Arethusa*, 6 (1), The Johns Hopkins University Press, 103–124.
- HALLETT, J. P. 1984. – J. P. Hallett, *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite Family*, Princeton University Press, Princeton.
- HÄNNINEN, M.-L., 2019. – Marja-Leena HÄNNINEN, *Religious Agency and Civic Identity of Women in Ancient Ostia*, u: J. Rantala (ur.), *Gender, Memory, and Identity in the Roman World*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 63–88.

HARLOW, M., LAURENCE, R., 2001. – Mary Harlow, Ray Laurence, *Growing Up and Growing Old in Ancient Rome: A Life Course Approach*, Routledge.

HEMELRIJK, E. A., 2012. – Emily A. Hemelrijk, *Public Roles for Women in the Cities of the Latin West*, u: S. L. James & S. Dillon (ur.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Wiley-Blackwell, Oxford, 478–490.

HEMELRIJK, E. A., 2015. – Emily A. Hemelrijk, *Hidden Lives, Public Personae: Women and Civic Life in the Roman West*, Oxford University Press.

HEMELRIJK, E. A., 2021. – Emily A. Hemelrijk, *Women and Society in the Roman World: A Sourcebook of Inscriptions from the Roman West*, Cambridge University Press.

HOLLAND, L. L., 2012. – Lora L. Holland , *Women and Roman Religion*, u: Sharon L. James i Sheila Dillon (ur.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Wiley-Blackwell, 204–214.

HORVAT, M., 2020. – Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet, Zagreb.

HUSEINSPAHIĆ, A., 2011. – Ajdin Huseinspahić, *Tutela mulierum i pravni položaj žene u starom vijeku*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 8, 201–235.

JADRIĆ- KUČAN, I., 2005. – Ivana Jadrić-Kučan , *Ulomak kratera s votivnim natpisom iz Aserije*, Asseria 3, 53–73.

JARAMAZ RESKUŠIĆ, I., MILOTIĆ, I., 2021. – Ivana Jaramaz- Reskušić, Ivan Milotić, *Crimina protiv spolnog morala u vrsarskoj pravnoj zbirci kanonska narav i rimski uzor (idejni temelji u rimskom pravu)*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 28, 153–180.

JONES, S. 1997. – Siân Jones, *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and Present*, Archaeological Journal, 154, (1), Routledge.

KLEINER, D. E. E., 1987. – Diana E. E. Kleiner, *Roman Imperial Funerary Altars with Portraits*, *Archaeologica*, 62, Rim.

KURILIĆ, A., 1994./1995. – Anamarija Kurilić, *Obitelj u ranorimskoj Liburniji*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34 (21), 47–83.

KURILIĆ, A., 1999. – Anamarija Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, 3 knjige, doktorska disertacija, Zadar.

KURILIĆ, A., 2002. – Anamarija Kurilić, *Liburnski antroponimi*, *Folia onomastica croatica*, 11, Zagreb, 123–148.

KURILIĆ, A., 2006. – Anamarija Kurilić, *Vladajući sloj Aserije: magistrati i dobročinitelji, te njihove familije i obitelji*, *Asseria*, 4, 7-72.

KURILIĆ, A., 2007.– Anamarija Kurilić, *Dvije rimske nadgrobne are iz Aserije*, *Asseria*, 5, 83–110.

KURILIĆ, Anamarija, 2008 – Anamarija Kurilić, *Imenovanje žena u ranorimskoj Liburniji i takozvana „ženska prenomina”*, *Archaeologia Adriatica*, 11, 161–167.

KURILIĆ, A., 2010. – Anamarija Kurilić, *Komemoratori i pokojnici s liburnskih cipusa: tko su, što su i odakle su?*, *Asseria*, 8, 131–274.

LAES, C., 2010. – Christian Laes, *Delicia-Children Revisited: The Evidence of Statius' Silvae*, u: Véronique Dasen & Thomas Späth (ur.), *Children, Memory, and Family Identity in Roman Culture*, Oxford University Press.

LOPEZ BARJA DE QUIROGA, P., 1998. – Pedro Lopez Barja De Quiroga, *Junian Latins: Status and Number*, *Athenaeum*, 86, 133–163.

LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908. – H. Liebl, W. Wilberg, *Ausgrabungen in Asseria*,

Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institut, 11, Beč, 17-88.

LUCY, S., 2005. – Sam LUCY, *Ethnic and cultural identities*, u: *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, Routledge, 86–110.

McGINN, T. A. J., 2003. – Thomas A. J. McGinn, *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, New York.

MARŠIĆ, D., 2003. – Dražen Maršić *Nove aserijatske portretne stele*, *Asseria*, 1, 157–183.

MARŠIĆ, D., 2005.– Dražen Maršić, *Aserijatske nadgrobne are*, *Asseria*, 3, 25-52.

MARŠIĆ, D., 2007. – Dražen Maršić, *Bilješke uz dva liburnska cipusa Aserijatske skupine*, *Asseria*, 5, 197-226.

MARGETIĆ, L., 1979. – Lujo MARGETIĆ, *Plinio e le comunità della Liburnia*, *Atti del Centro di Ricerche Storiche Rovigno*, 9 (1978/79), 301–358.

MARGETIĆ, L., 1999. — Lujo Margetić, *Rimsko pravo: izabrane studije*, Pravni fakultet, Rijeka. Biblioteka Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

MATTINGLY, D. J., 2011. – D. J. Mattingly, *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*, Princeton University Press, Princeton/Oxford.

MEYER, Elizabeth A., 1990. – Elizabeth A. Meyer, *Explaining the Epigraphic Habit in the Roman Empire: The Evidence of Epitaphs*, *The Journal of Roman Studies*, 80, 74-96.

MORELL, K., 2020. – Kit Morell, *Tutela Mulierum and the Augustan Marriage Laws*, *Eugesta*, 10, 89- 116.

MUELLER, I., 2010. – Ilse Mueller, *Single Women in the Roman Funerary Inscriptions*, *Zeitschrift Für Papyrologie und Epigraphik*, 175, 295–303.

NUORLUOTO, T., 2021. – Tuomo Nuorluoto, *Roman Female Cognomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women*, Uppsala University.

PARKIN, T. G., 2003. – Tim G. Parkin, *Old Age in the Roman World: A Cultural and Social History*, Johns Hopkins University Press.

PEPPE, L., 2017. – Leo Peppe, *Women and Civic Identity in Roman Antiquity*, Austrian Law Journal, 1, Graz, 23–38.

PERRY, M. J., 2014. – Matthew J. Perry, *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman*, Cambridge University Press.

POMEROY, S. B., 1975. – Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, Schocken Books, New York.

RENDIĆ- MIOČEVIĆ, D., 1959. – Duje Rendić-Miočević, *Nekoliko monumentalnih stela s portretima iz stare Liburnije*, Diadora 1 (1960), 107–131.

RENDIĆ- MIOČEVIĆ, D., 1989. – Duje Rendić-Miočević, *Iliri i Antički Svijet*, Književni krug, Split.

RETIEF, F. P., CILLIERS, L., 2006. – Francois P. Retief, Louise Cilliers, *Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes*, Acta Theologica, 26, University of the Free State, 128–146.

REVELL, L., 2010. – Louise Revell, *Romanization: A Feminist Critique*, Theoretical Roman Archaeology Journal 2009, Michigan and Southampton, 1-10.

ROMAC, A., 1992. – Ante Romac, *Rimsko pravo*, Narodne novine, 14, Zagreb.

ROMAC, A., 1998. – Ante Romac, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet, 14, *Manualia Facultatis iuridicae Zagabiensis - Udžbenici*, Zagreb

ROMAC, A., 2002. – Ante Romac, *Rimsko pravo*, Zagreb: Pravni fakultet, 14, Udžbenici Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

SALLER, R. P., 1987. – R. P. Saller, *Men's Age at Marriage and Its Consequences for the Roman Family*, *Classical Philology*, 82 (1), The University of Chicago Press, 21-34.

SALLER, R. P., 1999. – Richard P. Saller, *Pater Familias, Mater Familias, and the Gendered Semantics of the Roman Household*, *Classical Philology*, 94 (2), The University of Chicago Press, 182–197.

SCHEID, J., 1992. – John Scheid, *The Religious Roles of Roman Women*, u: Pauline Schmitt Pantel (ur.), *A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints*, Cambridge Mass, 377–381.

SCHEIDEL, W., 2007. – Walter Scheidel, *Roman Funerary Commemoration and the Age at First Marriage*, *Classical Philology*, 102 (4), The University of Chicago, 389–402.

SELEM, P., 1997. – Petar SELEM, *Izidin trag*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 30/31 (1998), 281–282.

SCHULTZ, C. E., 2000. – Celia E. Schultz, *Modern Prejudice and Ancient Praxis: Female Worship of Hercules at Rome*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 133, 291–297.

SHAW, B. D., 1987. – Brent D. Shaw, *The Age of Roman Girls at Marriage: Some Reconsiderations*, *The Journal of Roman Studies*, 77, 30-46.

SINOBAD M., 2010. – Marko SINOBAD, *Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske*, *Opuscula Archaeologica*, 34, 145–228.

STARAC, A., 1991. – Alka Starac, *Oslobođenici u koloniji Juliji Poli*, *Opuscula archaeologica*, 15, 91–107.

STICOTTI, P., 1893. – Pietro Sticotti, *Bericht über einen Ausflug nach Liburnien und Dalmatien, 1890 und 1891*, *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich*, 16, Wien, 32-155.

SUIĆ, M., 1951. – Mate Suić, *Novi natpisi iz sjeverne Dalmacije*, *VAHD*, 53 (1952), 233-248.

SUIĆ, M., 1951. – Mate Suić, *Neobjelodanjeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije*, *VAHD*, 54 (1952), 207–214.

SUIĆ, M., 1981. – Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet, Zadar.

ŠAŠEL, A., ŠAŠEL, J. 1978. – Šašel, Anna, Šašel, Jaroslav, *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, *Situla: razprave Narodnega muzeja v Ljubljani*, 19, Ljubljana.

ŠAŠEL, A., ŠAŠEL, J. 1986. – Šašel, Anna, Šašel, Jaroslav, *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, *Situla: razprave Narodnega muzeja v Ljubljani*, 25, Ljubljana.

ŠKALIĆ, A., VUČAK, A., 2019. – Anja Škalić, Ana Vučak, *Skrbništvo u rimskom pravu*, *Paragraf*, 3 (1), 133–155.

VEYNE, P., 1987. – Paul Veyne, *A History of Private Life*, Belknap, Cambridge.

TREGGIARI, S., 1991. – Susan Treggiari, *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford University Press.

TRESIĆ- PAVIČIĆ, A.– Dr. Ante Tresić-Pavičić, *Po ravnim Kotarima*, *Asseria*, 5, 281-292.

ZOVIĆ, V., KURILIĆ, A., 2015. – Valentina Zović, Anamarija Kurilić, *Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije*, *Arheološki vestnik*, 66, 399–453.

ONLINE IZVORI:

Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby, https://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en

Epigraphic Database Heidelberg, <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/>

UBI ERAT LUPA, <https://lupa.at/>

SHUCKBURG S. E., 1899.- Evelyn S. Shuckburgh Cicero (prev.), *Cicero. The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order*, vol. 1, George Bell and Sons, London, Perseus Digital Library:

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0022%3Atext%3DF%3Abook%3D14%3Aletter%3D1> (26. listopada 2024.)

SAŽETAK

IDENTITETI ŽENA NA EPIGRAFSKIM SPOMENICIMA ASERIJE

Tema ovog rada su ženski identiteti na aserijatskom području bazirani na epigrafskim spomenicima tog vremena. Naglasak je na analizi društvenog, pravnog i kulturnog konteksta tog vremena i pozicije žena unutar tih parametara. Analiza je provedena interdisciplinarno, uz pomoć povijesnih, pravnih, onomastičkih i arheoloških podataka. Rezultati ukazuju na to da su žene u Aseriji predstavljene najčešće kroz svoju ulogu u obiteljskom životu kao majke, sestre, supruge i kćeri. Ženski identiteti su oslikani i kroz njihovu ulogu u očuvanju kulture sjećanja u ulozi komemoratorica koje tu ulogu obavljaju katkad čak i za vrijeme života komemoriranih osoba. Svrha rada je doprinijeti boljem razumijevanju manifestacije ženskih identiteta u provincijskom okruženju te načina neformalne emancipacije žena unutar patrijarhalnog rimskog sustava.

Ključne riječi: ženski identiteti, Aserija, latinska epigrafika, kultura sjećanja, komemoracija, društveni kontekst

SUMMARY

IDENTITIES OF WOMEN ON THE EPIGRAPHIC MONUMENTS OF ASSERIA

The topic of this work is female identities in the Asserian region based on the analysis of epigraphic monuments. The emphasis is on the analysis of the social, legal and cultural context as well as the position of women within those parameters. The analysis was conducted interdisciplinary, with the help of historical, legal, onomastic and archaeological data. The results indicate that women of Asseria are represented most often through their role in family life as: mothers, sisters, wives and daughters. Women's identities are also depicted through their role in preserving the culture of memory in the role of commemorators, who perform this role sometimes even during the lifetime of the commemorated. The purpose of the work is to contribute to a better understanding of the manifestation of women's identities in the provincial environment, and the ways of informal emancipation of women within the patriarchal Roman system.

Key words: female identities, Asseria, Latin epigraphy, culture of memory, commemoration, social context